

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Центр внутрішньополітичних досліджень
Center for domestic policy studies

**СТАН РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
(2022–2023 рр.)**

Київ 2023

Електронну версію аналітичної доповіді розміщено на: <http://www.niss.gov.ua>
*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори – співробітники НІСД:

В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан, О. В. Бакальчук,
О. А. Корнієвський, О. Ю. Михайлова, О. Л. Валецький, М. М. Карпенко,
Л. С. Лісогор, І. В. Валюшко, О. М. Литвиненко, Г. О. Палій, М. Т. Степико

За редакцією *В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан*

С-11 **Стан** розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) :
аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред.
В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – 91 с. –
<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.01>

Аналітичну доповідь підготовлено на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 14 лютого 2023 р. № 160-р. У цій щорічній доповіді висвітлено досвід функціонування українських інститутів громадянського суспільства під час війни. Окреслено основні напрями діяльності громадянського суспільства, схарактеризовано зміни щодо нормативно-правових засад такої діяльності, висвітлено нові форми функціонування інститутів громадянського суспільства під час війни.

Для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування всіх рівнів, інститутів громадянського суспільства, експертів у сфері розвитку громадянського суспільства в Україні.

УДК 323.2:316.3(477)"2022/2023"

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2023

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Ключові характеристики діяльності організацій громадянського суспільства в Україні протягом 2022 – 2023 рр.	12
1.1. Напрями діяльності організацій громадянського суспільства в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення	12
1.2. Залучення громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства	15
1.3. Рівень довіри громадян до організацій громадянського суспільства	18
Висновки	20
2. Цифровізація в діяльності організацій громадянського суспільства	22
2.1. Цифрові процедури для організацій громадянського суспільства у процесах формування й реалізації державної політики	24
2.2. Процеси цифровізації в діяльності організацій громадянського суспільства: інституційний розвиток і реалізації ініціатив	25
Висновки	32
3. Особливості міжсекторальної співпраці держави, громадянського суспільства, бізнесу в пріоритетних напрямках	33
3.1. Фінансова й матеріальна підтримки Сил оборони України та гуманітарних потреб громадян з боку бізнесу	34
3.2. Практики міжсекторальної взаємодії та партнерства: організації громадянського суспільства, бізнес, органи влади	37
3.3. Міжсекторальна взаємодія у сфері психологічної підтримки	38
3.4. Міжсекторальна координація діяльності та участь у формуванні політики відновлення, деокупації й реінтеграції територій	39
Висновки	41
4. Підтримка ветеранів, громадські ініціативи ветеранської спільноти, інтеграція, взаємодія та розвиток	44
4.1. Інтеграція українських ветеранів: пріоритетні напрями діяльності організацій громадянського суспільства, розвиток ветеранських ініціатив та організацій	45
4.2. Ініціативи організацій громадянського суспільства у формуванні й реалізації ветеранської політики: проекти, позитивні практики, можливості для розвитку	50
4.3. Участь у державній регуляторній політиці, роботі консультативних	

і дорадчих органів державних установ, органів місцевого самоврядування	54
Висновки	56
5. Тенденції розвитку волонтерського руху в Україні: розвиток, інституалізація, залучення	57
5.1. Ключові напрями активності волонтерського руху: допомога ЗСУ, соціальні ініціативи, відновлення	58
5.2. Підтримка волонтерських ініціатив: практики та залучення	60
Висновки	61
6. Організації громадянського суспільства на захисті та відновленні культурної спадщини під час війни	64
6.1. Ініціативи організацій громадянського суспільства: захист, збереження та відновлення культурної спадщини	65
6.2. Оцифрування об'єктів культурної спадщини з метою подальшого їх збереження	69
Висновки	70
7. Динаміка та перспективи діяльності громадянського суспільства в освітній сфері	72
Висновки	75
8. Діяльність організацій громадянського суспільства України у протидії російській дезінформації та пропаганді	76
8.1. Діяльність організацій громадянського суспільства України у сфері протидії дезінформації, розвитку критичного мислення: практики й розвиток	77
8.2. Діяльність організацій громадянського суспільства з протидії російській пропаганді в регіональному інформаційному просторі	81
Висновки	81
9. Напрями залучення організацій громадянського суспільства до повоєнної відбудови України	83
9.1. Відновлення після війни, напрями активності організацій громадянського суспільства, міжсекторальна співпраця	84
Висновки	89

ВСТУП

Громадянське суспільство, неурядові організації, інституції, волонтерські ініціативи під час широкомасштабного російського вторгнення в Україну продемонстрували стійкість і згуртованість, активність у вирішенні питань, що стосуються допомоги Збройним Силам України (ЗСУ), розв'язанні гуманітарних проблем громад, спричинених російською військовою агресією. Активно розвивався волонтерський рух. У волонтерській діяльності почали брати участь багато громадян і громадянок, які раніше не долучалися до такого виду громадянської активності й не мали досвіду роботи в цій сфері. Організації громадянського суспільства (ОГС) беруть участь у формуванні бачення, практичних завдань і принципів відновлення України, розробленні засад політики на звільнених територіях, розв'язанні соціальних проблем уразливих груп українських громадян. Відбувається системна діяльність стосовно допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО), народної дипломатії та адвокації України для зовнішньої аудиторії різних країн, держав Глобального Півдня та Заходу. Постійно впроваджуються ініціативи правозахисних організацій із документування порушень прав людини під час війни, учинених РФ воєнних злочинів, включно й на тимчасово окупованих українських територіях. Організації громадянського суспільства підтримували процес європейської інтеграції України, здійснювали його промоцію, посиливши свою діяльність після того, як наша країна набула статусу кандидата в члени Європейського Союзу. Також ОГС сприяли просуванню важливих реформ, зокрема тих, які стосуються реформування судової системи, протидії корупції, розвитку демократичних механізмів і механізмів участі, захисту осіб, котрі належать до національних меншин (спільнот).

Високий рівень самоорганізації українського суспільства під час війни є своєрідним феноменом і з точки зору реакції громадян на зовнішні загрози власній безпеці, і з позицій політичної науки в розрізі характеристик і властивостей демократичного устрою. Зокрема, історія сучасних європейських держав, чия прихильність до демократії має давні традиції, свідчить про відсутність очевидної кореляції між зростанням загрози для життєдіяльності суспільства і посиленням його згуртованості. Британський журналіст і письменник Тім Джуда вважає, що в Україні спостерігається найвищий рівень соціальної мобілізації з-поміж усіх зон конфліктів і воєн, які він досліджує протягом тридцяти років (Балкани, Нігер, Вірменія, Афганістан та Ірак)¹.

¹ Judah Tim. Ukraine's Volunteers. *The New York Review*. 2023, 19 January. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2023/01/19/ukraines-volunteers-tim-judah/>

Компетентна допомога, яку Благодійний фонд «Повернись живим», що отримав ліцензію на закупівлю летального озброєння для українських військових, надає Силам оборони України, чи досвід роботи Благодійної організації «Фонд Сергія Притули», котра за три доби зібрала 600 млн грн на закупівлю БпЛА «Bayraktar», є промовистими прикладами успіху громадського сектору у виконанні специфічних функцій. Залучення приватних коштів чи ресурсів комерційних підприємств на потреби цивільного населення є типовим видом діяльності благодійних організацій. Здійснення торговельних операцій, пов'язаних з озброєнням та військовою технікою, навпаки, є суто державною функцією, інші виконавці до цього залучаються лише інколи. Подібна практика свідчить як про високий професіоналізм виконавця, так і про довіру до нього з боку офіційних структур. Для розвинених держав властиве делегування повноважень щодо виробництва й торгівлі зброєю, але не на пострадянському просторі. Досвід роботи «Фонду Сергія Притули» успішно перейняли в Польщі та Литві, розпочавши краудфандинг на «байрактари» для ЗСУ. Приклади українського досвіду засвідчують, що активні громадяни з високим рівнем патріотизму та розвинутою громадянською свідомістю можуть ефективно перебирати на себе окремі логістичні функції держави, не кажучи вже про колективну допомогу в критичних ситуаціях.

Волонтерські ініціативи безперервно долучаються до процесів відновлення, нормалізації життя на деокупованих територіях. Так, учасники волонтерського руху з відновлення постраждалих населених пунктів «Repair Together» улітку та восени 2022 р. розбирали завали в пошкоджених окупантами будівлях у селах на Чернігівщині, а також організували їхній ремонт. За аналогією в цьому ж руслі почала працювати ціла низка ініціатив, зокрема: ГО «Будуємо Україну Разом» (БУР), Національна програма залучення молоді до відновлення України «Віднова:UA», ГО «Добробат», Благодійний фонд «Есперанса», «Сміливі відновлювати», Благодійний фонд «Район #1», «Урбанина», Школа управління будівельними проєктами PRO PM Construction та ін.

Серед волонтерів «Repair Together» помічено вихідців із Канади, Німеччини, Польщі, США та інших країн. Це свідчить про популярність ініціативи за кордоном і робить реалістичними наміри її засновників трансформуватися в ідейну міжнародну спільноту. Про ініціативу вже повідомляли деякі відомі західні медіа, зокрема «The New York Times», «Dazed», «Washington Post», BBC, але поки що зарано говорити про інтернаціоналізацію проєкту як мобілізаційної платформи для ліквідації великих катастроф у різних районах світу. У «Repair Together» також повідомляють, що нині зосереджені на «культивуванні волонтерства та активної громадянської позиції у суспільстві для подолання наслідків війни»².

² Рішення для відбудови: Repair Together хоче організувати інтернаціональний табір для відновлення Чернігівщини. 2023. 11 черв. URL: <https://rubryka.com/2023/06/11/rishennya-dlya-vidbudovy-repair-together-hoche-organizuvaty-internatsionalnyj-tabir-dlya-vidnovlennya-chernigivshhyny/>

Від початку повномасштабного вторгнення на територію України росія веде неперервні бойові дії, спрямовані на знищення Української держави. За цей період приклади громадянської активності, яка зростає, в обороні країни стали для всього світу взірцем військової, економічної, інституційної стійкості. В умовах війни Україна змогла довести свою спроможність гуртуватись у справі боротьби за свою незалежність. Українське суспільство, продемонструвавши рівень адаптивності й ініціативності, якого із різних причин не вдалося досягнути на Заході, перевершило очікування західних політиків та експертів.

Згідно з дослідженнями неурядової організації «Freedom House», присвяченими розвитку демократії, у 2023 р. порівняно з 2022 р. *рейтинг громадянського суспільства в Україні підвищився з 5 до 5,5*. Це відбулося завдяки консолідованим зусиллям громадянського суспільства в реагуванні на гуманітарні та військові потреби, а також постійному залученню громадянського суспільства як ключового учасника процесу реформ у країні³.

За оцінкою міжнародних організацій, протягом 2022 р. громадянське суспільство України загалом продемонструвало стійкість та адаптивність до екстремальних умов діяльності під час війни. Відзначено діяльність організацій громадянського суспільства та місцевих волонтерів з надання протягом 2022 р. майже 6 млн українських громадян гуманітарної допомоги⁴. Серед державних та суспільних інститутів громадські та волонтерські організації користуються довірою громадян. За даними індексу сталості громадянського суспільства, у 2022 р. правове середовище, що регулює діяльність ОГС, не зазнало змін. Водночас відповідно до потреб діяльності розвивалося законодавства стосовно волонтерської діяльності. Наприклад, у 2022 р. було внесено зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність», збільшено кількість сфер діяльності волонтерів, гарантовано державну підтримку волонтерської діяльності та розширено перелік допустимих для відшкодування витрат. Також було спрощено процедуру реєстрації в Реєстрі волонтерів АТО завдяки внесенню зміни до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»⁵. Особи, внесені до Реєстру волонтерів АТО, звільняються від сплати податків із зібраних коштів, якщо ці кошти спрямовуються на благодійну допомогу учасникам бойових дій та деяким іншим категоріям осіб. Простою, безоплатною та швидкою є процедура реєстрації ОГС на державному та регіональному рівнях.

Проте варто зауважити, що під час війни неурядові організації (НУО) у своїй діяльності стикаються з низкою викликів, основні серед них:

³ Див.: URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023>

⁴ Див.: URL: <https://drive.google.com/file/d/11Q9WwHbEgUfYrRlvB9Ib4a6ICefLN8oe/view>

⁵ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

– зміна профілю діяльності, частина ОГС почала опікуватися допомогою армії, ВПО, розв’язувати соціальні питання в громадах, спричинені широкомасштабним вторгненням РФ;

– брак можливості для системного планування діяльності, технічного розвитку, належного кадрового забезпечення через безпекові умови та масові переміщення громадян та громадянок;

– складні умови роботи через безпекову ситуацію, атаки РФ на інфраструктурні об’єкти в Україні.

Попри розвиток та реалізацію важливих соціальних функцій, співпрацю із владними інституціями українські інститути громадянського суспільства (ІГС) мають проблеми через забезпечення ресурсами для своєї діяльності, складні адаптаційні процеси у воєнний період.

Разом із цим, ОГС протягом 2022 – початку 2023 рр. загалом спромоглися:

– розширити сфери діяльності, соціальних дій, налагодити взаємодію з ветеранськими ініціативами та організаціями;

– розвинути міжсекторальну співпрацю, зокрема із бізнесом, для розв’язання суспільних проблем, досягнення соціальної згуртованості та стійкості громад;

– розширити можливості народної дипломатії та адвокації потреб України за кордоном;

– покращити інформування закордонних аудиторій на Заході та в країнах Глобального Півдня про ситуацію в Україні, воєнні злочини РФ;

– активізувати процеси забезпечення соціальної та гуманітарної підтримки України.

За оцінкою міжнародних організацій, в Україні протягом 2022 р. зріс рівень надання послуг ОГС – ці організації надавали допомогу майже всім верствам українського суспільства, які постраждали від російського воєнного вторгнення⁶.

Важливого значення в умовах широкомасштабного російського вторгнення набуває волонтерська діяльність, спрямована на допомогу армії, розв’язання соціальних питань, підтримку внутрішньо переміщених осіб та найбільш знедолених категорій населення, забезпечення гідного існування громадян, які через об’єктивні обставини не здатні піклуватися про себе самостійно. У надзвичайно складний період волонтерський рух об’єднав суспільство, створив дієву структуру громадських організацій, котрі взяли на себе вирішення найбільш нагальних та болючих проблем держави. Саме волонтери стали тією рушійною силою, яка допомагає армії в умовах воєнного стану, коли держава не в змозі належним чином забезпечити деякі потреби сектору безпеки та оборони. Чисельність українських волонтерів зростає: кількість людей, які в період війни

⁶ Див.: URL: <https://drive.google.com/file/d/11Q9WwHbEgUfYrRlvB9Ib4a6ICefLN8oe/view>

регулярно займаються волонтерством чи роблять пожертви, зросла вдвічі⁷. У Реєстрі волонтерів Державної податкової служби України (ДПС) у 2022 р. зареєструвалися 2383 українців. Це у 8,4 раза більше, ніж за дев'ять років існування переліку⁸. Протягом 2023 р. кількість зареєстрованих волонтерів зростала. Так, станом на середину червня майже 5 тис. волонтерів було включено до Реєстру волонтерів ДПС. За першу половину 2023 р. до цього Реєстру було додано 2294 особи, що майже дорівнює кількості волонтерів, які надали відповідні дані протягом попереднього року⁹.

Волонтерські організації та ОГС мають стабільно високий рівень довіри у громадян. Різні соціологічні рейтингові дослідження фіксують, що в 2022 р. публічний імідж ОГС дещо покращився, зокрема через важливу підтримку населення й те, що вони співпрацюють із державою задля розв'язання невідкладних питань¹⁰. За даними Кабінету Міністрів України, протягом 2022 р., незважаючи на безпекову ситуацію, тривали консультації ОГС із різноманітних суспільних питань. Зокрема, органи влади провели 1467 консультацій із залученням інститутів громадянського суспільства, при цьому організації громадянського суспільства залучалися до консультацій у рамках 1258 питань щодо розроблення нормативно-правових актів, рішень тощо¹¹. Також продовжувалася діяльність консультативно-дорадчих структур при органах влади. За даними Кабінету Міністрів України, наприкінці I кварталу 2023 р. громадські ради діяли при 66 органах виконавчої влади: 12 міністерствах (крім Мінагрополітики, МВС, Мінінфраструктури, МКІП, МОЗ, Мінекономіки, Мінреінтеграції); 33 інших центральних органах виконавчої влади (ЦОВВ) (крім ДПС, Укртрансбезпеки, Держгеокадастру, Адміністрації судноплавства, Держенергоефективності, Держенергонагляду, Держрезерву, ДАРТ, ДІАМ, Антимонопольного комітету, Нацполіції, Українського інституту національної пам'яті, Національної комісії зі стандартів державної мови, Фонду державного майна); 20 обласних та Київській міській військових адміністраціях (КМВА) (крім Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької та Івано-Франківської обласних військових адміністрацій).

При цьому ОГС в 2022 р. постійно долучалися до процесів відновлення: брали участь в організації громадських заходів; збиранні та поширенні інформації; проведенні

⁷ Див.: reSCORE. Україна 2023. Індекс SCORE для стійкості, відновлення та відбудови. Основні висновки. reSCORE. 2023, жовт. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PRE_reSCORE2023_Launch_UKR.pdf

⁸ Ссікова К. У 2022 році кількість зареєстрованих волонтерів зросла у 8 разів за 8 років. 2023. 20 лют. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2022-roci-kilkist-zareyestrovanih-volonteriv-zrosla-u-8-raziv-za-8-rokiv>

⁹ Лише 5 тисяч українців зареєструвалися у Реєстрі волонтерів. 2023. 26 черв. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers>

¹⁰ Див.: URL: <https://drive.google.com/file/d/11Q9WwHbEgUfYrRlvB9Ib4a6ICefLN8oe/view>

¹¹ Як проводились консультації з громадськістю у I кварталі 2022 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_konsult/zvit-2022-1-kvartal.pdf

досліджень; навчальних заходах¹². За оцінками соціологічних досліджень, ОГС разом з іншими акторами працюють над реалізацією проєктів та ініціатив з відновлення як мінімум у 22 напрямках, що, наприклад, стосуються: оцінювання масштабу пошкоджень, які сталися через війну, і потреб України з відновлення; створення цифрових продуктів / інформаційних систем, аналітичних центрів, координаційних / експертних майданчиків для супроводу відновлення; відбудови й ремонту житла та інфраструктури; адвокації принципів «зеленого відновлення»; експертної підтримки центральної влади та органів місцевого самоврядування (ОМС) у процесі відновлення та ін.¹³.

Створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи, самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування є метою Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (2021). Розпорядженням уряду України від 14 лютого 2023 р. було затверджено План заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки¹⁴ (далі – План). Було зафіксовано понад 50 заходів, спрямованих на забезпечення ефективних процедур громадської участі в розробленні й реалізації державної політики, створення належних умов для подальшого інституційного розвитку організацій громадянського суспільства, упровадження новацій.

У Плані передбачені завдання, покликані сприяти діяльності організацій громадянського суспільства попри виклики воєнного часу, гуманітарні наслідки через російську воєнну агресію, зокрема йдеться про:

- забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні й реалізації державної політики на національному й регіональному рівнях, а також у розв'язанні питань місцевого значення;

- створення сприятливих умов для подальшого інституційного розвитку громадянського суспільства;

- стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України.

У пропонованій аналітичній доповіді, що підготовлена на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів до

¹² Розвиток громадянського суспільства в умовах війни: рекомендації для міжнародних партнерів. Інститут аналітики та адвокації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/civil-society-development-in-times-of-war-recommendations-for-international-partners/>

¹³ Громадянське суспільство залучене у 22 сфери відновлення України, – дослідження ICAP «Єднання». URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185539/2023-07-24-gromadyanske-suspilstvo-zaluchene-u-22-sfery-vidnovlennya-ukrainy-doslidzhennya-isar-iednannya/>

¹⁴ Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.02.2023 № 160-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2023-%D1%80#Text>

2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 14 лютого 2023 р. № 160-р., висвітлено основні тенденції розвитку українського громадянського суспільства протягом 2022 – початку 2023 рр. У доповіді характеризується:

- ключові аспекти діяльності українських організацій громадянського суспільства у процесах реагування на кризу, спричинену повномасштабним військовим вторгненням РФ в Україну;

- особливості розвитку волонтерського руху;

- діяльність неурядових інститутів у соціогуманітарній, інформаційній, культурній сферах;

- заходи з підтримки та збереження українського громадянського потенціалу задля забезпечення подальшої спроможності повоєнного відновлення України.

1. КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2022–2023 рр.

1.1. Напрями діяльності організацій громадянського суспільства в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення

Попри безпекові, соціальні виклики, спричинені широкомасштабним російським воєнним вторгненням, спостерігалася позитивна динаміка щодо зростання кількості інститутів громадянського суспільства в Україні. Зокрема, із 1 січня 2022 р. до жовтня 2023 р. кількість громадських організацій збільшилася на 5544 од. За даними Державної служби статистики України, станом на жовтень 2023 р. кількість неурядових організацій становила 102 087 од., натомість, як свідчать дані станом на 1 січня 2022 р., таких організацій було 96 543. За станом на 1 січня 2023 р. в Україні було зареєстровано 28 757 професійних спілок, 27 091 релігійну організацію, 2212 асоціацій громадських об'єднань, 1762 органи самоорганізації населення й 318 творчих спілок.

Протягом 2022–2023 рр. відбувалося зростання кількості благодійних організацій. За даними Держстату, станом на 1 січня 2022 р. в Україні було зареєстровано 20 498 таких організацій¹⁵, а станом на жовтень 2023 р. – уже 29 246¹⁶ (рис. 1).

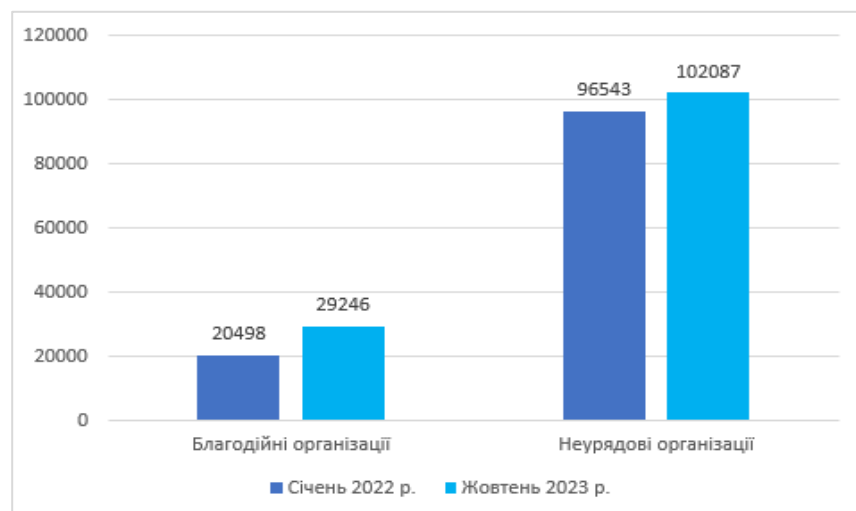

Рис. 1. Кількість неурядових та благодійних організацій в Україні у січні 2022 р. та в жовтні 2023 р., од.
Джерело: Держстат України.

¹⁵ Див.: URL: https://ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2022/ks_opfg/arh_ks_opfg_22.htm

¹⁶ Див.: URL: https://ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2023/ks_opfg/arh_ks_opfg_23.htm

Проте складно верифікувати, наскільки ефективно й системно всі ці організації здійснюють свою статутну діяльність. Більшість благодійних фондів та неурядових організацій у 2022 р. була зафіксована в м. Києві, Київській, Львівській, Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях. Значною мірою новостворені організації та благодійні фонди опікуються питаннями допомоги армії та вирішенням гуманітарних потреб громадян. Наприклад, 65,1 % новостворених інституцій сфокусовані на допомозі армії, 61,8 % – допомагають жертвам війни. Зокрема, 42,1 % пояснюють вибір актуальністю наряду; 29,7 % переконані, що існує нагальна потреба в подібних організаціях; 19,4 % обрали цей напрям, тому що він дотичний до допомоги державі в ліквідації наслідків війни¹⁷.

При цьому інформування українського суспільства про громадські організації суттєво покращилося. Наприклад, кількість згадок про благодійні фонди, громадські та волонтерські організації в українському медіапросторі з лютого до листопада 2022 р. зросла майже вдвіть: із 9398 згадок – у лютому до 97 940 – у листопаді¹⁸.

Протягом 2022 – на початку 2023 рр. неурядові організації опікувалися питаннями, пов'язаними з поточними викликами соціальної, безпекової, гуманітарної ситуації, спричиненої російським воєнним вторгненням.

Як свідчать результати соціологічних опитувань, протягом періоду, про який ідеться, спостерігаються помітні зміни пріоритетів діяльності ОГС (рис. 2). Зокрема, посилилася діяльність у сферах: допомоги армії, ветеранам (із 21,9 до 43,2 %); допомоги жертвам війни і переселенцям (із 17,5 до 43,2 %); ненабагато збільшилася діяльність, спрямована на допомогу вразливим верствам населення, людям з інвалідністю (із 11,5 до 12,0 %).

¹⁷ Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження: грудень 2022 – січень 2023. Київ, 64 с. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya>

¹⁸ Там само.

Рис. 2. Зміни пріоритетів у діяльності ОГС у 2022–2023 рр., %
Джерело: ¹⁹.

Соціологічні опитування засвідчують, що в 2022 – на початку 2023 рр. 77 % опитаних серед представників неурядових організацій України так або інакше допомагали ЗСУ. Переорієнтація активності відбулася завдяки попереднім важливим напрямкам діяльності, які організації хочуть поновити згодом.

Попри режим воєнного стану спостерігається співпраця з органами влади, діяльність консультативно-дорадчих структур. За даними Кабінету Міністрів України, станом на кінець I кварталу 2023 р. громадські ради діяли при 65 органах виконавчої влади (рис. 3).

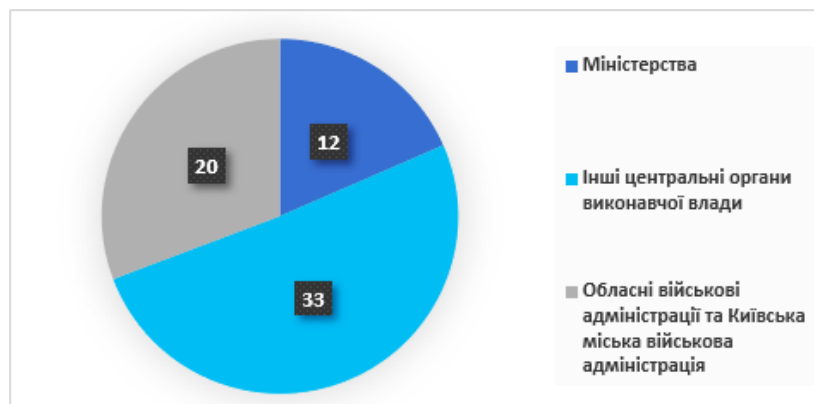

Рис. 3. Частка громадських рад, які діяли при органах виконавчої влади у 2022 – на початку 2023 рр., %
Джерело: відповідь Кабінету Міністрів України на запит НІСД.

¹⁹ Див.: URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya>

Самі представники ІГС оцінюють діяльність неурядових та благодійних інституцій позитивно. Наприклад, 81,6 % опитаних оцінили діяльність громадських організацій / благодійних фондів (ГО / БФ) задовільно та цілком задовільно до початку вторгнення (24 лютого 2022 р.), а після вторгнення росії цей показник становить 90,1 % (спостерігається зростання позитивних оцінок). Також ГО / БФ переконані, що на момент повномасштабного російського воєнного вторгнення громадянське суспільство впливало на загальний стан справ в Україні. Зокрема, переважають середні оцінки, але 37,7 % респондентів указують на сильний та дуже сильний вплив, 20,1 % – на слабкий вплив або його відсутність²⁰.

1.2. Залучення громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства

Громадяни України, незважаючи на виклики воєнного часу та безпекову ситуацію, долучаються до діяльності інститутів громадянського суспільства, роботи в громадах, де вони проживають. Відповідна динаміка більша, ніж у попередні роки. Так, за результатами проведених у липні – червні 2023 р. досліджень, протягом останнього року 31 % опитаних брали участь у заходах громадських організацій та рухів, спрямованих на розв'язання важливих питань. До волонтерства час від часу долучаються 43 % респондентів, 6 % – на постійній основі, 6 % – планують брати участь. Крім того, 82 % опитаних висловлюють готовність особисто долучатись до вирішення важливих питань життєдіяльності громади в майбутньому.

За результатами спільного соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова (грудень 2022 р.), українці в різний спосіб долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України чи співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (трохи більше 10 %); майже 31 % опитаних допомагали фінансово; 20,2 % респондентів надавали обидва види допомоги. Приблизно 15 % учасників опитування не долучалися до такої допомоги, але планують (рис. 4, 5).

²⁰ Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження: грудень 2022 – січень 2023. Київ, 64 с. URL: <http://surl.li/fhfqf>

Рис. 4. Частка громадян загалом в Україні, які висловили своє ставлення щодо участі у волонтерській діяльності під час опитування в грудні 2022 р., %
Джерело: ²¹.

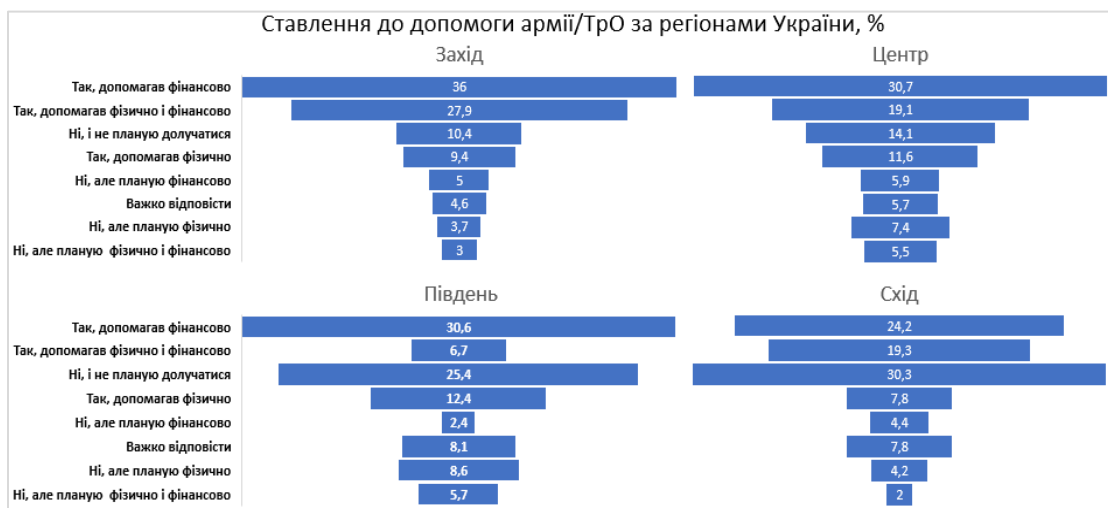

Рис. 5. Частка громадян у регіонах України, які висловили своє ставлення щодо участі у волонтерській діяльності під час опитування в грудні 2022 р., %
Джерело: ²².

Результати соціологічних опитувань дають змогу пересвідчитися, що громадяни тією чи іншою мірою залучені до волонтерської діяльності. Так, за даними Соціологічної

²¹ Див.: URL: <https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viynavplinula-na-zhittya-ukraintsiv>

²² Там само.

групи «Рейтинг», 5 % респондентів зазначили, що постійно займаються волонтерською діяльністю, 35 % – указали на те, що займаються нею час від часу. Тобто 40 % громадян залежно від своїх можливостей присвячують вільний час волонтерській діяльності²³.

Нині в експертному середовищі досить активно обговорюються різноманітні моделі повоєнного відновлення України. Створюють такі програми і стратегії як зарубіжні дослідницькі центри, так і українські аналітичні структури (переважно недержавні експертні об'єднання).

У цьому аспекті варто звернути увагу на результати громадської думки щодо участі населення в реалізації планів з відновлення. Згідно з даними опитування Соціологічної групи «Рейтинг» (лютий 2023 р.) респонденти, відповідаючи на запитання: «Хто має визначати пріоритетні напрями реконструкції вашого міста / селища / громади?», зазначили, що це мають бути: громадяни міста / селища / громади у спосіб опитування (54 %); місцева влада (37 %); міжнародні організації (18 %); міжнародні експерти, призначені центральною владою (9 %); центральна влада (9 %) ²⁴.

Розподіл відповідей за демографічними та регіональними ознаками респондентів свідчить, що пріоритети повоєнної реконструкції країни мають визначати самі місцеві жителі (рис. 6).

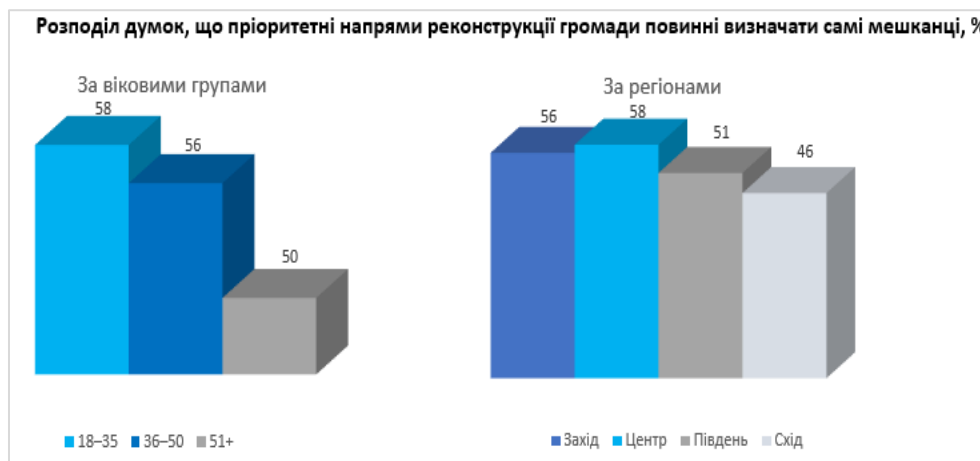

Рис. 6. Розподіл відповідей учасників опитування щодо повоєнної реконструкції за віковими групами та регіонами, %
Джерело: ²⁵.

²³ Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI) / Соціологічна група «Рейтинг». 2023. Лют. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html

²⁴ Там само.

²⁵ Див.: URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html

Тобто, як бачимо з представленого рисунка, у цьому питанні існує консолідована позиція учасників опитування.

1.3. Рівень довіри громадян до організацій громадянського суспільства

Організації громадянського суспільства мають високий рівень довіри. Відповідна тенденція зберігається в Україні протягом багатьох років. Результати соціологічного дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова (серпень 2022 р.)²⁶ свідчать, що 65 % респондентів довіряють громадським організаціям (баланс довіри – 44 %), 85 % – волонтерським організаціям (баланс довіри – 77 %) (рис. 7, 8).

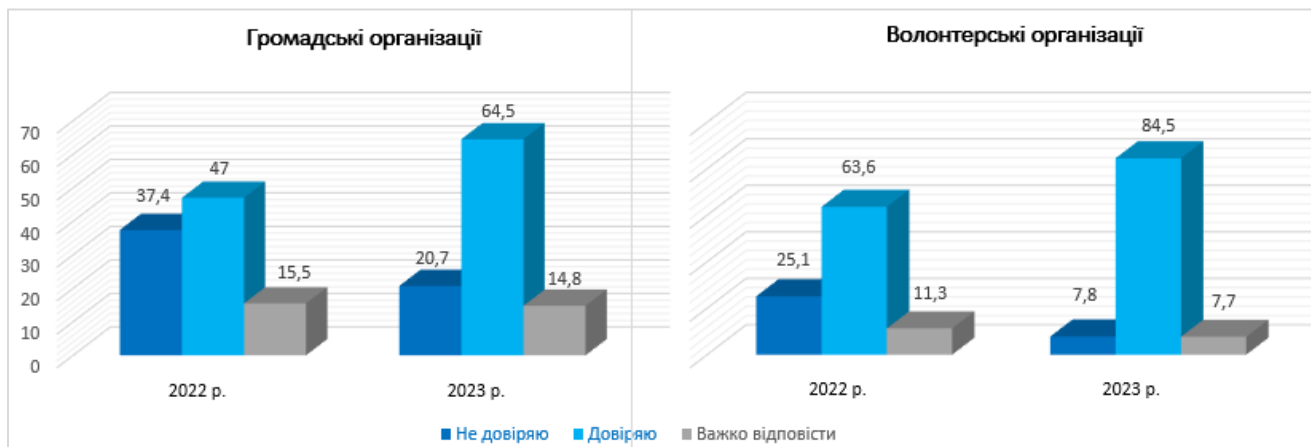

Рис. 7. Рейтинг довіри населення до громадських та волонтерських організацій у 2022–2023 рр., %

Джерело: ²⁷.

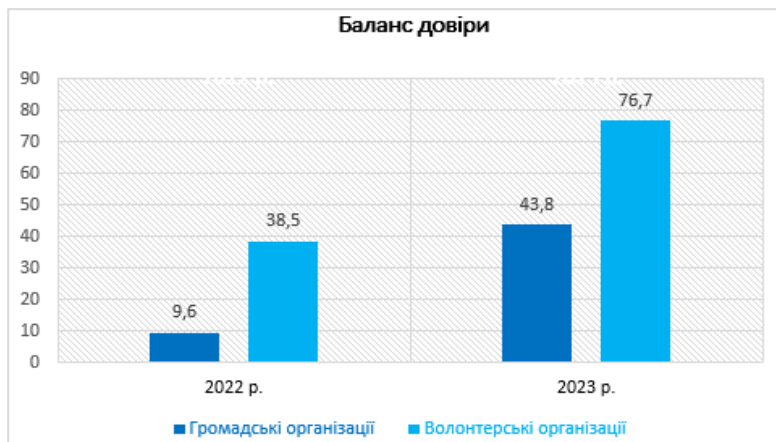

Рис. 8. Баланс рівня довіри населення до громадських та волонтерських організацій у 2022–2023 рр., %

Джерело: ²⁸.

²⁶ Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги / Фонд «Демократичні ініціативи». 2022. 15 верес. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

²⁷ Див.: URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

²⁸ Там само.

Для порівняння: станом на серпень 2022 р. найбільший позитивний баланс довіри мали: ЗСУ (91 %); ДСНС (82 %); Національна гвардія (81 %); волонтерські організації (77 %); Державна прикордонна служба (74 %); добровольчі загони (73 %); Президент України (71 %). Отже, волонтерські організації посідали четверте місце за рейтингом довіри населення серед державних органів і соціальних інститутів.

Згідно з даними дослідження «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), довіра до волонтерів за період грудень 2021 – грудень 2022 рр. зросла із 68 до 84 %, а баланс довіри із +57 % збільшився до +81 %²⁹ (рис. 9).

Рис. 9. Рівень довіри громадян України до волонтерської діяльності, %
Джерело:³⁰

Це один із найвищих рівнів позитивного ставлення населення до складників суспільних інститутів. Регіональний розподіл рівня довіри до інституту волонтерства свідчить, що жителі всіх регіонів однотайні в позитивному ставленні до діяльності волонтерів.

²⁹ Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках. КМІС. 2023. 13 січ. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>

³⁰ Див.: URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>

Висновки

Як засвідчують результати репрезентативних опитувань громадської думки, громадяни України досить високо оцінюють значущість діяльності організацій громадянського суспільства у воєнний 2022 р. За показниками ефективності та довіри до діяльності серед державних і суспільних інститутів організації громадянського суспільства неодмінно посідають лідерські позиції. Це дає змогу дійти висновку про те, що ОГС стали невід'ємним чинником консолідації суспільства у подоланні негативних наслідків війни.

За деякими позиціями ефективність ОГС здобула навіть вищу, ніж діяльність органів влади, оцінку громадян. Зокрема, це стосується діяльності ОГС у перші місяці війни, коли майже половина українців (46 %) зазначили, що основний внесок у відбитті наступу російських окупантів на початку агресії зробили волонтери та патріотично налаштовані громадяни.

Нині громадяни демонструють високий рівень довіри до ОГС. Якщо у довоєнний період цей рівень був помірним, то у воєнний час завдяки своїй ефективності ОГС опинились серед лідерів громадської довіри. І про це свідчать надані людьми високі оцінки значущості ОГС та їхньої ефективності.

Високий рівень довіри громадян до діяльності ОГС безпосередньо корелюється з аналогічним рівнем залучення громадян до діяльності громадських об'єднань. Зокрема, близько половини респондентів під час опитувань зазначили, що так чи інакше долучалися до волонтерської діяльності. Це ще один показник суспільної згуртованості у протидії воєнній агресії рф.

Одним із стратегічних завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки є забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні й реалізації державної політики на регіональному рівні та розв'язанні питань місцевого значення³¹.

Спротив воєнній агресії росії сприяв тому, що ОГС стали повноцінним суб'єктом суспільних процесів. Водночас роль ОГС не обмежується тільки участю у протистоянні російській воєнній агресії. Громадяни воліють брати активну участь і в повоєнному відновленні. Переважна частка (54 %) опитаних громадян України переконані, що саме жителі зруйнованих і пошкоджених міст, селищ, громад мають визначати пріоритетні напрями повоєнного відновлення. Очевидно, що це повинні враховувати розробники планів повоєнної реконструкції та відновлення.

³¹ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

З метою забезпечення участі громадян у проєктуванні повоєнного відновлення населених пунктів відповідно до прийнятої Національної стратегії має бути унормовано механізм залучення мешканців громад до проведення органами місцевого самоврядування публічних консультацій.

У нормативно-правові акти, що регламентують містобудівну діяльність, доцільно внести зміни, які забезпечуватимуть участь громадян у плануванні відновлення українських міст. Належна громадська експертиза має стати обов'язковим елементом проєктів повоєнного відновлення. Це особливо важливо з огляду на необхідність збереження історико-культурної ідентичності українських міст.

Актуальними завданнями є вивчення успішних закордонних практик громадської участі у формуванні й реалізації проєктів містобудівної діяльності, їх адаптація до умов України та імплементація.

2. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Цифровізація – один із найпотужніших трендів соціального й політичного життя, що остаточно оформився та зміцнився протягом кількох минулих років. Новими можливостями дедалі активніше користується українське громадянське суспільство. Його комунікація з державними інститутами та пряма участь громадян у врядуванні дедалі частіше опосередковуються засобами мережі Інтернет. Інтернет-платформи, блоги, месенджери та соціальні мережі стали необхідним атрибутом діяльності ОГС. Вони зарекомендували себе зручними інструментами інформування й координації українців, а також їхньої участі в різноманітних громадських ініціативах. Дедалі частіше це вже не додаткові сервіси, що супроводжують громадську активність, а провідний формат, у якому ця активність відбувається.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій було визнано ключовим шляхом розвитку громадянського суспільства ще на початку 2000-х. Держава підтримує процеси цифрової трансформації діяльності інститутів громадянського суспільства, що зафіксовано в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. Зокрема, визначено стратегічні завдання щодо:

- удосконалення правового регулювання процедури подання та розгляду електронних петицій, що набрали необхідну кількість підписів, у т. ч. передбачення їх розгляду на засіданнях органів місцевого самоврядування з наданням слова ініціатору петиції або його уповноваженому представникові;

- навчання та надання консультаційної підтримки інститутам громадянського суспільства щодо впровадження й використання у їхній діяльності цифрових технологій та інструментів електронної демократії;

- посилення спроможності інститутів громадянського суспільства навчати громадян користуватися онлайн-інструментами електронної участі та отримувати послуги онлайн;

- сприяння ініціативам у сфері інформаційних технологій щодо міжсекторальної взаємодії інститутів громадянського суспільства з громадянами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності.

Реалізація цих та інших завдань щодо цифровізації була внесена до порядку денного у Плані заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. На жаль, у його втілення від початку 2022 р. внесла свої корективи повномасштабна російська воєнна агресія.

Надскладні умови війни своєрідно вплинули на процеси цифровізації. Перехід багатьох сервісів та активностей «у смартфон» допоміг адаптації громадського життя України в умовах війни, надав можливість збалансувати спричинені нею швидкі, стресові зміни у політичному, громадському та культурному житті.

Чинники та передумови форсованої цифровізації:

– починаючи з 2020 р., адаптація до умов карантину через пандемію COVID-19 пришвидшила перехід до віддаленого режиму роботи, опанування платформ на зразок ZOOM, перехід багатьох сервісів в електронний формат тощо;

– спричинена повномасштабним воєнним вторгненням РФ мобільність українського населення (зовнішня та внутрішня міграція, мобілізація військовослужбовців, релокація підприємств тощо) і пов'язана з цим потреба вдосконалення інструментів зв'язку;

– зміна пріоритетів довіри в суспільстві у зв'язку з війною та пов'язана з цим пріоритетна увага до інформації, яка надходить неформальними каналами, що надають військові, волонтери, ОГС, лідери суспільної думки;

– потреба швидкого реагування в складній безпековій ситуації, що зумовлює пріоритет електронних засобів інформування та зв'язку, одночасно зі стагнацією повільніших сталих форматів, таких як телебачення чи комунікація офлайн;

– психологічна вразливість осіб, які постраждали внаслідок війни, що урівноважується інтенсивним спілкуванням, обміном травматичним досвідом, формуванням спільнот у месенджерах та соціальних мережах;

– розвиток державних електронних сервісів («Дія», «Взаємодія» та ін.), каналів інформування громадян, що уможливорює координацію зусиль держави та громадських ініціатив;

– доступність послуг інтернету по всій території України, а також за її межами.

Важливим актом підтримки українців у війні став доступ до супутникового інтернету «Starlink», наданий Україні компанією «SpaceX» Ілона Маска за підтримки уряду США. Це дозволило забезпечити електронний зв'язок із прифронтовими та деокупованими районами, а також убезпечити зв'язок на випадок блекауту (через ракетні та дроніві атаки агресора по енергетичній інфраструктурі України) взимку 2022–2023 рр. За висловом міністра цифрової трансформації України М. Федорова, Україна отримала близько 22 тис. антен Starlink з початку війни. Значна частина устаткування потрапила в Україну (і була задіяна) завдяки волонтерам.

Так українське громадянське суспільство забезпечило передумови для підтримки активностей за сталими напрямками, а також для розгортання нових активностей.

2.1. Цифрові процедури для організацій громадянського суспільства у процесах формування й реалізації державної політики

Участь громадянського суспільства у формуванні й реалізації державної політики – один з усталених напрямів. Частково він опосередковується новітніми інформаційними технологіями, передовсім при поданні петицій та звернень в органи влади та їх підтримці громадянами.

У Плані заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки передбачено *забезпечити ефективні процедури громадської участі шляхом ширшого застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій*, зокрема завдяки:

- удосконаленню порядку оприлюднення в мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади;

- упровадженню онлайн-платформи для взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства, що забезпечуватиме, зокрема, доступ до механізмів електронних консультацій з громадськістю та громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади;

- створенню комунікаційної платформи для громадських об'єднань ветеранів;

- введенню в дослідну експлуатацію онлайн-платформи «Взаємодія» для подання електронних звернень громадян, запитів на публічну інформацію;

- підвищенню спроможності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян та інститутів громадянського суспільства використовувати інструменти громадської участі, у т. ч. електронні петиції.

У 2022 р. помітно зросла кількість петицій, зареєстрованих українцями на сайті Президента України, про що свідчать дані офіційних джерел. У 2021 р. було подано 9938 петицій, тоді як на середину 2022 р., у липні, було зареєстровано вже 10 643.

Тематичну структуру й результативність петицій, адресованих Президенту України, проаналізували експерти інтернет-порталу «Слово і діло»³² (рис. 10).

Загалом до Президента України було зареєстровано 11,6 тис. петицій. Серед різноманітних за змістом петицій важливе місце посідала тема присвоєння звання Героя України українським воїнам, що відзначилися під час війни. Протягом року війни 22 таких петиції Президент України розглянув і підтримав. У більшості випадків Глава держави скерував винесення рішення на Кабінет Міністрів України або відповідну комісію, яка займається питаннями призначенням нагород.

³² Див.: URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/09/infografika/suspilstvo/petyczyiyi-zelenskoho-yaki-pytannya-najbilshe-turbuyut-ukrayincziv-vijny>

Рис. 10. Тематика петицій, поданих до Президента України під час війни, %
Джерело: ³³.

Українці також активно реєструють петиції на відповідних інтернет-ресурсах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, місцевої влади. Водночас результативність таких запитів, як свідчить практика застосувань, критично залежить від простоти процедур реєстрації та голосування.

Зокрема, інтеграція сервісу «Петиції» у додатку «Київ Цифровий» зумовила значну активізацію громадської активності. За два місяці було подано 426 пропозицій, тоді як за аналогічний період до інтеграції лише 36 (тобто кількість поданих ініціатив зросла майже у 12 разів). Причина такого зростання передусім у тому, що спростився механізм верифікації учасника. Це позначилось на зручності користування сервісом, а водночас позитивно вплинуло й на довіру до нього.

2.2. Процеси цифровізації в діяльності організацій громадянського суспільства: інституційний розвиток і реалізації ініціатив

Інституційний розвиток інститутів громадянського суспільства – завдання, чітко артикульоване в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, а також відповідному Плані заходів. Останній, зокрема, передбачає вдосконалення інструментів подання документів в електронній формі для

³³ Див.: URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/09/infografika/suspilstvo/petyczyiyi-zelenskoho-yaki-pytannya-najbilshe-turbuyut-ukrayincziv-vijnny>

здійснення реєстраційних дій щодо громадських організацій (ГО), а також забезпечення формування статистичних даних (зокрема, сателітних рахунків) про інститути громадянського суспільства, визначення основних показників їхньої діяльності та участі в соціально-економічному розвитку України.

Реалізація цих завдань дозволить зробити роботу ОГС максимально прозорою. Це важливо передовсім з огляду на обшир завдань, які вони мають вирішувати в умовах війни. У ситуації повоєнної відбудови прозорість роботи ОГС матиме не менше значення. Адже структури громадянського суспільства братимуть участь у відбудові країни, і прозорість їхньої роботи може виявитися критично важливою при розподілі грантових та інших коштів. Зокрема, західні партнери України при виділенні грантових коштів вимагають повної відкритості та публічної звітності.

Доступ до такої інформації важливий для розгортання ефективної взаємодії організацій громадянського суспільства не лише з державними структурами, а також і з громадянами. Адже він уможлиблює для них спрямований пошук організацій, наприклад тих, що надають матеріальну підтримку або фахові консультації.

Оприлюднення відповідної інформації дозволить стороннім спостерігачам та зацікавленим сторонам дійти висновків щодо спроможності конкретної ОГС у наданні соціальних та інших суспільно значущих послуг. Утілення в життя заходів, передбачених зазначеним вище Планом, допоможе дійти адекватних висновків щодо них. Зокрема, з-поміж цих заходів можна виокремити:

- розроблення рекомендацій щодо підготовки щорічної інформації про участь інститутів громадянського суспільства у наданні соціальних та інших суспільно значущих послуг, оцінці потреб у таких послугах, моніторингу надання відповідних послуг та оцінки їх якості;
- оприлюднення відповідної аналітичної інформації щорічно;
- підготовку пропозицій щодо створення додаткових механізмів (публічних електронних реєстрів, баз даних тощо) для забезпечення публічного доступу до інформації про інститути громадянського суспільства.

Потреба в цих заходах зумовлена тим, що в Україні сьогодні спостерігається недостатній рівень прозорості діяльності ОГС. Така прозорість є ознакою західної політичної культури. Її запровадження – питання відповідальності українських ОГС, подолання ними інерції, готовності реагувати на суспільні запити.

Віднедавна в онлайнвий режим була повністю переведена процедура проведення конкурсів проєктів організацій громадянського суспільства. Наприкінці 2021 р. Міністерство цифрової трансформації України (разом із партнерами) запустило сервіс електронних конкурсів на платформі «Взаємодія».

Нова процедура дозволяє інститутам громадянського суспільства подавати пропозиції своїх проєктів та, в разі перемоги, отримувати державні гранти на їх

реалізацію, причому всі етапи: від оголошення конкурсу до визначення переможців відбуватимуться тепер онлайн. Сутність цієї новації представлено у формі інфографіки на *рис. 11*.

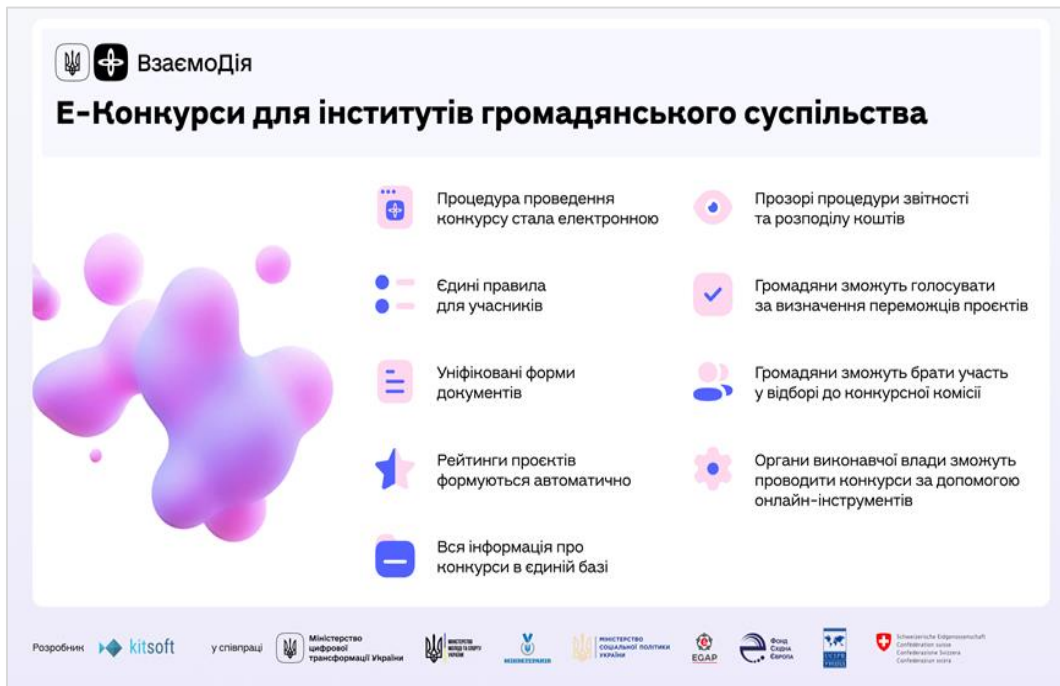

Рис. 11. Особливості нової процедури проведення конкурсів проектів організацій громадянського суспільства
Джерело: ³⁴.

Інформування – функція громадської журналістики, що здійснюється переважно каналами соціальних мереж та месенджерів.

В умовах війни стрімко зріс запит на оперативний контент та інформацію «з перших рук». КМІС фіксує, що з початком повномасштабного вторгнення відбулося «велике переселення» українців в онлайн для пошуку новин. При цьому 48 % часу, витраченого людьми на пошук новин, припадає на соціальні мережі (тоді як на телебачення – лише 34 %). Відповідно до соціопитування, проведеного в середині 2022 р., пріоритетними каналами отримання інформації для українців стали соціальні мережі: на них орієнтуються 76,6 % респондентів. При цьому 65,7 % опитаних використовують Telegram, 61,2 % – YouTube, 57,8 % – Facebook, 48 % – Viber, 29,1 % – Instagram, 19,5 % – TikTok, 8,9 % – Twitter (від липня 2023 р. має назву X).

³⁴ *Див.:* URL: [infographik_grants_ukr.jpg](https://prostir.ua/infographik_grants_ukr.jpg) (2332×1360) (prostir.ua)

Найпопулярнішою платформою, де українці шукають новини, став Telegram – додаток для обміну миттєвими повідомленнями. Його перевагою є зручність, оперативність, доступ до новин, яких немає в традиційних медіа.

Аналітики фіксують сплеск популярності неофіційних новинних телеграм-каналів українського сегмента. Їм надають перевагу 53 % учасників фокус-групових обговорень (тоді як офіційним каналам – 47 %). В основі такого вибору – запит на новини про бойові дії, який мають 95,5 % українських користувачів Telegram.

Цей запит задовольняють такі канали, як-от: «STERNENKO» (більше ніж пів мільйона підписників), «ЦАПЛІЄНКО_UKRAINIAN FIGHT» (понад 300 тис. підписників), «YIGAL LEVIN» (майже 150 тис. підписників) та ін. Ексклюзивну інформацію подають окремі канали, які ведуть українські військові безпосередньо з передової (наприклад, «Птахи Мадяра»). Деякі з цих каналів персоналізовані, водночас є чимало анонімних.

З початком повномасштабної війни російська влада активізувала операції з дезінформації та психологічного тиску на українців, у т. ч. через заснування та активізацію Telegram-каналів. Запобіжником від таких ворожих впливів є поширення практики рекомендацій каналів, вартих довіри. Крім того, списки каналів, не вартих довіри, періодично оприлюднюють органи влади, незалежні експертні структури та лідери суспільної думки. Інформаційна гігієна – сфера відповідальності, яку взяло на себе українське громадянське суспільство.

Боротьба з дезінформацією стала предметом основної діяльності деяких ОГС та волонтерських ініціатив. Прикладом може слугувати ініціатива О. Мороз «Як не стати овочем». На її сайті, а також у пов'язаних соціальних мережах розміщується відповідна інформація, поради, аналітичні огляди.

Фактчекінг – важливий напрям журналістського контролю, його здійснюють, щоб визначити ступінь достовірності інформації, яку надає те чи інше інформаційне джерело. В Україні фактчекінгом активно займаються структури громадянського суспільства. Такі громадські ініціативи як «StopFake» та «Детектор медіа» розпочали свою діяльність задовго до повномасштабного вторгнення рф, однак від його початку їхня діяльність активізувалася відповідно до нового спектра проблем. Результати їхньої роботи розраховані на сприйняття інформації переважно «у смартфоні».

Організації громадянського суспільства роблять свій внесок в інформування суспільства. Так, ГО «Крим-SOS» на своєму інформаційному порталі висвітлює питання «незаконності окупації Криму та репресивної політики рф стосовно кримчан, підтримання зв'язків півострова з материковою Україною». Водночас ця платформа виконує й інші завдання – пропонує допомогу, сприяє згуртуванню кримчан та внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Гуртування і взаємна підтримка українців – запорука стійкості громадянського суспільства під час війни. Електронні засоби зв'язку та комунікації виявилися зручним інструментом для підтримки горизонтальних зв'язків та формування спільнот у складних реаліях війни.

Зручними інструментами гуртування стали месенджери Facebook, Telegram, Twitter, Viber, WhatsApp, Signal. Найбільшою популярністю серед українців нині користується Viber (хоча для конфіденційного листування експерти не радять ним користуватися). Свої групи в цьому месенджері створюють спільноти активістів, колег, мешканці багатоквартирних будинків та інші зацікавлені в динамічній координації своїх учасників спільноти.

Громадяни України, які полишили свої домівки через бойові дії, – одна із найуразливіших верств населення під час війни. Певною психологічною компенсацією для ВПО є спілкування з тими, хто пережив подібний досвід. Тому в соціальних мережах формуються спільноти містян – маріупольців, луганчан, херсонців та ін. Це спосіб утримати ідентичність міста, навіть за умов його тимчасової окупації та руйнувань.

Одна з таких груп – «ЯМаріуполь» – є «онлайн-представництвом» однойменного благодійного фонду, який заснував і підтримує діяльність центрів у багатьох українських містах (Києві, Львові, Хмельницькому, Черкасах, Дніпрі та ін.). У цих центрах маріупольцям за потреби надається психологічна допомога, люди можуть отримати гуманітарну допомогу, скористатися можливостями щодо працевлаштування тощо. Однак діяльність центрів критично залежить від поширення інформації у відповідних групах (Facebook, Telegram, Instagram та ін.), а також на офіційному сайті фонду.

Переміщені внаслідок війни громадяни також об'єднуються за принципом місця передислокації. Така комунікація прагматично зумовлена, оскільки обмін досвідом дозволяє краще зорієнтуватися в нових життєвих обставинах. Робота з модерації таких груп – новітня форма громадянської активності, що забезпечує пізнаваність та авторитет внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах.

Відповідні групи доволі поширені серед українців, які опинились у пошуках безпеки в європейських країнах. Зокрема, групи «Українці в Німеччині» та «Українці в Берліні» у Facebook нараховують десятки тисяч учасників. Вони певною мірою сприяють утриманню української ідентичності своїх підписників.

Самоорганізація українців завдяки використанню інструментарію соціальних мереж має, крім позитиву, і проблемні аспекти. Психологічна напруга часом знаходить вихід у гострих дискусіях українців. Такі дискусії можуть набувати форм сварок, бойкотів, організованого цькування та поділу на табори. Задіяна в таких випадках «культура відміни» не сприяє єдності громадянського суспільства.

Кваліфікована допомога для тих, хто її потребує, дедалі активніше розподіляється за посередництва ресурсів мережі Інтернет. Значний внесок у забезпечення такої

допомоги здійснюють ОГС. Вони пропагують свою діяльність як через офіційні інтернет-сайти, так і через власні платформи у соціальних мережах та сервіси (Viber, Signal, Telegram, WhatsApp).

Психологічна допомога людям, які постраждали через війну, – важливий напрям активності ОГС, що дедалі більше опосередковується засобами інтернету. Заявки на таку допомогу часто фіксуються в онлайн-форматі. Особливого значення при наданні психологічної допомоги відіграє інструментарій YouTube. Він передбачає візуальний контакт із психологом, що для результативності терапії може бути важливим.

Наприклад, розширений курс психологічної допомоги пропонує на своєму каналі у YouTube Служба турботи про психічне здоров'я Благодійного фонду «Право на захист». Деякі ОГС (наприклад, БФ «Mindy Foundation») створюють власні онлайн-платформи, де пропонують курси реабілітації та соціальної адаптації для тих, хто постраждав через війну.

Деякі ОГС спеціалізуються на наданні кваліфікованої допомоги окремим категоріям постраждалих. Зокрема, ГО «Відчуй» багато років спеціалізується на допомозі людям з вадами слуху. У грудні 2022 р. організація оголосила про старт програми «Чуєш? Плюс. Плюс». У її рамках надаватиметься допомога військовим, що втратили слух (повністю або частково) через акустичну травму. Це не лише допомога у протезуванні, а й подальший психолого-педагогічний супровід. Платформами такої допомоги виступають, зокрема, YouTube, Telegram, Instagram, на спеціалізованих каналах яких є курси вивчення жестової мови.

Вебінари на платформі ZOOM – популярний формат, за посередництва якого ОГС забезпечують правовою допомогою тих, хто цього гостро потребує. На вебінарах зазвичай надаються консультації з типових проблем. У такому консультуванні найефективніше зарекомендували себе ОГС, які багато років опікуються певною юридичною проблематикою.

Зокрема, допомога мешканцям Донбасу – основне завдання ГО «Донбас-SOS». Ця структура була започаткована 2014 р. для підтримки громадських активістів із Донецької та Луганської областей, а також усіх, хто постраждав від російської агресії. Організація надає кваліфіковану правову допомогу на сайті структури та власних сторінках у соціальних мережах як у текстовому форматі, так і у форматі вебінарів на платформі. Протягом року ГО «Донбас-SOS» опрацювала 61 380 звернень, із них 7–10 % щомісяця надходили через месенджери.

Чутливою категорією є особи, що пережили гендерно зумовлене насильство. З такими людьми працює, зокрема, Громадська правозахисна організація «Ла Страда-Україна». Від 2013 р. ця ГО забезпечує в цілодобовому режимі роботу єдиної в Україні Національної гарячої лінії для дітей та молоді на засадах конфіденційності. Віднедавна запрацювали канали цієї правозахисної організації також у Telegram та Instagram. Ці

канали оптимальні для охоплення молодіжної аудиторії та жіноцтва. Отже, послуги психологів, юристів, соціальних працівників стають для них доступнішими.

Реєстрація онлайн стає повсюдно усталеним етапом надання кваліфікованої допомоги фахівців, а також гуманітарної допомоги (у т. ч. грошової). Така практика, попри свої плюси, має й недоліки. Адже громадяни, які постраждали, потрапляють у залежність від наявності смартфона та навичок користування інтернетом. Особи похилого віку, люди з обмеженими можливостями та нужденні не завжди можуть скористатися відповідними сервісами. Крім того, проблеми можуть бути і з доступом до інтернету.

Волонтерський рух від лютого 2022 р. сфокусувався на тому, аби посилити спроможність держави у сферах забезпечення військових, підтримки ВПО та осіб, які постраждали від війни.

Важливими перевагами волонтерів порівняно з державними інститутами стали гнучкість і динамічне реагування на виклики. Цю динаміку волонтерському руху забезпечило активне застосування засобів електронного зв'язку, можливостей соціальних мереж та месенджерів. Наочний доказ – збір коштів на ті чи ті потреби фронту. Час від часу в соціальних мережах з'являються заклики про збір коштів для придбання військової техніки, засобів безпеки, медичних препаратів тощо. Здебільшого закрити ці питання вдається протягом лічених годин.

Найвиразніше ці можливості демонструє мережа Facebook, що утримує лідерство за популярністю як в Україні, так і в Європі. Стрімкий розвиток цієї соціальної мережі на початку 2010-х років невіддільний від активізації та успіху суспільних рухів, таких як український Майдан 2013–2014 рр. Facebook демонструє дієвість горизонтальних зв'язків у суспільстві, а також вагу суспільної довіри як чинника стійкості. У цій соціальній мережі авторитет громадських лідерів випробовується на здатність мобілізувати підписників на певні солідарні дії.

Окремі волонтерські ініціативи перетворилися на потужні структури, що спрямовують діяльність сотень волонтерів. Прикладом може слугувати БО «Фонд Сергія Притули». Організація має власний інтернет-портал, що не лише інформує про діяльність фонду, а й пропонує різноманітні можливості для зв'язку, налагодження партнерства, електронного переказу коштів тощо. Крім цього, фонд має «філії» у Facebook, Telegram, Instagram. Це уможлиблює широке охоплення потенційних донорів та залучення до діяльності у фонді нових волонтерів по всій Україні.

В Україні нині діють платформи, покликані координувати волонтерську активність: «СпівДія» та «Паляниця.Інфо». У мережі волонтери можуть знайти корисні ресурси (зокрема, Prometheus) щодо оптимізації власної діяльності та убезпечення від вигорання. Є спеціалізовані курси для волонтерів, залучених до пошуково-рятувальних

робіт (Товариство Червоного Хреста), екологічне волонтерство («Екодія»), зоозахист (UAnimals).

Висновки

Періодом стрімкої цифровізації активностей громадянського суспільства України стали 2022–2023 рр.

Держава підтримує процеси цифрової трансформації діяльності інститутів українського громадянського суспільства, зокрема й через розвиток державних електронних сервісів та реалізацію Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки.

Виклики війни затребували від українського громадянського суспільства максимальної мобільності та ефективності, що зумовило пріоритет розвитку й використання електронних засобів інформування, зв'язку та гуртування.

Перехід багатьох сервісів і функцій ОГС «у смартфон» посприяв прозорості в організації їхньої діяльності, що є ознакою західної політичної культури.

Тенденція щодо цифровізації активностей громадянського суспільства, очевидно, триватиме й далі, незалежно від перебігу подій і на фронті, і в політичному житті країни та світу.

3. ОСОБЛИВОСТІ МІЖСЕКТОРАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВИ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, БІЗНЕСУ В ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМАХ

В умовах продовження повномасштабної агресії РФ ключовими є завдання щодо зміцнення обороноздатності України, надання допомоги громадянам, які постраждали, та вразливим соціальним групам, збереження економічних ресурсів країни, відновлення територій, що зазнали руйнувань, подолання різноманітних соціальних та економічних проблем на деокупованих територіях.

У надзвичайно складних умовах війни посилюється взаємодія між органами влади, громадянським суспільством та бізнес-сектором. Проте, щоб досягти сприятливих умов для налагодження партнерської взаємодії, міжсекторальної співпраці та поширення її практик, визначених у Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, потрібно здолати труднощі, які виникають.

Виклики війни вивільняють приховані резерви й демонструють високий рівень самоорганізації та згуртованості українських громадян. Виконання традиційних функцій органів державної влади частково перебирають на себе громадянське суспільство та бізнес-сектор, які мають ресурси, володіють достатнім досвідом організованої та ефективної роботи.

Реагування на спільні виклики та взаємодія відбуваються на всіх рівнях через міжсекторальну співпрацю у двосторонніх форматах: «держава та бізнес», «держава та громадянське суспільство», діють також тристоронні формати, у яких беруть участь органи державної та місцевої влади, бізнес і громадські організації. При цьому функції надання прямої допомоги та роль волонтерів виконує значна кількість громадян, активістів, підприємців, посадовців, тому не завжди можливе чітке розмежування секторів.

Стрімким є процес мережування, адже стихійні та організовані дії, ініціативи, проекти пронизують усе суспільне життя українців у спільній меті – здобути перемогу України. Йдеться про надання фінансової, організаційної, матеріально-технічної, гуманітарної допомоги, медичної, психологічної, юридично-правової, соціальної підтримки. Значущими є і фінансова, і матеріальна допомога, і нематеріальна, як-от моральна та психологічна підтримка. Усе це сприяє зміцненню зв'язків в українському суспільстві між державою, громадським сектором та бізнесом.

3.1. Фінансова й матеріальна підтримки Сил оборони України та гуманітарних потреб громадян з боку бізнесу

У загальній структурі допомоги, крім допомоги в системі міжнародних донорів та бюджетних витрат, відчутним є внесок благодійних фондів, що акумулюють донати від громадян, та бізнес-сектору. Допомогу ЗСУ надають провідні вітчизняні промислові, агропромислові, енергетичні, металургійні, логістичні, фармацевтичні, ІТ підприємства та компанії. Так, за розрахунками NV³⁵, протягом першого року війни із загальної суми 98,9 млрд грн допомоги на оборону та гуманітарні цілі зібрані благодійними фондами кошти становлять 54,6 млрд грн; внески від приватних компаній – 17,9 млрд грн; від банків – 3,7 млрд грн; перекази на донати – 22,7 млрд грн. Значні внески зробили компанії та підприємства, які є найбільшими в Україні роботодавцями, платниками податків, мають великий обіг коштів, високі прибутки: «Метінвест» (3,3 млрд грн), «Roshen» (1,8 млрд грн), «Vodafone» (1,3 млрд грн), «Kernel» (1,1 млрд), «Global Logic Ukraine» (1 млрд грн), ДТЕК (922 млн грн), «Group DF» (826 млн грн), МХП (800 млн грн) та ін. (рис. 12).

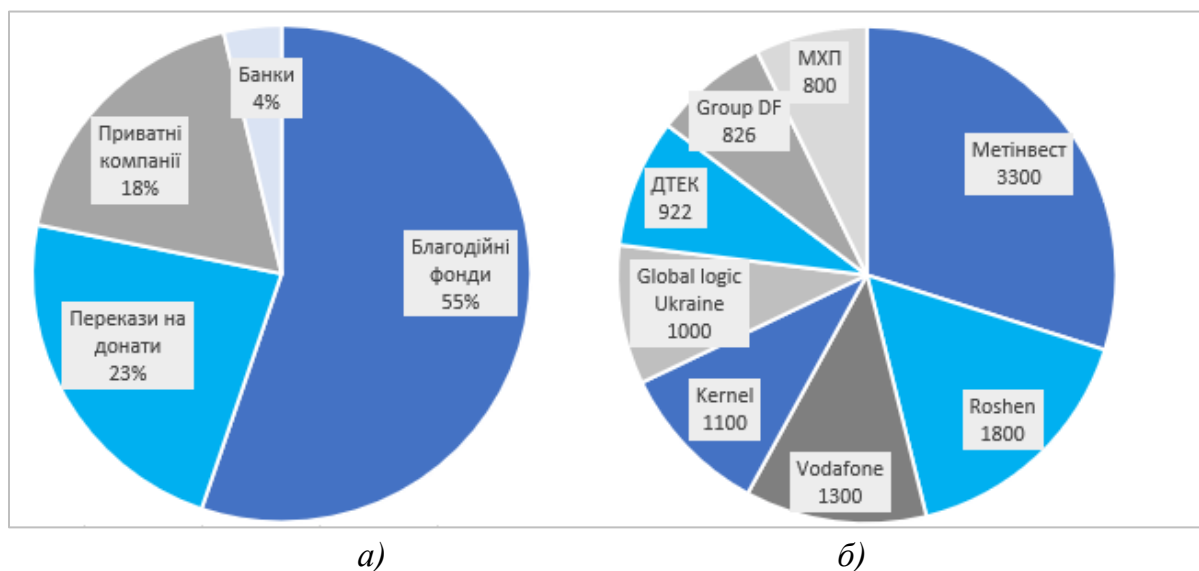

Рис. 12. Структура підтримки ЗСУ та гуманітарних потреб: а) частка джерел, %; б) розподіл за найбільшими платниками податків, млн грн
Джерело: ³⁶.

³⁵ Ахметов чи Порошенко? NV дізнався, які компанії та банки найбільше задонатили на гуманітарну допомогу та ЗСУ. NV. 2023. 27 трав. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/skilki-zadonatili-na-peremogu-privatni-kompaniji-ta-banki-reyting-nv-nayshchedrishih-zhertvodavciv-50327530.html>

³⁶ Див.: URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/skilki-zadonatili-na-peremogu-privatni-kompaniji-ta-banki-reyting-nv-nayshchedrishih-zhertvodavciv-50327530.html>

Міжнародні компанії та підприємства, представлені в Україні, організують збір грошової допомоги, залучають також кошти від зборів за межами України.

Середній та малий бізнес активно долучений до всіх форм допомоги на потреби Сил оборони та громадян. Згідно з даними комплексного опитування, 89,7 % підприємств в Україні допомагають здобувати перемогу у війні³⁷. Респонденти вказують на такі форми активності: допомога ЗСУ та/або ТРО – 63 %; підтримка працівників та сімей підприємств – 55,7 %; реалізація гуманітарних проектів – 21,7 %; надання роботи ВПО – 18,1 %; допомога у відновленні регіону або громади – 10,3 %. Одночасно 10,3 % учасників опитування повідомили, що вони не мають можливості надавати допомогу.

Під час іншого соціологічного опитування підприємців 84 % респондентів повідомляли про свою участь у вирішенні соціальних питань, задля цього вони організували збирання коштів, надавали відповідні товари та послуги, які самі виробляють, започатковували волонтерську діяльність³⁸. При цьому серед сфер допомоги 41 % учасників опитування називали допомогу військовим; у розвитку громад допомагали 29 % респондентів; на соціальний захист кошти надавали 27 % опитаних; на охорону здоров'я – 21 %; освіту – 18 % та ін. Способи допомоги – надання безпосередньої адресної допомоги, допомога через партнерську благодійну чи громадську організацію, реалізація власних соціальних або волонтерських програм.

Отже, в умовах війни чітко виокремлюється соціальний складник корпоративної етики і відповідальності, а пожертви на потреби ЗСУ є вже усталеною практикою, неодмінною складовою частиною репутації вітчизняного бізнесу.

Відбулася швидка переорієнтація діяльності підприємств середнього бізнесу на потреби війни, а саме: виготовлення одягу та взуття, бронежилетів і касок для військових, транспортних засобів, акумуляторних блоків, харчових консервів тощо³⁹.

Значущою є грошова й матеріальна допомога, медична й гуманітарна допомога військовим, медичним працівникам, рятувальникам, громадянам, котрі постраждали, яку постійно надають мережі магазинів «Фора», АТБ, «Фокстрот», «Сільпо», енергетична компанія «Socar Energy Ukraine», ІТ компанія ЕРАМ⁴⁰.

Навіть в умовах активних бойових дій та високих ризиків спостерігається висока активність бізнесу. Держава, зі свого боку, створює для позитивної динаміки розвитку бізнесу відповідні умови завдяки державним програмам релокації бізнесу, кредитам на

³⁷ Дослідження стану бізнесу в Україні: онлайн-опитування (25 січня – 02 лютого 2023 р.). [Презентація]. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/5/28594-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_sicni_2023_roku.pdf

³⁸ Лобанок Д. Допомога під час війни: як бізнес допомагає вирішувати соціальні проблеми – дослідження. 2023. 23 трав. URL: <https://gwamedia.com/dopomoga-pid-chas-vijni-yak-biznes-dopomagaie-virishuvati-soczialni-problemi-doslidzhennya/>

³⁹ Рихлицький В. Бізнес з присмаком порошу. Історії підприємців, які перелаштувалися під час війни. *Економічна правда*. 2023. 06 січ. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/6/695725/>

⁴⁰ «Бізнес без бар'єрів» у воєнний час. URL: <https://business.dii.gov.ua/business-in-wartime>

енергозбереження, податковим пільгам та ін. Під час опитувань керівники і власники підприємств називають дієві механізми такої динаміки: податкові пільги, пом'якшення умов кредитування, грантові програми, допомогу для ВПО (фінансову й нефінансову), гранти від міжнародних партнерів⁴¹.

Високим є рівень готовності бізнес-сектору приєднатися до процесів відновлення України: 81 % опитаних представників вітчизняного бізнесу висловлюються за долучення до обговорення, планування та вибору проєктів відбудови на місцевому, обласному, державному рівнях. Водночас респонденти вказують на проблеми, одна з них – брак взаємодії на рівні обласних державних адміністрацій (ОДА), крім того, згадується брак обізнаності щодо, наприклад, програм підтримки підприємництва на рівні громади чи регіону. Зокрема, 79,7 % опитаних указують на відсутність такої взаємодії та необізнаність щодо програм, тоді як сукупно лише 15,7 % учасників опитування повідомляють про досвід взаємодії на регулярній або тимчасові основах⁴².

До боротьби українців проти воєнної агресії РФ значною мірою залучені креативний сектор та інституції сфери культури: книговидавництво, кіновиробництво, музичне, візуальне мистецтво та ін. Під час війни цей сегмент змушений був суттєво переорієнтувати свою діяльність. За даними дослідження Українського культурного фонду⁴³, найбільше представники креативного сектору були залучені до волонтерських ініціатив: брали участь у зборі гуманітарної допомоги та коштів на потреби Сил оборони, роботі центрів для ВПО, креативних інформаційних кампаніях та ініціативах, працювали над посиленням кіберфронту, пропонували свою допомогу в розвитку інформаційних технологій.

Помітними є здобутки креативного сектору для репрезентації України за її межами завдяки творчій діяльності його представників. Таку роботу не можна обліковувати звичайними методами комплексних розрахунків, але вона надзвичайно важлива і часто є неоціненним внеском у загальну гуманітарну та оборонну підтримку у воєнний час.

У 2023 р. ІТ сектор регулярно спрямовує кошти на ЗСУ. Так, 80 % представників цього сектору продовжують щомісяця здійснювати перекази на військові потреби, хоча й

⁴¹ Дослідження стану бізнесу в Україні: онлайн-опитування (25 січня – 02 лютого 2023 р.). [Презентація]. URL: https://business.diiia.gov.ua/uploads/5/28594-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_sicni_2023_roku.pdf

⁴² Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати дослідження в червні 2023 року. [Презентація]. URL: https://business.diiia.gov.ua/uploads/6/32044-biznes_2023_hvila_12.pdf

⁴³ Стан культури та креативних індустрій під час війни – результати дослідження від Українського культурного фонду та МКІП. Український культурний фонд. 2022. 12 серп. URL: <https://ucf.in.ua/news/11082022>

спостерігається тенденція щодо зниження середнього розміру донатів порівняно з минулим роком⁴⁴.

3.2. Практики міжсекторальної взаємодії та партнерства: організації громадянського суспільства, бізнес, органи влади

Для швидкого гуманітарного реагування важливими є доступність до фінансів та організовані дії. Такі оперативні можливості забезпечує поєднання зусиль органів державної і місцевої влади, бізнесу та активного сегмента громадян через центри збору та надання гуманітарної допомоги, гуманітарні й логістичні хаби, місця, де сконцентровано ресурси для потреб евакуації та необхідної допомоги громадянам, які потерпають від воєнних дій та їх наслідків.

Вчасне інформування про гуманітарну підтримку й соціальну допомогу здійснюється через спеціальні портали на державному та місцевому рівнях, інформаційні ресурси громадських організацій, соціальні мережі спільнот.

У взаємодії з Офісом Президента, профільними міністерствами через спеціальну платформу «СпівДія»⁴⁵ об'єднано волонтерські організації, бізнес та державу задля вирішення питань щодо тимчасового прихистку, допомоги дітям, працевлаштування, отримання юридичної допомоги, надання якої налагоджено через мережу регіональних гуманітарних хабів, тощо.

На місцевому рівні об'єднуються місцеві органи влади, активний громадський сектор, підприємці. Така міжсекторальна координація дозволяє вирішувати питання стосовно евакуації громадян з прифронтових територій та їх розміщення в інших населених пунктах країни, надання прихистку та підтримки внутрішньо переміщеним особам, а тим, хто потребує, – необхідної медичної, психологічної підтримки, правових консультацій. Це можливість допомогти в пошуку житла, працевлаштуванні, забезпечити необхідними речами, медикаментами. Підприємці долучаються, зокрема, до надання допомоги вразливим групам населення через місцеві територіальні центри соціального захисту населення.

Ефективні практики такої міжсекторальної взаємодії на місцевому рівні демонструють Київська, Львівська, Івано-Франківська, Черкаська, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська, Запорізька, Житомирська, Чернігівська та інші області⁴⁶.

⁴⁴ Япполітова І., Яновський І. Середній донат знизився з \$270 до \$190 на місяць, але 80 % айтивців продовжують донатити. Як ІТ-спеціалісти підтримують ЗСУ – аналітика. 2023. 07 верес. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/donations-from-ukrainian-it-2023/>

⁴⁵ Екосистема проєктів СпівДії. URL: <https://spivdiia.org.ua>

⁴⁶ Збірник історій про кращі спільні проєкти організацій громадянського суспільства, бізнесу та органів державної влади. 2022. URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/GROMADYANSKE-SUSPILSTVO-BIZNES-TA-VLADA-KRASHNI-PRAKTYKY-SPIVPRATSI.pdf>

Максимальна координація зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних партнерів, громадського сектору та бізнесу в різних комбінаціях забезпечує масштабну мережу форматів і практик допомоги.

На загальнонаціональному та регіональному рівнях успішно діють: ініціативи зі збору коштів для потреб військових; мобільні бригади з вакцинації у важкодоступних населених пунктах, допомоги сім'ям із дітьми, що постраждали від війни та змушені були переїхати; програми отримання безкоштовних доступних ліків, забезпечення волонтерів транспортом; професійні тренінги для освітян в умовах війни, освітні заходи для дітей. Також створено українські освітні хаби, місця прихистку⁴⁷.

Спеціальні платформи інформують користувачів в Україні та поза її межами про війну (#МояВійна), об'єднують волонтерські рухи, спільні ініціативи й ресурси держави, підприємців, громадського сектору («СпівДія»). Окрему групу ініціатив і практик спрямовано на інформування про стан навколишнього середовища, створення карт радіаційного фону в Україні та ін.

Завдяки партнерству представників уряду та міжнародних організацій, Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та органів місцевого самоврядування (ОМС) налагоджено діяльність мережі центрів допомоги врятованим, де безоплатно надається психологічна, юридична підтримка, інформаційна підтримка з питань гуманітарної та медичної допомоги, державних виплат, тимчасового прихистку⁴⁸, працюють мобільні бригади соціально-психологічної допомоги в більшості областей.

Добір фахівців, які виконують ці функції, та їхня спеціальна підготовка здійснюються за участі низки громадських організацій.

3.3. Міжсекторальна взаємодія у сфері психологічної підтримки

Межі сфери психологічної допомоги й реабілітації стрімко розширюються, адже її потребує і потребуватиме значна кількість українських громадян, особливо військових. З огляду на це пріоритетним стає створення відповідних національних програм, поєднання державної форми допомоги та різних форматів, створених професійними інституціями та спільнотами фахівців з психологічної підтримки й терапії, профільними громадськими організаціями.

Триває реалізація Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що створена за ініціативи Першої леді О. Зеленської й реалізується за

⁴⁷ Збірник історій про кращі спільні проекти організацій громадянського суспільства, бізнесу та органів державної влади. 2022. С. 56–75. URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/GROMADYANSKE-SUSPILSTVO-BIZNES-TA-VLADA-KRASHNI-PRAKTYKY-SPIVPRATSI.pdf>

⁴⁸ Центри допомоги врятованим надають соціально-психологічну допомогу постраждалим від війни. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/SRC>

підтримки Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Розробку й упровадження цієї програми координує Міністерство охорони здоров'я, співпрацюючи у щільній взаємодії з українськими та міжнародними фахівцями. Активною є участь міжнародних партнерів, адаптуються найкращі світові практики, забезпечується кадрова підготовка (у межах програми навчання пройшли близько 60 тис. фахівців, які є представниками МОЗ, Мінсоцполітики, МОН, Мінветеранів, МВС, Міноборони, Мінреінтеграції, а також Укрзалізниці, неурядових та міжнародних організацій)⁴⁹. У межах ініціативи проводяться спільні заходи за участі психологів і волонтерів, розроблено спеціальні ресурси для поширення необхідних рекомендацій, технік, а також надаються можливості отримувати безкоштовні базові консультації психолога⁵⁰.

Дитячий фонд ООН (UNICEF) спільно із Міністерством освіти і науки України, Українським інститутом когнітивно-поведінкової терапії та Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» започаткували проєкт психологічної підтримки «Поруч»⁵¹.

Надання безкоштовної психологічної допомоги здійснюється через організовані на державному рівні «гарячі лінії» та платформи допомоги⁵², а також створену благодійними, волонтерськими організаціями, фахівцями професійних інституцій та спільноти психологів мережу сервісів⁵³.

3.4. Міжсекторальна координація діяльності та участь у формуванні політики відновлення, деокупації й реінтеграції територій

Ураховуючи надзвичайні масштаби збитків (за орієнтовними розрахунками, близько 104 млрд дол. США), завдані інфраструктурі України внаслідок воєнних дій РФ, питання відновлення та відбудови стає одним із ключових для багаторівневої співпраці органів державної та місцевої влади, міжнародних партнерів, громадського сектору та бізнесу.

⁴⁹ Олена Зеленська розповіла, як втілюється ініціатива зі створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. 2022. 28 груд. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-rozpovila-yak-vtiluyetsya-iniciativa-zi-stvo-80109>

⁵⁰ Головні підсумки реалізації Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки / МОН. 2022. 30 груд. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psiichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>

⁵¹ В Україні стартував проєкт психологічної підтримки «ПОРУЧ». 2022. 22 берез. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/poruch>

⁵² Мінреінтеграції: Де українці можуть безкоштовно отримати психологічну допомогу. 2023. 19 берез. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minreintehratsii-de-ukraintsi-mozhut-bezkoshtovno-otrymaty-psykholohichnu-dopomohu>

⁵³ Журавель Ю. Надання безкоштовної психологічної допомоги: 10 перевірених сервісів і платформ. 2023. 18 січ. URL: <https://shotam.info/bezkoshtovna-psykholohichna-dopomoha-dlia-ukraintsiv-10-perevirenykh-servisiv-ta-platform/>

Створено консультативно-дорадчий орган при Президентіві України – Національну раду з відновлення України від наслідків війни, у складі якого представники уряду, парламентських комітетів, а також передбачено діяльність робочих груп за участі представників підприємств, установ, експертного середовища, міжнародних організацій. На сьогодні в умовах війни, що триває, широке обговорення перспектив відновлення України та напрацювання плану відновлення перебуває на початковому етапі. До того ж, нині недостатнім є інформування представників громадянського суспільства та залучення їх до цього процесу⁵⁴.

Формування законодавчих змін, стратегій і планів дій в умовах війни та в післявоєнній перспективі має відбуватись у міжсекторальній взаємодії органів державної влади та експертного середовища громадянського суспільства.

Двостороння взаємодія в усталених форматах органів державної влади та експертних, профільних, волонтерських організацій уже має досвід і триває навіть у воєнний час. Громадські ради з різною ефективністю діють при Міністерстві оборони, Міністерстві у справах ветеранів, Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Консультативна рада з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополя передбачає участь у її складі представників громадських організацій⁵⁵.

Проблеми деокупації раніше окупованих та новоокупованих українських територій, що стосуються поновлення роботи органів влади, правоохоронних та безпекових органів, закладів соціального, освітнього спрямування, критичної інфраструктури, відповідальності колаборантів за спільні дії з державою-агресором, її військовими та окупаційною владою, перебувають у фокусі підвищеної уваги низки громадських організацій і правозахисних груп.

До інформування та допомоги в документуванні воєнних злочинів, учинених рф на території України, залучені коаліції з провідних правозахисних та громадських організацій, представників українських ЗМІ.

Саме за рахунок експертного середовища формується розширений склад фахівців з міжнародного гуманітарного права, які напрацьовують рекомендації щодо притягнення рф та її представників до відповідальності за воєнні злочини, а також щодо вироблення дієвих механізмів стягнення репарацій з країни-агресорки.

⁵⁴ Андрусевич А., Козак З. Доступ громадськості до прийняття рішень щодо відновлення України в частині збереження довкілля і протидії зміни клімату: аналіт. звіт. 2023. Січень – лютий. URL: <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html>

⁵⁵ Питання Консультативної ради з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 18.05.2023 № 283/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/283/2023#Text>

До числа громадських організацій, аналітичних центрів, правозахисних групи, які мають високий фаховий рівень, демонструють результативність, володіють значним досвідом партнерської взаємодії із державними органами, передусім належать такі: Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД), Центр прав людини «ZMINA», ГО «Харківська правозахисна група», ГО «Крим-SOS», ГО «Кримська правозахисна група», Фондація DEJURE, «Truth Hounds», ГО «Центр інформації про права людини», ГО «Центр громадянських свобод» та ін.

Значною мірою завдяки акцентованій роботі профільних громадських організацій, активістів, волонтерів, журналістів успішно здійснюються антикорупційні експертизи та розслідування. Це має важливе значення, оскільки корупційні дії, зловживання волонтерською допомогою, особливо тією, яка надходить з різних країн, від міжнародних організацій та фондів, завдають надзвичайної шкоди в наданні гуманітарної допомоги, економічним ресурсам держави, а також створюють ризики довіри з боку міжнародних партнерів – надавачів допомоги Україні. Отже, саме громадський сектор у разі неефективного партнерства з відповідальними органами державної влади фокусує їхню увагу на вимогах доброчесності, прозорості, звітності перед суспільством, відповідальності перед міжнародними партнерами і донорами.

Гостро постає питання охорони довкілля та подолання наслідків, завданих природі через воєнні дії, адже стрімко розширюються зони, де виникають екологічні негаразди та зростають масштаби проблем, що пов'язані із забрудненням значної частини територій, необхідністю розмінування, відновлення безпечного зовнішнього середовища.

Комплексні оцінки наслідків екоциду, придатності ґрунтів, води для життя, промисловості, агровиробництва тощо потребуватимуть використання державного інструментарію, залучення фахового громадського середовища територій, які постраждали, щільної міжсекторальної взаємодії.

Після того як окупаційні війська РФ підірвали Каховську ГЕС, виникла гостра необхідність організувати оперативну евакуацію населення та постраждалих із зони затоплення, порятунок тварин від наслідків цієї екологічної катастрофи. Державні та місцеві органи влади, рятувальні служби у співпраці з волонтерами, громадянами та громадськими об'єднаннями, підприємцями продемонстрували здатність до швидкого реагування у надзвичайних ситуаціях такого масштабу.

Висновки

Органи державної та місцевої влади, бізнес, громадянське суспільство як учасники міжсекторальної взаємодії демонструють високий рівень мобілізації ресурсів та

ефективності дій у вирішенні широкого кола завдань під час опору російській збройній агресії та подолання наслідків повномасштабної війни. Системна допомога Силам оборони України, громадянам, які потерпають від воєнних дій, лишається пріоритетною в активній діяльності громадянського суспільства та бізнес-сектору, що здійснюється в інтенсивній співпраці з державою.

Структури громадянського суспільства успішно виконують функції в різних сферах, поділяючи відповідальність із державою в забезпеченні соціальної, правової, гуманітарної, психологічної підтримки громадян. Крім того, громадський сектор є потужним в інформаційній, експертній сферах, моніторинговій роботі, а отже, впливає на формування державної політики та укріплює свої позиції в партнерстві з державними інституціями. Повномасштабна війна спричинила переформатування цілей бізнес-сектору щодо соціальної відповідальності та активної допомоги армії та громадянам.

Відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки створення умов для міжсекторальної співпраці є одним із визначених завдань, а також наскрізним у переліку заходів, передбачених Планом дій із її виконання.

Тому важливим є закріплення дієвих механізмів і практик міжсекторальної співпраці, що реалізуються саме в площині розв'язання завдань першочергового значення в умовах війни, а отже, переходу з формально комунікаційного рівня на рівень прямого результативного партнерства. У цьому сенсі, крім традиційних сфер взаємодії, необхідним є вдосконалення міжсекторальної взаємодії через:

- повноцінне залучення найбільш професійних представників громадського сектору в усьому циклі прийняття рішень через механізми співпраці, зокрема консультативно-дорадчі структури, робочі групи та ін., щодо політики реінтеграції деокупованих територій, відновлення та відбудови України, антикорупційної політики тощо;

- посилену участь представників профільних, експертних, правозахисних організацій громадянського суспільства в системі моніторингу й документування перебігу збройної агресії РФ, скоєних її керівництвом та військовими воєнних злочинів, а також у напрацюванні ефективної моделі притягнення всіх винних до відповідальності, юридичних механізмів подальшого стягнення репарацій;

- активне залучення бізнесу на національному рівні через усталені формати взаємодії задля впливу на формування й реалізацію державної політики у відповідних сферах і галузях, зокрема на регіональному рівні через регіональні ради підприємців тощо;

- розширення практик співпраці органів державної та місцевої влади з бізнесом та громадським сектором з питань допомоги громадянам, які найбільше постраждали від війни, зокрема ВПО, ветеранам та їхнім родинам завдяки програмам та ініціативам

соціальної підтримки, навчання, сприяння працевлаштуванню, розвитку підприємництва, психологічної допомоги й реабілітації та ін.;

– підвищену увагу компетентних державних органів та фахових антикорупційних структур громадянського суспільства до негативних явищ корупції, фінансових зловживань з волонтерською та благодійною допомогою, протизаконної діяльності та неналежного виконання обов'язків представниками органів влади всіх рівнів, зокрема правоохоронних і судових, задля подолання цих проблем, що в умовах війни мають особливо небезпечний характер.

4. ПІДТРИМКА ВЕТЕРАНІВ, ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ВЕТЕРАНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ, ІНТЕГРАЦІЯ, ВЗАЄМОДІЯ ТА РОЗВИТОК

Українське громадянське суспільство ще з 2014 р., відтоді, коли розпочалася російська агресія, узяло на себе зобов'язання стосовно підтримки ЗСУ, реабілітації ветеранів, їх суспільної реінтеграції, розшуку військовополонених та зниклих безвісти українських військовополонених та підтримки сімей загиблих (померлих) військових. Це забезпечило значною мірою стійкість і гнучкість Української держави щодо викликів в умовах нової фази російсько-української війни. Широкомасштабна російська воєнна агресія спричинила зростання потреб забезпечення стійкості держави, котре суттєво залежить від успішної політики суспільної реінтеграції ветеранів.

До національних програм Плану відновлення України увійшла Програма інтеграції ветеранів⁵⁶, що передбачає впровадження освітніх та рекреаційних ініціатив для ветеранів і їхніх сімей, а також ініціатив із працевлаштування. В українському суспільстві утверджується сприйняття ветеранів як вагомого ресурсу повоєнного відновлення держави і громад.

Комплексна реінтеграція ветеранів містить значні можливості мінімізації демографічних, соціальних і кадрових втрат держави внаслідок російсько-української війни. За оцінкою Міністерства у справах ветеранів, до 1 січня 2022 р. в Україні налічувалося близько 500 тис. учасників бойових дій. Згідно з прогнозними оцінками, після перемоги кількість ветеранів, членів їхніх сімей і сімей полеглих воїнів становитиме близько 3 млн осіб (10 % від загальної кількості населення України)⁵⁷. Політика щодо всебічної підтримки ветеранів і їх подальшої повноцінної суспільної реінтеграції є стратегічно важливою для України. Успішність цієї політики залежить від ефективної взаємодії органів державної влади різних рівнів та органів самоврядування з інститутами громадянського суспільства під час її формування й реалізації в Україні.

Від початку російської агресії в 2014 р. діяльність ветеранських громадських об'єднань спрямовувалась на зміну державної політики та надання безпосередніх послуг ветеранам. Серед основних видів діяльності ветеранських ІГС можна виокремити такі:

– адвокація прав ветеранів та військовослужбовців, їх реабілітації, працевлаштування та перекваліфікації;

⁵⁶ Див.: URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/secure-targeted-and-effective-social-policy>

⁵⁷ Див.: URL: <https://ua.news/ua/ukraine/posle-vojny-veterany-i-ih-rodstvenniki-sostavyat-10-naseleniya-ukrainy-minveteranov>

- адвокаційні кампанії щодо належного медичного забезпечення, протезування та надання психологічної допомоги;
- підтримка сімей ветеранів, загиблих військовослужбовців;
- гендерно орієнтована адвокаційна діяльність щодо захисту прав ветеранок і військовослужбовиць, їх належного медичного забезпечення та суспільної реінтеграції, а також зміни ставлення до жінок-військових у лавах ЗСУ та суспільстві.

На початку повномасштабного російського воєнного вторгнення гостро постало питання відновлення інституційної спроможності ОГС стосовно діяльності з підтримки ветеранів. Міжнародний фонд «Відродження» за підтримки Європейського Союзу ініціював конкурс «Тримаймо стрій»⁵⁸ грантової підтримки ГО, що виникли до 2022 р. і вже мають волонтерський досвід допомоги військовим, ветеранам АТО/ООС та постраждалим від російської агресії цивільним. Протягом року Фонд розглянув 164 заявки та підтримав 21 ініціативу на понад 11,5 млн грн.

4.1. Інтеграція українських ветеранів: пріоритетні напрями діяльності організацій громадянського суспільства, розвиток ветеранських ініціатив та організацій

В умовах війни пріоритетного значення набувають потреби забезпечення ефективної інтеграції та залучення ветеранів до діяльності інститутів громадянського суспільства, сприяння їх працевлаштуванню завдяки створенню умов для започаткування власного бізнесу, соціального підприємництва, забезпечення професійної адаптації, професійної підготовки та перепідготовки відповідно до суспільних потреб.

Важливим напрямом створення сприятливих правових умов для подальшої інтеграції ветеранів протягом 2022–2023 рр. стало прийняття низки документів державної політики. Один із них – План заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (далі – План заходів), затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2023 р. № 160-р. У документі визначено перелік заходів стимулювання участі ветеранських організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства. Зокрема, передбачено створення комунікаційної платформи для громадських об'єднань ветеранів, налагодження системної взаємодії з ними завдяки функціонуванню єдиного ресурсу для комунікації та інформування про послуги та можливості. Важливим завданням, передбаченим Планом заходів, є підвищення рівня

⁵⁸ Див.: URL: <https://www.irf.ua/trymajmo-strij-u-czyfrah-ta-mapah/>

інформаційної обізнаності ветеранів і членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб щодо забезпечення їхніх прав, доступності отримання послуг психологічної допомоги, а також публічних послуг онлайн.

Також у Плані заходів відзначено необхідність розроблення рекомендацій, методичних матеріалів щодо запровадження на рівні громад конкурсів соціальних проектів громадських об'єднань ветеранів, ініціативних груп та окремих ветеранів за принципом регрантингу. Виокремлюється низка завдань, пов'язаних із необхідністю проведення на національному й регіональному рівнях інформаційних кампаній про можливості та інструменти міжсекторальної співпраці для громадських об'єднань ветеранів. Це сприятиме активізації процесу залучення об'єднань ветеранів до діяльності інститутів громадянського суспільства.

Було затверджено План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року⁵⁹. У цьому Плані йдеться про необхідність покращення ефективності надання послуг ветеранам завдяки розміщенню працівників територіальних органів Мінветеранів в адміністративних приміщеннях територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. При цьому заздалегідь має бути проведено моніторинг стосовно дотримання норм безбар'єрності під час облаштування адміністративних приміщень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Відповідно до Плану заходів ефективним інституціональним механізмом забезпечення суспільної та громадянської безбар'єрності є упровадження в політичне, суспільне, культурне життя практик діалогу між різними групами населення та суб'єктами прийняття рішень. Задля цього потрібно проводити заходи суспільно-політичного та культурного спрямування за участю ветеранів війни й різних груп населення, усіх, хто зацікавлений у впровадженні практик такого діалогу.

Серед пріоритетних заходів з активізації участі ветеранів війни в діяльності інститутів громадянського суспільства – створення системи реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам, забезпечення розвитку мережі інклюзивно-ресурсних центрів, їхня підтримка.

Для стимулювання підвищення економічної активності ветеранів війни, посилення їх ролі в забезпеченні збалансованого соціально-економічного розвитку громад передбачається сприяння розвитку ветеранського бізнесу та ініціатив. Це має бути забезпечено за рахунок підвищення функціональності онлайн-платформи підтримки

⁵⁹ План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 № 372-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/105/f525506n20.docx>

ветеранської підприємницької ініціативи G2VEI (Government to veterans entrepreneurial initiatives).

Серед пріоритетних завдань, передбачених Планом заходів у цьому напрямі, – проведення навчання ветеранів, створення програми супроводу (через мережу державних бізнес-інкубаторів, бізнес-акселераторів та центрів зайнятості) з метою започаткування та ведення власної справи, упровадження грантових проєктів для розвитку ветеранського бізнесу.

До переліку найважливіших заходів щодо сприяння реалізації підприємницьких ініціатив ветеранів також додано створення умов для розвитку соціального підприємництва. Йдеться про необхідність розроблення та подання до Верховної Ради України проєкту нормативно-правового акта, що регулюватиме діяльність соціальних підприємств в Україні. Не менш важливим є розвиток навичок соціального підприємництва у представників різних суспільних груп (молоді, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб, жінок, ветеранів)

Серед найважливіших законотворчих ініціатив, спрямованих на активізацію ролі ветеранів війни у функціонуванні громадянського суспільства, варто відзначити проєкт Указу Президента України про впровадження Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, яку розробило Міністерство у справах ветеранів України⁶⁰. Одним з передбачуваних результатів документа є досягнення стратегічних цілей, завдань, очікуваних результатів суспільної та економічної реінтеграції в різних сферах цивільного життя військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей, зокрема у спосіб надання їм психологічної підтримки, забезпечення медичної, фізичної реабілітації, соціальної інтеграції, професійної адаптації, економічної залученості та здійснення інших заходів.

Формування системи переходу від військової служби до цивільного життя є необхідним інструментом ефективного вирішення проблемних питань щодо підвищення рівня залучення до соціально-економічного, культурного життя територіальної громади учасників системи цього переходу, звільнених з військової служби за станом здоров'я або тих, хто є особами з інвалідністю внаслідок війни. Стратегією формування системи переходу від військової служби до цивільного життя передбачено створення умов для усебічного використання компетенцій та компетентностей учасників системи переходу, наявних та здобутих під час проходження військової служби, у період суспільної та економічної реінтеграції.

У Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя визначено проблемні питання, зокрема недостатність нормативно-правового забезпечення щодо умов ведення підприємницької діяльності ветеранами війни,

⁶⁰ Див.: URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/uryad-zapustiv-strategichnij-proyekt-minveteraniv-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhbi-do-civilnogo-zhittya>

відсутність законодавчо визначеного поняття «ветеранське підприємництво». Відповідно, низьким залишається рівень популяризації працевлаштування учасників системи цього переходу як елемента розвитку корпоративної соціальної відповідальності. Також незадовільно низьким є рівень інформування учасників системи переходу про доступні програми підтримки підприємницьких ініціатив, що реалізуються суб'єктами малого та середнього підприємництва, великими підприємствами, громадськими організаціями в адміністративно-територіальних одиницях.

Отже, важливим завданням Стратегії, про яку йдеться, є забезпечення відповідності політики щодо формування системи переходу від військової служби до цивільного життя потребам учасників цієї системи (для задоволення особистісних потреб учасників та потреб територіальних громад). Для вирішення цього завдання та дотримання принципів переходу від військової служби до цивільного життя у територіальних громадах необхідно досягти взаємодії центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Це, своєю чергою, передбачає необхідність створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів на основі формування механізмів управління з реалізації завдань і заходів переходу від військової служби до цивільного життя (на регіональному та місцевому рівнях); забезпечення комунікаційного та інформаційного супроводу реалізації цих завдань на регіональному та місцевому рівнях.

Операційний план заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року передбачає вивчення спроможностей територіальних громад та їхніх перспектив щодо забезпечення реінтеграції учасників системи переходу. Крім того, важливим є розроблення плану заходів із популяризації системи переходу від військової служби до цивільного життя і на державному, і на місцевому рівнях, у співпраці з учасниками системи⁶¹.

Для забезпечення ефективного переходу від військової служби до цивільного життя у 2023 р. запроваджено експериментальний проєкт із розбудови в Україні інституту помічника ветерана. За ініціативи Мінветеранів у рамках реалізації цього проєкту у Вінницькій, Дніпропетровській, Львівській та Миколаївській областях відбувається конкурсний відбір кандидатів на посади помічників ветерана, який можна розглядати як складову частину впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя⁶². Основними завданнями є забезпечення всебічної допомоги та сприяння ветеранам у повноцінній адаптації до мирного життя: від налагодження побуту й порозуміння в родині до працевлаштування, реалізації проєктів власного бізнесу, опанування нових навичок, реабілітації й лікування, юридичного захисту,

⁶¹ Див.: URL: <http://surl.li/pahqu>

⁶² Див.: URL: <https://mva.gov.ua/ua/pomichnik-veterana/opis-proyektu>

а найголовніше – робота в контексті діалогу конкретного ветерана з громадою проживання, трудовим колективом та державою загалом. В адміністративних центрах громад передбачено створення сервісного офісу у справах ветеранів як юридичної особи публічного права. Забезпечення індивідуального професійного супроводу в межах процесу переходу від військової служби до цивільного життя передбачатиме формування пропозицій щодо вдосконалення можливостей ОТГ у задоволенні потреб визначених категорій громадян та їх активного долучення до життя територіальних громад.

Позитивним для розвитку громадянського суспільства (у контексті залучення ветеранів) є поширення позитивних практик, спрямованих на підвищення ролі ветеранських організацій у суспільному житті. Зокрема, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 269-р затверджено План заходів з відзначення подвигів ветеранів війни, проявлених під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, на період 2023–2026 років⁶³. Цей документ передбачає, зокрема, організацію та проведення інформаційних заходів, спрямованих на протидію пропаганді держави-агресорки та поширення об'єктивної інформації щодо подвигів ветеранів війни, проявлених під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України. Також ідеться про те, що питання стосовно утвердження української національної та громадянської ідентичності та формування у здобувачів освіти відчуття вдячності й поваги до ветеранів війни повинні враховуватися під час розроблення та/або доопрацювання державних стандартів повної загальної середньої освіти, модельних освітніх програм, навчальної та навчально-методичної літератури. Важливий напрям – залучення ветеранів війни до діяльності у сфері громадянської освіти, а також до національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Водночас виникають певні ризики та виклики, пов'язані із забезпеченням процесу активізації ролі ветеранських організацій у функціонуванні інститутів громадянського суспільства, розвитку підприємницької ініціативи. Відповідно до статті 20 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ (зі змінами), підприємства ветеранів війни, на яких не менше ніж 60 % від середньоспискової чисельності працівників становлять учасники бойових дій та учасники війни, звільняються від сплати податку на прибуток⁶⁴. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, Рада міністрів Автономної Республіки Крим у межах своєї компетенції надають ветеранським організаціям

⁶³ Про затвердження плану заходів з відзначення подвигів ветеранів війни, проявлених під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, на період 2023–2026 років : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 269-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2023-%D1%80#Text>

⁶⁴ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

фінансову підтримку, кредити з коштів відповідних бюджетів, а також безплатно надають будинки, приміщення, обладнання та інше майно, необхідне для здійснення їхніх статутних завдань. Однак масштаби застосування цієї практики в сучасних умовах залишаються незначними через обмеження фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Дотепер у законодавстві України не передбачено спеціальної організаційно-правової форми для соціального підприємництва. Відповідно до статті 62 Господарського кодексу України підприємство визначається як «самостійний суб'єкт господарювання, створений суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності»⁶⁵. Проте відсутнє законодавчо визначене поняття «ветеранське підприємництво», що ускладнює розвиток соціального підприємництва ветеранів.

4.2. Ініціативи організацій громадянського суспільства у формуванні й реалізації ветеранської політики: проєкти, позитивні практики, можливості для розвитку

Протягом року ОГС нарощували інституційну спроможність з підтримки ветеранів і ветеранок, захисників і захисниць України та членів їхніх сімей.

Допомога армії та ветеранам стала пріоритетом діяльності для 43,2 % громадських та благодійних організацій⁶⁶. Загалом 18,8 % цих організацій переорієнтували свою активність відповідно до нових викликів, а 56,4 % – поєднують пріоритети довоєнної роботи з новими напрямками. Водночас 61,6 % опитаних представників громадських та благодійних організацій переконані, що існує потреба розвитку додаткових напрямів діяльності в умовах війни. Серед новостворених громадських та благодійних організацій 65,1 % сфокусовані на допомозі армії, 61,8 % – на допомозі жертвам війни.

Попри те, що зміна підходів до державної ветеранської політики та ролі ОГС в цій сфері триває вже вісім років, обсяги спричинених повномасштабним російським воєнним вторгненням викликів актуалізували запит держави на партнерську взаємодію з ІГС щодо вироблення й реалізації ветеранської політики. У 2022 р. українське громадянське суспільство долучилося до процесу трансформації державної політики у сфері підтримки ветеранів – вироблення інклюзивної державної ветеранської політики,

⁶⁵ Господарський кодекс України. 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁶⁶ Соціологічне дослідження «Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2022». Опитування 9 грудня 2022 року – 4 січня 2023 року. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya>

необхідність якої зумовлена кардинальною зміною соціального портрета ветеранів та завдань їхньої повної соціальної реінтеграції (рис. 13).

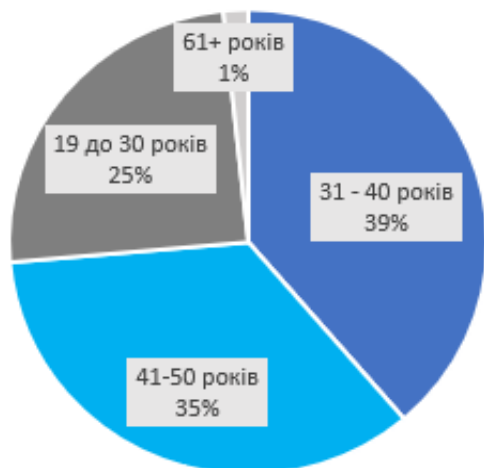

Рис. 13. Частка представників різних вікових груп серед ветеранів російсько-української війни, %
Джерело: ⁶⁷.

Зацікавлюють дані до портрета ветерана російсько-української війни⁶⁸. Насамперед серед ветеранів російсько-української війни є представники всіх вікових груп, і частки їх різняться: 34,5 % – це люди віком 31–40 років; 31,1 % – люди від 41 до 50 років; частка молоді 19–30 років становить 22 %. Представників вікової групи 61+ – 1,5 %. Отже, ветерани російсько-української війни – це переважно молоді люди працездатного віку, з можливістю вчитися, перекваліфікуватися, будувати сім'ю та розвивати власну справу. Зросла кількість жінок – ветеранок російсько-української війни, їхня частка становить близько 9 % (у квітні 2020 р. – 4,2 %) від загальної кількості ветеранів російсько-української війни.

Діяльність ОГС значною мірою вплинула на зміну концепту державної ветеранської політики: від моделі надання соціальних пільг до моделі комплексної соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни. Громадські та благодійні організації стали індикаторами вироблення інклюзивної ветеранської політики, адже вони безпосередньо працюють і взаємодіють з ветеранами та їхніми сім'ями, що дає можливість найточніше визначити потреби та пріоритети нової політики стосовно ветеранів.

Основні напрями державно-громадського партнерства:

– розроблення нових стандартів медичної реабілітації ветеранів (Єдиний стандарт реабілітації) – плану дій для лікарів першої та другої ланок щодо обстеження, що покликаний полегшити роботу лікарень і реабілітаційних центрів, які надають допомогу ветеранам і ветеранкам;

⁶⁷ Див.: URL: https://veteranfund.com.ua/opportunity/portret_veterana/

⁶⁸ Там само.

– дебюрократизація процесу отримання статусу ветерана та вирішення проблемних питань, що виникають при оформленні документів цієї категорії осіб для вшанування та набуття окремих статусів;

– розроблення алгоритмів політики, окремих програм і проєктів щодо повного циклу реінтеграції ветеранів, подальше масштабування здобутків у рамках реалізації державної ветеранської політики;

– упровадження нових інструментів закупівлі соціальних послуг (замовлення державою послуг у їх надавачів із ІГС);

– матеріально-технічне забезпечення жінок-військовослужбовиць у лавах ЗСУ та суспільна реінтеграція жінок-ветеранок.

У рамках досягнення цілей формування нової ветеранської політики держави БУ «Український ветеранський фонд» (УВФ) протягом 2022 р. провів низку консультацій з представниками ОГС⁶⁹:

– 17 серпня – перша зустріч представників Фонду із близько 30 ветеранськими організаціями для знайомства та обговорення подальших спільних дій УВФ з організаціями для підсилення ветеранської спільноти;

– 19 вересня – друга зустріч з організаціями, які працюють із ветеранами, з метою обговорення можливостей соціального супроводу ветеранів і їхніх дітей ветеранів.; презентація конкурсної програми УВФ «Варто+ГО» та воркшоп із написання заявки для подання на конкурс;

– 14 грудня – офлайн-зустріч із Радою ветеранів Міністерства у справах ветеранів України, у якій взяли участь представники ветеранської спільноти з різних регіонів України; підбиття підсумків роботи за рік; обговорення планів співпраці на наступний рік.

У 2022 р. Фонд започаткував кілька програм фінансування, зокрема програму мікрофінансування, яка передбачала відшкодування на купівлю товарів для ветеранського бізнесу до 20 тис. грн. Програма актуальна до завершення дії воєнного стану. Окрім бюджетного фінансування програм, УВФ залучив грантові кошти на підтримку ветеранського бізнесу від фонду «Razom for Ukraine».

Також оголошено орієнтовані на фінансування проєктів *конкурсні програми*⁷⁰: «Варто»; «Варто+ГО»; «Варто 2.0».

Програми «Варто» та «Варто 2.0» орієнтовані на фінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин, членів родин загиблих (померлих) захисників і захисниць України.

⁶⁹ Див.: URL: <https://veteranfund.com.ua/activetes-2022/>

⁷⁰ Див.: URL: <https://veteranfund.com.ua/activetes-2022/>

Розпочата в жовтні 2022 р. програма «Варто+ГО» орієнтована на підтримку громадських об'єднань (громадських організацій та громадських спілок) із статусом юридичної особи (громадські організації або громадські спілки), діяльність яких спрямована на захист прав і свобод, задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів ветеранів та членів їхніх сімей.

Пріоритети програми «Варто+ГО»⁷¹:

1) надання менторської підтримки та консультування ветеранського підприємництва від старту до розвитку;

2) соціальний супровід ветеранів, членів їхніх сімей та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України;

3) соціальний супровід дітей ветеранів та дітей загиблих (померлих) ветеранів війни, дітей загиблих (померлих) захисників і захисниць України.

У рамках конкурсу фінансову підтримку отримали такі проекти:

- «Через творчість про біль» (ГО «Обласна ветеранська спілка учасників АТО Рівненщини»);

- «Хоробрий уїк-енд» – розроблення інструментів арт-терапії для соціальної адаптації дітей воїнів (ГО «Українське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО у Сумській області»);

- «Від ідеї до власної справи» – програма підтримки та розвитку ветеранського підприємництва для жінок (Всеукраїнська молодіжна ГО «Соціальний вектор»);

- Підтримка ветеранів в розвитку підприємництва: від перших кроків до стабільного доходу (ГО «Спілка учасників АТО м. Хмільника та Хмільницького району»);

- «Мережа мужніх»: центр розвитку соціального підприємництва для ветеранів (ГО «Подільська агенція регіонального розвитку»);

- «Радість дотику» – соціально-психологічний супровід ветеранів і членів їхніх сімей з використанням елементів аніме-арт-терапії та фізичної реабілітації (ГО «Молодіжна організація інвалідів, ветеранів війни (АТО) «Струни серця»);

- «Соціальна підтримка ветеранів – потенціал розвитку Студенянської громади» (ГО «Центр розвитку Студенянської громади»);

- книга для дітей «Мій тато/мама повернувся/лася з війни» (ГО «Асоціація учасників та інвалідів АТО»).

Проекти фінансової підтримки проектів ОГС лише набувають свого масштабування в рамках реалізації державної ветеранської політики в Україні. Водночас налагодження диверсифікованих джерел фінансування ветеранських ГО, посилення їх

⁷¹ Див.: URL: https://veteranfund.com.ua/contests/varto_go/

інституційної спроможності, підвищення якості надання послуг та міжсекторальної взаємодії залишаються актуальними в контексті зміцнення ветеранського руху в Україні.

Окрім співпраці з Мінветеранів, зокрема УВФ, нагальною є налагодження співпраці інститутів громадянського суспільства з іншими ЦОВВ щодо формування та реалізації державної ветеранської політики. Оптимальним є формування такої взаємодії на рівні Кабінету Міністрів України та створення відповідної міжгалузевої структури ЦОВВ.

У державно-громадському партнерстві ОГС надавали експертні консультації щодо вдосконалення національного законодавства у сфері підтримки ветеранів. Так, чинне законодавство щодо державної ветеранської політики не адаптоване до нових викликів російсько-української війни. Наприклад, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» було прийнято ще 1993 р.⁷². Попри внесені зміни, цей базовий законодавчий документ так і не відповідає зміні соціальної структури ветеранів війни, захисників і захисниць України. У ньому також не враховано завдання щодо комплексної реінтеграції цієї категорії громадян в українське суспільство.

Співпраця з ІГС стосувалась як експертизи чинного законодавства, так і розроблення нових проєктів законодавчих змін, підходів та інструментів підтримки ветеранів у сфері державної ветеранської політики. Наприклад, УВФ відкрив гарячу лінію кризової підтримки для ветеранів та їхніх родин, надавав безкоштовні юридичні консультації.

4.3. Участь у державній регуляторній політиці, роботі консультативних і дорадчих органів державних установ, органів місцевого самоврядування

Формування ефективної ветеранської політики і роботи з ветеранами, адаптованої до ситуації, що склалася в Україні, потребувало налагодження ефективної взаємодії ЦОВВ з інститутами громадянського суспільства й проведення тісної консультативної та експертної роботи. Першочерговим завданням стало налагодження консультативних механізмів задля вироблення інклюзивної ветеранської політики. Поряд із Радою ветеранів, постійним консультативно-дорадчим органом при Міністерстві у справах ветеранів України, у 2022 р. працювали кілька таких консультаційних механізмів:

- Український ветеранський фонд, створений Міністерством у справах ветеранів України у лютому 2022 р., який почав щільно співпрацювати з низкою громадських організацій національного та міжнародного рівня з метою вироблення інклюзивної ветеранської політики;

⁷² Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

- експертна рада при Мінветеранів, яку було створено 17 лютого 2022 р. за участі науковців-ветеранів та ГО; вже у квітні того ж року рада долучилася до розроблення оновленої державної ветеранської політики;

- Наглядова рада Українського ветеранського фонду⁷³, персональний склад якої затверджено 8 квітня 2022 р., із представництвом трьох ГО ветеранів та членів сімей ветеранів («Повернись живим», «Запорізьке об'єднання ветеранів АТО та бійців окремого загону спеціального призначення «Азов», «Життя після війни»).

Також було оновлено склад⁷⁴ конкурсної комісії з розгляду загальнодержавних програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями ветеранів, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка.

На засіданні Ради ветеранів 29 грудня 2022 р. підбито підсумки здобутків, проблемних питань щодо формування й реалізації державної ветеранської політики за рік та окреслено пріоритетні завдання на наступний рік.

Стратегічне значення має також налагодження ефективної співпраці ІГС з органами регіональної й місцевої влади та органами місцевого самоврядування. Налагодження ефективної ветеранської політики на місцевому рівні важливе ще й тому, що саме місцева влада та ГО, котрі працюють у громадах, мають можливість якнайкраще зрозуміти потреби ветеранів, організувати для них надання допомоги, включно й психосоціальної. У червні 2022 р. за сприяння ОБСЄ в Україні вийшов друком посібник⁷⁵ з рекомендаціями для місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування (на рівні територіальних громад) щодо організації роботи з надання психосоціальної допомоги ветеранам / ветеранкам війни та членам їхніх сімей.

Отже, налагодження тісної взаємодії ІГС на місцевому рівні сприятиме зміцненню спроможності громад, здатних ефективно реалізовувати ветеранську політику на місцях.

Громадський сектор став повноцінним партнером розбудови мережі стабілізаційних центрів (ветеранських хабів) у громадах. Наприклад, показовою є діяльність «Veteran Hub». Це простір для ветеранів та громадських організацій, що працюють у сфері справ ветеранів. Команда надає психологічні та юридичні консультації військовим та їхнім родинам, допомагає з працевлаштуванням та комфортним поверненням до мирного життя. До повномасштабного російського воєнного вторгнення «Veteran Hub» працював, маючи мережу з трьох філій (м. Вінниця, Дніпро, Київ) та низку мобільних офісів. Уже в березні 2022 р. простір відновив свою роботу та запустив безкоштовну лінію підтримки родин військових⁷⁶, наприкінці

⁷³ Див.: URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/nakaz-pro-zatverdzhennya-personalnogo-skladu-naglyadovoyi-radi-byudzhethnoyi-ustanovi-ukrayinskij-veteranskij-fond>

⁷⁴ Див.: URL: <http://surl.li/rzmmw>

⁷⁵ Див.: URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/524325>

⁷⁶ Барсукова О. Veteran Hub запустив лінію підтримки сімей військових і ветеранів. *Українська правда*. 2022. 14 берез. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/14/247811/>

травня – поновила роботу вінницька філія, на стадії переформатування Київський хаб, у 2023 р. відновлюється робота філії у м. Дніпрі. У 2022 р. «Veteran Hub» вдалося продовжити реалізацію програми партнерства «Плюс Плюс + +», завдяки чому відновив роботу Дім ветерана у м. Тернополі (24 серпня), було відкрито простір у м. Луцьку (12 вересня).

З початком повномасштабного вторгнення необхідність розвитку мереж таких хабів різко зросла, як і кадрового наповнення пілотних ветеранських програм для системної роботи з надання ветеранам усебічної підтримки. Відповідно зросли запити до ІГС як спроможних надавачів послуг у громадах. Так протягом 2022 р. формується нова концепція ветеранської політики та механізми її реалізації на місцях.

Висновки

Незважаючи на зміну пріоритетів законодавчої діяльності в умовах повномасштабної війни росії проти України, питання щодо створення комунікаційної платформи для громадських об'єднань ветеранів та запровадження на рівні громад конкурсів соціальних проєктів для них, ініціативних груп та окремих ветеранів необхідно повернути на порядок денний, а також ухвалити план найбільш актуальних заходів у межах ресурсів, необхідних для виконання.

Ухвалення операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 рр. Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року є важливим, оскільки передбачає аналіз спроможностей територіальних громад та їхніх перспектив щодо забезпечення реінтеграції учасників системи цього переходу.

Після початку повномасштабної агресії росії проти України однією з проблем, що перешкоджає ухваленню заходів, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості інститутів громадянського суспільства, стала обмеженість бюджетних витрат на виконання таких заходів. Тому необхідно розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України про соціальні підприємства, що сприятиме розвитку ветеранського бізнесу для стимулювання реалізації ветеранських ініціатив.

5. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ: РОЗВИТОК, ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ, ЗАЛУЧЕННЯ

Відповідно до рейтингу World Giving Index (щорічного дослідження світової благодійності, яке проводить Charities Aid Foundation) за останні 12 років кількість українців, залучених до волонтерської роботи, зросла вчетверо⁷⁷. Чинниками розвитку благодійництва зазвичай вважають покращення рівня життя в країні, формування відповідної культури громадян чи режим сприяння з боку держави, проте очевидно, що нині на розвиток і популяризацію волонтерства в українському суспільстві вплинула воєнна агресія росії. Водночас і до повномасштабного російського воєнного вторгнення українці виявляли зростаючу схильність до такої діяльності та визнавали вагоме значення волонтерського руху в усіх суспільних процесах. За даними Центру Разумкова, представники державних та суспільних інститутів найчастіше висловлюють довіру до Збройних Сил України (таку відповідь дають 96 % опитаних) і волонтерських організацій (88 %) ⁷⁸.

У реєстрі волонтерів Державної податкової служби 2022 р. зареєструвалися 2383 осіб. Це у 8,4 раза більше, ніж за дев'ять років існування переліку⁷⁹. У надзвичайно складний період саме цей рух об'єднав суспільство. Волонтери створили дієву структуру громадських організацій, які взяли на себе вирішення найбільш нагальних і болючих проблем держави. Саме волонтери стали тією рушійною силою, яка допомагає сьогодні Силам оборони в умовах воєнного стану, коли держава не в змозі забезпечити деякі потреби сектору безпеки та оборони належним чином. Волонтерська діяльність під час війни підкреслює унікальну природу української самоорганізації як способу вирішення надзвичайно складних завдань національного масштабу в екстремальних умовах.

Важливого значення в умовах війни набуває така волонтерська діяльність:

- зняття соціального напруження завдяки підтримці внутрішньо переміщених осіб та найбільш знедолених категорій населення;
- забезпечення гідного існування громадян, які в силу об'єктивних обставин не здатні піклуватися про себе самостійно;

⁷⁷ World Giving Index 2022. A global view of giving trends. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf

⁷⁸ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий – березень 2023 р.) / Разумков Центр. 2023. 15 берез. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>

⁷⁹ Єсікова К. У 2022 році кількість зареєстрованих волонтерів зросла у 8 разів за 8 років. Громадське. 2023. 20 лют. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2022-roci-kilkist-zareyestrovanih-volonteriv-zroslo-u-8-raziv-za-8-rokiv>

- подолання певних недоліків державної соціальної політики, насамперед за рахунок оперативного реагування та надання ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам конкретної людини;
- поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей і настроїв у суспільстві.

5.1. Ключові напрями активності волонтерського руху: допомога ЗСУ, соціальні ініціативи, відновлення

Волонтери забезпечують у великих обсягах низку потреб фронту й тилу, втілюють у життя ініціативи щодо соціальної підтримки постраждалих громадян. Таких ініціатив і проєктів українських волонтерів багато, зокрема соціальна та психологічна допомога громадянам, реабілітація постраждалих, допомога ЗСУ. Проте волонтери не припиняють довоєнні активності стосовно підтримки вразливих соціальних груп.

Соціальні та економічні виклики сьогодення не вплинули на кількість громадян, залучених до волонтерського руху в Україні, та волонтерських ініціатив. Так, з початку 2023 р. кількість волонтерів зросла майже вдвічі: у відповідному реєстрі станом на середину 2023 р. було зареєстровано майже 5 тис. волонтерів, 2294 із них зареєструвалися за останні пів року. За I півріччя 2023 р. до реєстру волонтерів ДПС доєдналися майже стільки ж людей, як за весь 2022 р.⁸⁰. А станом на травень 2023 р. майже 39 тис. українців брали участь у зборі коштів, що майже у вісім разів більше, ніж кількість офіційно зареєстрованих волонтерів у країні на той час⁸¹.

З 2022 р. розвиваються волонтерські ініціативи щодо допомоги Силам оборони України, ЗСУ. Ці завдання реалізуються волонтерськими ініціативами ad hoc, волонтерським рухом, який поступово інституалізується. Експерти спостерігають зміни в закупівлях: нині волонтери постачають для потреб оборони навіть дорогу та складну військову техніку та озброєння⁸².

Волонтери з усього світу також розгорнули активну діяльність, намагаючись полегшити поневір'яння українців, спричинені війною РФ проти України. Міжнародна донорська спільнота оцінила високу спроможність українських громадських організацій. Це стало особливо помітним на тлі активізації вітчизняного громадянського суспільства, коли більшість іноземних гуманітарних місій та організацій евакуювали свій персонал з

⁸⁰ Волонтерський рух: в Україні з початку року кількість бажаючих допомагати зросла майже вдвічі. 2023. 29 черв. URL: <https://rubryka.com/2023/06/29/volonterskyj-ruh-v-ukrayini-z-pochatku-roku-kilkist-bazhayuchyh-dopomogaty-zroslo-majzhe-vdvichi/>

⁸¹ Там само.

⁸² Тарасюк Т. Трансформація інститутів допомоги армії у 2022 році: чи змогло громадянське суспільство створити логістичну систему забезпечення Сил оборони? ДІФ. 2023. 14 верес. URL: <https://dif.org.ua/article/transformatiya-institutiv-dopomogi-armii-u-2022-rotsi-chi-zmoglo-gromadyanske-susplstvo-stvoriti-logistichnu-sistemu-zabezpechennya-sil-oboroni>

України напередодні повномасштабного російського воєнного вторгнення та в перші дні після 24 лютого⁸³.

Загалом на російську воєнну агресію українське суспільство відреагувало синхронно як на індивідуальному, так і на колективному рівні. У перші десять днів війни до територіальної оборони вступили 100 тис. українців, у травні 2022-го було вже 110 тис. У лютому 2023 р. проєкт МВС із формування штурмових бригад «Гвардія наступу» зібрав понад 20 тис. заявок і до червня завершився. Своєю чергою, населення продемонструвало рішучу готовність допомагати армії матеріально та фінансово.

Водночас розв'язання питань, пов'язаних із безпосередньою обороною країни, є тільки другою (63 %) за поширеністю сферою відповідальності волонтерів. Натомість для 70 % низових ініціатив (т. зв. grassroot-рівень громадської активності) головним напрямом роботи стало вирішення побутових труднощів внутрішньо переміщених осіб. До того ж, частина таких ініціатив опікувалася не тільки новоприбулими жителями, а й тими, хто залишався в окупованих (а згодом і деокупованих) і прифронтових громадах і кого спіткала гуманітарна криза⁸⁴.

Серед інших проблем – інфраструктурні (масштабні руйнування), культурні (потреба інтегрувати ВПО творчих професій, руйнування культурної спадщини), інформаційні (потреба в комунікації України з іноземною аудиторією, економічні (втрата доходу, ринків збуту) тощо. Українці об'єднувалися насамперед навколо волонтерських штабів, які зазвичай вирішували одночасно потреби і військових, і ВПО.

На цьому тлі найбільш неочевидним є тренд на проведення публічних заходів для збирання коштів на військові потреби, дозвілля для ВПО, екскурсії, розмовні клуби й дитячі табори, арттерапію для місцевих і новоприбулих. З набранням популярності такого формату активізувалася своєрідна етична дилема: чи прийнятними й доречними є розважальні заходи на початку та під час повномасштабної війни. Певною мірою це стало роздільною лінією для суспільства, проте об'єктивний погляд з позицій ринку дає досить однозначну відповідь: обмін позитивних емоцій на пожертви для ЗСУ або ВПО є достатнім балансом. Крім того, запуск культурних майданчиків по всій Україні надихав громадян ініціювати такі заходи у своїх населених пунктах.

⁸³ Чорна О. «Унікальне в історії явище». Що скаже світові українське громадянське суспільство. ДетекторМедіа. 2023. 18 черв. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185490/2023-06-18-unikalne-v-istorii-yavyshche-shcho-skazhe-svitovi-ukrainske-gromadyanske-suspilstvo/>

⁸⁴ Спільноти воєнного часу. Дієві та вчасні: дослідження / Центр спільних дій. Київ, 2023. 44 с. URL: <http://surl.li/mofov>

5.2. Підтримка волонтерських ініціатив: практики та залучення

Довіра суспільства до волонтерів, волонтерських ініціатив є стабільно високою. Проте представники інститутів громадянського суспільства очікують, що із завершенням війни рівні волонтерства та громадянської активності будуть знижуватися, як це сталося після 2014 р. Такий підсумок закономірний з огляду на те, що подібна діяльність є неприбутковою, здійснюється паралельно з основною роботою чи в позаробочий час і вимагає значних фізичних і морально-вольових зусиль. Однак, за даними дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни» (КМІС, ІСАР Єднання, УНЦПД, ЦЕДЕМ), волонтерство відіграє суттєву роль в українському суспільстві, утілюючи надію на краще майбутнє⁸⁵.

За даними цього ж дослідження, в українському медіапросторі кількість згадок про громадські організації, благодійні фонди, волонтерські організації з початку війни до листопада 2022 р. зросла вдесятеро. Такий ривок варто вважати як логічним наслідком зростання суспільної популярності волонтерства, так і усвідомленим наміром самих організацій третього сектору шукати послідовників, спираючись на традиційні медіа та соціальні мережі. Зокрема, уже влітку 2022 р. в окрему гілку оформилися публікації з історіями про волонтерів.

Українська Волонтерська Служба та платформа пам'яті «Меморіал» запустили сайт з історіями про волонтерів, які загинули на війні. З 24 лютого офіційно підтверджені 53 таких випадки. Очевидно, що реальна кількість таких трагедій може бути набагато більшою, оскільки дані за 2023 р. не оновлено, крім того, немає достовірної інформації із тимчасово окупованих територій України. Іншим напрямом промоції та популяризації волонтерського руху задля перетворення на системну та впорядковану діяльність є публікація просвітницьких інтерв'ю⁸⁶ чи запуск навчального курсу на платформі «Prometheus»⁸⁷.

Знання та досвід, які одні інститути громадянського суспільства передають іншим, суттєво підвищують автономність громадського сектору в Україні. З метою покращення середовища його діяльності та зміцнення інституційної спроможності громадських організацій Консорціум аналітичних центрів (RRR4U) протягом наступних п'яти років планує реалізувати відповідний масштабний проєкт.

⁸⁵ Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження (грудень 2022 – січень 2023). Київ, 2023. 64 с. URL: <http://surl.li/fhfqf>

⁸⁶ Друзюк Я. 10 найбільш поширених запитань про волонтерство: відповідає Українська Волонтерська Служба. The Village. 2022. 03 трав. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/asking-question/325591-volonterstvo-101-uvv-2022>

⁸⁷ Волонтерство під час війни. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+VW101+2022_T3/about

Команда ГО «Освітньо-аналітичний центр розвитку громад» у 2020 р. започаткувала конкурс на відзначення найкращих практик у сфері громадського сектору. У 2023 р. цей конкурс має особливе значення, оскільки покликаний продемонструвати суспільству вагу низових громадських ініціатив для спільної перемоги і подальшої відбудови країни. Номінації «Волонтерська ініціатива року», «Молодіжний проект року» та «Журналістська ініціатива року» популяризують історії громадських організацій, активістів, волонтерів, журналістів, які працюють над пришвидшенням перемоги України.

Висновки

Волонтери, незважаючи на неперебільшену значущість їхньої діяльності та неодноразово підтверджену здатність знаходити вихід зі складних ситуацій, не є всесильними. Окрім обмежень здатностей людського організму і випадків настання непередбачуваних обставин, на їхню ефективність впливає правова й інституційна ситуація в державі. Збільшення масштабу та складності завдань волонтерського руху одночасно призводить до того, що виклики, які постають перед волонтерами, примножуються та поглиблюються. Більшість із них виникає через недосконалість правової бази та надмірну зарегульованість окремих економічних відносин. Отже, подальша ефективність діяльності волонтерів і повнота реалізації ними власного потенціалу потребують державної підтримки.

У лютому 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив План заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. Пріоритетними напрямками такої підтримки визнано:

- забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики й вирішенні питань місцевого значення;
- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку громадянського суспільства;
- стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Проте на операційному рівні найбільш відчутними є проблеми волонтерів, пов'язані із ввозом гуманітарної допомоги, кримінальним переслідуванням, гарантуванням безпеки, оподаткуванням, аудитом й звітністю. Кримінальні провадження щодо львівських волонтерів Олесь Дзиндри та Юрія Музичука, яких підозрювали в торгівлі гуманітарною допомогою, аналогічні звинувачення на адресу волинської

волонтерки Ольги Косован стали прикладом «полювання» правоохоронних органів на волонтерів за сфабрикованими приводами.

У 2022 р. експерти встановили факт неправомірного кримінального переслідування принаймні у 12 кримінальних провадженнях проти волонтерів та благодійників за статтею 201-2 Кримінального кодексу України (незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги)⁸⁸. Після того як Офіс Генерального прокурора задекларував свою прихильність до захисту й підтримки волонтерів, у 2023 р. спостерігається зниження динаміки їх переслідування. Проте подібні інформаційні приводи справляють суттєвий деструктивний вплив, адже заважають налагодженню продуктивних відносин між державою та волонтерами, а також дискредитують волонтерський рух в очах громадськості.

Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення з питань волонтерської діяльності, є Національна соціальна сервісна служба України. Саме вона відповідальна за побудову якісного діалогу між державою та волонтерами. Напрацьовуючи концепцію розвитку волонтерської діяльності, яка стане основою для державної програми, Нацсоцслужба планує заохочувати волонтерську діяльність через наділення її виконавців певними перевагами («наприклад, при вступі до навчального закладу або працевлаштування»)⁸⁹. Загалом, не піддаючи сумніву ефективність такого заохочення, варто звернути увагу на інші напрями популяризації волонтерства, які з огляду на особливості інформаційного суспільства є досить перспективними. Зокрема, йдеться про залучення до цього процесу блогерів з великою аудиторією (від 10 тис. підписників) у популярних соціальних мережах та відеохостингах.

Важливим також є не лише побудова розгалуженої волонтерської мережі за рахунок залучення нових учасників, а й збереження колишніх, котрі розчарувалися в цій діяльності або зіткнулися з перешкодами у її здійсненні. Задля цього є потреба розгорнути детальну просвітницьку кампанію щодо корисності входження до Реєстру волонтерів, правильності заповнення звітності, збору інших первинних документів тощо.

Нарешті, нормальне функціонування волонтерських ініціатив потребує належного правового середовища. З 1 грудня 2023 р. набуде чинності постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», якою запроваджується нова система ввезення та оформлення гуманітарної допомоги. Попри запевнення Мінсоцполітики про спрощення регуляції у цій сфері, громадянське суспільство вбачає у нововведеннях невиправдане розтягування процедур

⁸⁸ Тягнирядно Л. Справи проти волонтерів: як силовики підставляють тих, хто допомагає армії. Zmina. 2022. 29 груд. URL: <https://zmina.info/articles/spravy-proty-volonteriv-yak-sylovyky-pidstavlyayut-tyh-hto-dopomagaye-armiyi/>

⁸⁹ Нацсоцслужба посилює співпрацю з волонтерами. 2023. 02 трав. URL: <https://nssu.gov.ua/news/natssotssluzhba-posyliuie-spivpratsiu-z-volonteramy>

у часі й посилення бюрократії. Зареєстрована 16 жовтня 2022 р. петиція із закликом до уряду відкласти на пів року набрання чинності цією постановою за три дні набрала необхідні для розгляду 25 тис. голосів. Оскільки значна частка українського волонтерства (загалом як і забезпечення Сил оборони) у нинішніх реаліях залежить від оперативності перетину кордону і здійснюється передовсім силами невеликих волонтерських організацій чи приватних осіб, доцільно розробити такий порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги, який би задовольнив насамперед їхні потреби і запити.

6. ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЗАХИСТІ ТА ВІДНОВЛЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Війна стала величезним випробуванням для української культури та особливо для сфери збереження національної культурної спадщини. Сотні об'єктів цієї спадщини були зруйновані або пошкоджені вже в перші місяці повномасштабної російської воєнної агресії. Окупанти, всупереч міжнародному праву, привласнили, фактично пограбували, колекції низки музеїв на півдні та сході країни.

На підконтрольній уряду України території виникли серйозні проблеми зі збереженням та/або евакуацією музейних колекцій, утриманням у належному стані приміщень музеїв, фінансово-матеріальним забезпеченням музейних працівників, тих, хто залишився на робочих місцях і, попри труднощі та небезпеку, виконував свої професійні обов'язки. У багатьох випадках бракувало навіть пакувальних матеріалів. Під час масованих ракетних обстрілів енергетичної інфраструктури восени і взимку 2022 р. виникли проблеми з підтримкою температурного балансу в музейних приміщеннях, для вирішення яких необхідно було забезпечити музеї електрогенераторами. Ні органи державної влади та місцевого самоврядування, ні заклади культури не були та й навряд чи могли бути готові відповісти на всі ті виклики, що постали перед культурною сферою з початком російської збройної агресії.

Одним із завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки є «створення правових, регуляторних та економічних умов для участі інститутів громадянського суспільства у наданні за бюджетні кошти суспільно значущих послуг (соціальних, реабілітаційних, послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, довкілля, громадського порядку та інших)»⁹⁰. Зокрема, йдеться про «поширення моделі та кращих практик соціального підприємництва на соціокультурну сферу з метою підвищення її життєздатності» і про «створення сприятливих умов для участі інститутів громадянського суспільства у державно-приватному партнерстві»⁹¹. Виконання цих завдань у сфері культури потребуватиме внесення змін та доповнень до законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про державно-приватне партнерство», зокрема й щодо

⁹⁰ Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

⁹¹ Там само.

розширення прав та повноважень неурядових організацій у сфері охорони культурної спадщини.

6.1. Ініціативи організацій громадянського суспільства: захист, збереження та відновлення культурної спадщини

Війна росії проти України, що стала екзистенційним випробуванням для Української держави, спричинила надскладні виклики для національної культури. Сотні об'єктів української культурної спадщини були зруйновані або пошкоджені загарбниками вже у перші місяці повномасштабного російського вторгнення. Виникли серйозні проблеми зі збереженням та евакуацією музейних колекцій, утриманням у належному стані приміщень музеїв, фінансово-матеріальним забезпеченням працівників закладів культури.

Під час воєнного стану в Україні органи державної влади: від Міністерства культури та інформаційної політики до обласних і районних управлінь докладали й докладають зусилля для вирішення численних питань культурної галузі. Проте важливо, що проблеми збереження культурної спадщини потрапили в поле зору інститутів громадянського суспільства, багато з яких розпочали свою діяльність після початку війни як відповідь на виклики часу. Ці ІГС оперативно долучалися до вирішення завдань у сфері збереження культурного надбання країни і справлялися з цим переважно успішно.

На початку березня 2022 р. Національний музей Революції Гідності та ГО «Тустань» створили Штаб порятунку спадщини (Heritage Emergency Response Initiative, HERI). У його складі працюють архітектори, реставратори, мистецтвознавці, фотографи, оператори БпЛА, юристи, спеціалісти в галузі ІТ та інші фахівці⁹². Відповідно, й діяльність ініціативи відзначається різноманітністю. У співпраці з органами влади, іншими неурядовими організаціями, включно й міжнародними, Штаб здійснює допомогу в збереженні та евакуації музейних колекцій, документуванні втрат, загалом злочинів проти культури, збирає усні історії, надає методичну, правову, фінансову й технічну допомогу закладам культури.

Члени ГО «Тустань» обстежили кілька сотень пошкоджених внаслідок воєнних дій пам'яток і на основі зібраних даних створили інформаційну систему моніторингу стану культурної спадщини – НеМо. Експедиції, загальним числом 43, були проведені у Чернігівській, Сумській, Київській та Харківській областях. Серед зібраної інформації – фотофіксація пошкоджень, документування за методикою ICCROM (Міжнародного центру з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей), свідчення очевидців, аерофотозйомка⁹³. Результати зазначених експедицій були презентовані у

⁹² Див.: URL: <https://tustan.org.ua/about-us>

⁹³ Шиян О. Штаб порятунку спадщини презентує результати моніторингу культурних втрат. 2023. 24 квіт. Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/shtab_poryatunku_spadshhini_prezentuye_rezultati_monitoringu_kulturnih_vtrat_n1562262

Львові 27 квітня 2023 р. Ці дані можуть бути застосовані під час відновлення об'єктів, що постраждали, а також як докази воєнних злочинів російської армії для Міжнародного кримінального суду (у Римському статуті руйнація закладів культури та об'єктів культурної спадщини кваліфікується саме як воєнний злочин).

У січні 2023 р. Штаб порятунку спадщини отримав нагороду Американського археологічного інституту (Archaeological Institute of America) у номінації «Визначне служіння суспільству»⁹⁴.

У Львові 1 березня 2022 р. була започаткована громадська ініціатива «Центр порятунку культурної спадщини» (11 листопада 2022 р. зареєстрована як ГО «Центр порятунку української культурної спадщини», далі – Центр). Її засновниками стали керівники ГО «Центр історичної пам'яті», БО «Фонд родини Нагірних», ГО «Центр мистецтва «Арт-простір», представники наукових установ та органів влади.

Мета організації – «допомога у збереженні та охороні національних цінностей музеям, культурним установам, сакральним об'єктам». Для досягнення задекларованої мети було вирішено одразу звернутися до міжнародних культурних організацій із проханням допомогти обладнанням, матеріалами для пакування та консервації музейних колекцій та експонатів, протипожежними засобами для їх захисту та збереження⁹⁵.

Центр розробив механізм швидкого надання волонтерської допомоги для збереження музейних колекцій. Для цього залучаються кошти та інші види допомоги від іноземних благодійних організацій, приватних донорів. Зокрема, були встановлені партнерські зв'язки з Комітетом допомоги українським музеям (Komitet Pomocy Muzeom Ukrainiskim), створеним на початку березня 2022 р. в Польщі на базі музею Варшавського повстання. Центр та Комітет за час спільної діяльності налагодили постачання необхідної для захисту пам'яток гуманітарної допомоги з понад десяти країн Європи, зокрема Польщі, Латвії, Німеччини, Данії, Норвегії, Сполученого Королівства, Словенії, Швейцарії⁹⁶.

Перша фінансова допомога до Центру надійшла із США від Фонду збереження української сакральної спадщини (Foundation to Preserve Ukraine's Sacral Arts, FTPUSA). І в подальшому FTPUSA надавав таку допомогу або виступав посередником у її отриманні. Серед партнерів Центру можна назвати також відділення Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS) у різних країнах, зокрема у Сполученому Королівстві, Метрополітен-музей (Нью-Йорк), Канадійський інститут консервації, Латвійську національну бібліотеку, Фундацію мистецтва, культури та історії (Stiftung fur Kunst Kultur und Geschichte, SKKG), що у Швейцарії, та ін.

⁹⁴ Див.: URL: <https://www.archaeological.org/about/history/>

⁹⁵ Центру порятунку культурної спадщини – 1 рік! URL: <https://uacenter.org.ua/czentru-poryatunku-spadshhyny-1-rik/>

⁹⁶ Захист культурної спадщини під час війни: Львівський вимір. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/zahyst-kulturnoyi-spadshhyny-pid-chas-vijny-lvivskij-vymir/>

За перші тижні існування Центру була надана допомога матеріалами для пакування, консервації, захисту від пошкоджень мистецьких колекцій культурним інституціям у Львівській, Волинській та Запорізькій областях. Пізніше ця діяльність була поширена на Херсонську, Сумську, Житомирську, Харківську, Дніпропетровську, Луганську та інші області. Протягом року допомога була надана більше як 120 закладам культури.

На початку березня 2022 р. була започаткована громадська ініціатива «Музейний кризовий центр» (адмініструється ГО «Новий музей»). За рік її діяльності зібрано понад 3,5 млн грн у вигляді пожертв і грантів, надано підтримку музеям та музейним працівникам у регіонах, що постраждали від російської воєнної агресії. У рамках ініціативи був створений БФ «Фонд культурної спадщини України», оскільки, на думку організаторів «Музейного кризового центру», «благодійний фонд для фандрайзингових компаній – кращий інструмент, ніж громадська організація»⁹⁷.

До ініціативи долучилися: ALIPH Foundation (Швейцарія), Музей народної архітектури та побуту у Львові імені Климента Шептицького (Львів), Музей Яворницького (Дніпро), ГО «Центр візуальної культури» (Київ), ГО «Центр порятунку культурної спадщини», Штаб порятунку спадщини, House of Europe («Дім Європи» – програма, що фінансується Європейським Союзом), Музей Берлін – Карлсхорст, ICOM Deutschland (Рада музеїв Німеччини), Gerda Henkel Stiftung (Фонд Герди Хенкель, Німеччина), НУО «Форум слов'янських культур» (Словенія), Український музей у Нью-Йорку, Sigrid Trust Foundation (Трастовий фонд Сіпрід Раусінг, Велика Британія), MitOst (Німеччина), ПінчукАртЦентр, Galerie Jérôme Roggi (Художня галерея в м. Парижі, Франція), ГО «Інша освіта», Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання», інші українські й зарубіжні організації⁹⁸.

Свої стратегічні завдання ініціатори «Музейного кризового центру» окреслюють так: «Не лише надавати індивідуальну допомогу музейникам, а на базі експертного погляду думати про стратегії, аналітику, розвиток, про нову функцію музею, про збереження, про майбутнє»⁹⁹. Хоча, треба зазначити, пріоритетом під час війни є саме допомога музейним працівникам, передусім тим, хто опинився в найбільш критичних умовах і потребує елементарної матеріальної та фінансової підтримки, аби виконувати свою роботу, тим більше, що протягом року скорочувалося фінансування зарплат працівників та інших потреб музеїв. Особливо це стосувалося невеликих провінційних музеїв, робота яких, однак, має велике значення для збереження місцевої культурної спадщини. Крім суто гуманістичних аспектів, ідеться про збереження професійних кадрів, носіїв унікального знання.

⁹⁷ «Це толока, де музейники самі рятують себе і українську спадщину»: Ініціаторка Музейного кризового центру Ольга Гончар. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/03/10/253273/>

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Там само.

Станом на лютий 2023 р. «Музейний кризовий центр» надав допомогу майже 1400 музейним працівникам, 132 музеям у десяти регіонах країни, найбільше в Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях.

Благодійний фонд «Спадщина.UA» був заснований у Львові 2018 р. Він спеціалізується на відродженні історико-архітектурних пам'яток. Серед останніх його великих проєктів – селище Поморяни на тисячу мешканців на межі Львівської і Тернопільської областей¹⁰⁰. Йдеться не лише про реставрацію пам'яток, а й про їх актуалізацію – перетворення на привабливі рекреаційно-туристичні об'єкти. У цьому «Спадщина.UA» наслідує національні трасти Великої Британії.

Серед завдань БФ такі: «фізичне відродження культурної спадщини, в т. ч. організація виконання наукових історичних, краєзнавчих та мистецтвознавчих досліджень з особливою увагою до локальної історії; залучення державного, місцевого, грантового та приватного фінансування на проєкти по спадщині; промоція об'єктів у соцмережах та ЗМІ; налагодження контактів та активізація локальних громад; поточний догляд за пам'ятками; розвиток культурного та туристичного потенціалу пам'яток та їх історико-культурних ареалів на основі партнерства з локальними громадами шляхом влаштування культурно-мистецьких акцій та розробки продуктів інтерпретації культурної спадщини»¹⁰¹.

Улітку 2022 р. БФ «Спадщина.UA» спільно з колегами із Чернігівщини та Київщини долучився до порятунку Покровської церкви в с. Дегтярівка Чернігівської області, побудованої в 1708 р. на кошти гетьмана Івана Мазепи. Ця пам'ятка козацького бароко перші місяці війни перебувала в окупації.

Досвід національних трастів Великої Британії, на який орієнтується «Спадщина.UA», важливий тому, що він демонструє не лише різноманітні можливості збереження та актуалізації культурної спадщини неурядовими організаціями, а також її використання для примноження соціального капіталу країни, перетворення на ресурс розвитку сучасного і прийдешніх поколінь. Для України він особливо цікавий, оскільки після війни повноцінне фінансування збереження культурної спадщини, здатне забезпечити хоча би базові потреби в цій сфері, навряд чи буде можливим. Тому рішення про передачу окремих пам'яток історії та архітектури з державної та комунальної власності в управління благодійним організаціям може стати доцільним і перспективним.

¹⁰⁰ Рятувати замки: як громадська ініціатива відроджує старі селища та занедбану спадщину. URL: <https://suspilne.media/460085-ratuvati-zamki-ak-gromadska-iniciativa-vidrodzue-stari-selisa-ta-zanedbanu-spadsinu/>

¹⁰¹ БФ «Спадщина.UA». URL: <https://heritage-fund.com.ua/pro-nas/>

6.2. Оцифрування об'єктів культурної спадщини з метою подальшого їх збереження

Війна загострила питання оцифрування культурної спадщини, яке зацікавлені інституції вже багато років намагалися додати до порядку денного культурної політики. Нині стало очевидним, що для збереження спадщини це є нагальною необхідністю. У травні 2022 р. Україна презентувала партнерам із Польщі та Литви проєкт «Музей», у межах якого планують створити Єдиний портал культурних цінностей Музейного фонду України. Діджиталізація української культурної спадщини фінансуватиметься зі спеціально створеного фонду «Люблінський трикутник». Міністерство культури та інформаційної політики України 12 липня 2022 р. анонсувало створення у співпраці з ЮНЕСКО цифрової платформи управління національною культурною спадщиною. На платформі збиратимуть, генеруватимуть, контролюватимуть і зберігатимуть інформацію про культурну спадщину, доступ до неї буде відкритим¹⁰².

В Україні та світі діє також низка неурядових ініціатив з оцифрування української культурної спадщини. Деякі з них з'явилися з початком повномасштабної війни, коли потреба збереження і захисту культурних об'єктів стала особливо гострою.

Команда Skeiron, створена у 2016 р., популяризує нові методи роботи з архітектурною спадщиною, створює візуальний архів 3D-моделей пам'яток України, щоб, у разі пошкодження чи руйнування, можна було відновити ці об'єкти. Загалом за час існування команди фахівці Skeiron оцифрували понад 100 історичних будівель у чотирьох країнах та багато музейних колекцій. Зокрема, у Львові були оцифровані державний цирк, Будинок органної та камерної музики, пам'ятники Адаму Міцкевичу та Іванові Франку, Латинський кафедральний собор, церква Вознесіння Христового та Порохова вежа.

Громадська організація «Pixelated Realities» («Піксельовані реальності») удосконалює методи збереження культурної спадщини через застосування 3D-сканування, цифрового виробництва, віртуальної та доповненої реальності. Також команда сканує будівлі та скульптури м. Одеси. З 24 лютого 2022 р. ця організація реалізує проєкт з екстреної консервації спадщини та збору даних про нову воєнну спадщину – Museum of Ukrainian Victory. Мета проєкту – «зберегти культурну та історичну спадщину у форматі 3D, а також показати світові боротьбу і надію українського народу через об'єкти, що постраждали від російської війни проти України»¹⁰³.

¹⁰² Як зберегти цифрову спадщину. URL: <https://ukrainer.net/zberehty-tsyfrovu-spadshchynu/>

¹⁰³ Pixelated Realities. About us. Mission and story. URL: <https://pixelatedrealities.org/en/about-us/>

Ініціатива Saving Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO) («Збережемо українську культурну спадщину онлайн»), яка збирає дані та архівує сайти українських культурних організацій, музеїв, фондів та бібліотек, щоб у разі потреби забезпечити їх відновлення, була створена 1 березня 2022 р. Співорганізатори – Квінн Домбровські зі Стенфордського університету, Анна Кіяс з університету Тафтса (США) та Себастьян Майсторович з Австрійського центру цифрових гуманітарних наук та культурної спадщини. У рамках ініціативи станом на 8 березня 2022 р. 1 тис. волонтерів з усього світу архівували понад 1500 сайтів українських музеїв та бібліотек, цифрових експонатів, текстів та публікацій у відкритому доступі. Резервні копії сайтів зберігаються у необмеженому хмарному сховищі для будь-яких файлів. Хмарне сховище надали Гарвардський український науково-дослідний інститут та Університет Альберти (Канада). SUCHO фінансується коштом екстрених грантів Асоціації комп'ютерів і гуманітарних наук (ACH) та Європейської асоціації цифрових гуманітарних наук (EADH), а також отримує кредити на обслуговування й технічну підтримку від Amazon Web Services¹⁰⁴.

Висновки

З початком повномасштабної війни у сфері охорони культурної спадщини України виникли серйозні проблеми, вирішити які без сторонньої допомоги не були готові ні органи влади, ні заклади культури. У цей час критично важливою стала діяльність інститутів громадянського суспільства, які з перших днів війни почали надавати оперативну допомогу українським закладам культури, передусім у східних та південних регіонах країни.

Ефективна діяльність цих інститутів була би неможливою без фінансової та матеріальної підтримки іноземних культурних установ та неурядових організацій. Деякі з них були створені так само на початку повномасштабної воєнної агресії росії проти України. Фактично протягом перших місяців 2022 р. була започаткована міжнародна мережа допомоги культурним інституціям України, яка діє і зараз. Підвищенню ефективності зазначеної діяльності сприяла також гнучкість та різноманітність організаційних форм, у яких вона здійснювалася, – мережеві громадські ініціативи, громадські організації, благодійні фонди, волонтерські рухи та ін.

Досвід діяльності інститутів громадянського суспільства з охорони культурної спадщини під час війни свідчить про необхідність: 1) розширення їхніх прав та повноважень у цій сфері, у т. ч. надання управлінських функцій щодо об'єктів

¹⁰⁴ Для збереження української культурної спадщини онлайн пропонують безкоштовні сервери. URL: <https://chytomo.com/dlia-zberezhennia-ukrainskoi-kulturnoi-spadshchyny-onlajn-proponuiut-bezkoshtovni-servery/>

культурної спадщини тим ГО, які обрали своїм фахом їх ревіталізацію, збереження та актуалізацію у вигляді культурно-просвітницьких центрів і «туристичних магнітів»; 2) перегляду принципів та механізмів взаємодії цих ІГС з відповідними органами державної влади, для останніх вони повинні бути не допоміжним ресурсом у критичних обставинах, а рівноправними партнерами.

Партнерські відносини мають зберігатися та розвиватися й після війни, що потребує внесення певних змін і доповнень до чинного законодавства. Це відповідає першому напрямку Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки «Забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення».

Існує потреба в проведенні спільного (з представниками зацікавлених інститутів громадянського суспільства та експертами) публічного обговорення ситуації збереження культурної спадщини під час війни та можливостей розширення і приведення у відповідний системний вигляд партнерських відносин у цій галузі між органами державної влади та місцевого самоврядування, закладами культури (музеями та заповідниками), неурядовими організаціями.

Доцільно створити робочу групу для підготовки змін і доповнень до законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення прав та повноважень громадських організацій у системі охорони культурної спадщини.

7. ДИНАМІКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 було затверджено Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»¹⁰⁵. Ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», серед пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки Стратегією визначено «суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу». Реалізацію цього пріоритету передбачено забезпечувати також і через модернізацію освіти, що передбачає необхідність «модернізувати систему дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, привести освітні стандарти до потреб суспільного розвитку та до найкращих світових зразків».

Для ефективного функціонування й розвитку самі інститути громадянського суспільства потребують освітніх послуг. Про це повідомляють 82,5 % організацій, які діяли до вторгнення росії на територію України, і 79,9 % новостворених громадських та благодійних організацій (ГО/БО), загалом – 81,6 %. Серед важливих напрямів навчання для співробітників ГО/БО згадуються проєктний менеджмент, особливості роботи громадського сектору (юридичні, фінансові, закупівлі тощо), медіація та кризова комунікація, ведення інформаційних кампаній, SMM, курси англійської для співробітників, здобуття навичок роботи в галузі аналітики, HR тощо¹⁰⁶. У цьому сенсі ГО можуть виступати як надавачами, так і споживачами освітніх послуг.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки одним із стратегічних завдань визначає забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності, проведення наукових досліджень, публікацій та просвітницьких заходів у сфері розвитку громадянського суспільства, розроблення освітніх програм з управління інститутами громадянського суспільства.

Участь громадянського суспільства в підтримці й розбудові вітчизняної освіти сьогодні переважно зосереджена на напрямках, що актуалізовані перебігом і наслідками російської воєнної агресії.

¹⁰⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7>

¹⁰⁶ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження. URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Громадянська освіта. Успішним кейсом участі громадянського суспільства за цим напрямом є створення ГО «ІППО» – платформи інститутів післядипломної педагогічної освіти, яка на 2023 р. пропонує широкий вибір онлайн-курсів підвищення кваліфікації з напрямку «Громадянська освіта»¹⁰⁷. Також за участі Асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін ГО «Нова Доба» та NGO «Pact building local promise» створено онлайн-платформу з громадянської освіти¹⁰⁸. Платформа пропонує дві версії онлайн-роботи під час вивчення курсу громадянської освіти: онлайн-курс та інтерактивний підручник. Перша версія (онлайн-курс) побудована за принципом, що містить навчальні відео від кращих учителів громадянської освіти, експертів-практиків, обговорення, тести та завдання з можливістю зворотного зв'язку. Розділи відкриватимуться поступово і стануть у пригоді під час вивчення курсу в рамках освітнього процесу чи самостійно. Друга версія (інтерактивний підручник) має на меті використання лише текстових і статичних візуальних матеріалів. Сайт відкритий до співпраці із учнями 10-х класів, котрі вивчають курс громадянської освіти, учителями, а також усіма охочими, хто бажає пройти навчання за програмою шкільного курсу громадянської освіти.

Неформальна освіта. Вітчизняна освіта нині стикається з великою кількістю викликів, що ускладнюють якісне, повноцінне навчання. Так, понад 500 тис. учнів здобувають освіту за кордоном, більш як 40 тис. навчаються в інклюзивних класах, понад 300 тис. потребують підвезення до місця навчання, а 73 % – здобувають освіту в дистанційній та змішаній формі¹⁰⁹. Перспективним напрямом у забезпеченні освітніх потреб є неформальна освіта. Важливим, з цієї точки зору, є прийняття Верховною Радою України 12 січня 2023 р. за основу проекту Закону «Про освіту дорослих» (реєстр. № 7039)¹¹⁰. Прикметно, що стаття 8 законопроекту присвячена громадянській освіті, де, серед іншого, вказано, що державні органи та органи місцевого самоврядування надають підтримку діяльності громадських об'єднань у цій сфері.

Розвиток онлайн-освіти. Значною мірою неформальна освіта реалізується в онлайн-форматі. Про важливість онлайн-освіти 4 березня 2023 р. згадав Президент України на зустрічі зі студентською спільнотою у Львівському національному університеті імені І. Франка за участі Президентки Європарламенту Роберти Мецоли. Володимир Зеленський підкреслив велике значення онлайн-освіти, яка в часи пандемії COVID-19 та війни дозволила Україні не втратити свій освітній простір. При цьому було наголошено, що онлайн-освіта, не замінюючи традиційних форм освіти, відіграє

¹⁰⁷ Каталог курсів підвищення кваліфікації 2023 з напрямку Громадянська освіта. ГО «ІППО». URL: <https://ippo.com.ua/category/gromadanska-osvita/>

¹⁰⁸ Стартує реєстрація на новий 2023–2024 навчальний рік. URL: <https://citizen.in.ua/>

¹⁰⁹ Див.: URL: <https://www.president.gov.ua/news/na-zasidanni-radi-bezbaryernosti-za-uchastyu-pershoyi-ledi-p-80989>

¹¹⁰ Див.: URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/232071.html>

важливу роль для отримання додаткових знань, набуття необхідного рівня потрібних компетенцій¹¹¹.

Особливої ваги можливість здобуття освіти в онлайн-форматі набула для внутрішньо переміщених осіб та значної частини громадян, які через війну втратили можливості працевлаштування за набутими раніше спеціальностями. Різноманітні освітні онлайн-платформи (Prometheus, Educational Era, Beetroot Academy та ін.) пропонують великий вибір курсів, які дозволяють отримати нову спеціальність. Підтримка розвитку неформальної та онлайн-освіти завдяки гнучкості та адаптивності організацій громадянського суспільства є перспективним напрямом їхньої діяльності у часи повоєнного відновлення, коли багато громадян України потребуватимуть перекваліфікації та набуття нових професій, затребуваних повоєнним ринком праці.

Безбар'єрність та інклюзивність освіти. Ще 2020 р. Президент України Володимир Зеленський підписав Указ «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні». Також було ухвалено Національну стратегію безбар'єрності та План заходів із подолання бар'єрів, засновано Раду безбар'єрності при Кабінеті Міністрів України. Безбар'єрність та інклюзивність набувають особливої актуальності у воєнну добу та під час повоєнної відбудови. Громадянське суспільство активно долучається до діяльності в цій сфері. Важливо, що тут часто громадські організації успішно співпрацюють з органами влади – така співпраця значно підвищує ефективність всіх учасників. Так, понад два десятки великих компаній-працедавців об'єдналися у спільноту «Бізнес без бар'єрів», яка пропонує грантові та навчальні програми, вебінари з побудови безбар'єрного бізнесу. Учасники спільноти реалізують інфраструктурні проекти зі створення безбар'єрних просторів¹¹². Також за участі громадських організацій було розроблено електронний «Довідник безбар'єрності» – перший посібник із коректного спілкування¹¹³.

Патріотичне виховання громадян України нині постало життєво важливим завданням для розвитку та існування Української держави. Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 р. № 527 було затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України¹¹⁴. У Концепції визначено роль інститутів громадянського суспільства в розбудові ефективної системи патріотичного виховання. На органи державної влади та місцевого самоврядування покладено функцію підтримки та сприяння роботі клубів, закладів позашкільної освіти, центрів національно-

¹¹¹ Володимир Зеленський і Роберта Мецола поспілкувалися зі студентами закладів вищої освіти Львівщини. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5TW-tFbZ3sc>

¹¹² Бізнес без бар'єрів. URL: https://business.dii.gov.ua/business-in-wartime?fbclid=IwAR0X7EtUrgeiSJ44fZqyqMcfHzc39eQGT1GSbS16hC5f5mnVM_Y7IqKOaic

¹¹³ Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/>

¹¹⁴ Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>

патріотичного виховання, громадських об'єднань, благодійних організацій та інших інститутів громадянського суспільства, які здійснюють патріотичне виховання молоді. Наголошується на необхідності використання досвіду, потенціалу, методів роботи громадських об'єднань та благодійних організацій у справі виховання патріотів України.

Широкі можливості участі громадянського суспільства у сфері патріотичного виховання відкриває позашкільна освіта. Міжнародна асоціація позашкільної освіти, Всеукраїнське громадське об'єднання «Патріот» за підтримки представників Міністерства освіти і науки розробили проєкт Концепції позашкільної освіти в умовах воєнного стану, в якій значна увага приділяється патріотичному вихованню¹¹⁵. Саме громадські організації, мобільніші та меншою мірою залежні від бюрократично-процедурних обмежень, можуть запропонувати гнучкі формати й актуальні злочоденні напрями патріотичного виховання через позашкільну освіту. Особливо актуальним цей напрям освітньої діяльності буде для деокупованих територій, які потребуватимуть реінтеграції не лише в економічному чи політичному вимірах, а й, що не менш важливо, у ментальному, світоглядному, ціннісному аспектах.

Висновки

Діяльність організацій громадянського суспільства під час повномасштабної російської воєнної агресії значною мірою вимушено переорієнтувалася з освітніх проєктів на напрями ургентної підтримки. У період повоєнного відновлення освіта знову перебуватиме в центрі уваги громадянського суспільства. Тому вже зараз потрібно закладати фундамент, який допоможе підвищити ефективність діяльності громадських організацій, що спрямовуватиметься на розвиток української освітньої системи у повосенний період. Задля цього необхідно:

- забезпечити нормативно-правове забезпечення розвитку неформальної та інформальної освіти (зокрема, прийняття Закону України «Про освіту дорослих»);
- сприяти підвищенню професійних компетенцій співробітників ГО;
- мультиплікувати найкращі практики щодо набутого досвіду онлайн-освіти;
- розвивати подальшу співпрацю організацій громадянського суспільства з органами влади та місцевого самоврядування.

¹¹⁵ Концепція позашкільної освіти в умовах воєнного стану / Міжнародна асоціація позашкільної освіти. URL: <https://pou.org.ua/2023/04/kontseptsiya-pozashkilnoyi-osvity-v-umovah-voyennogo-stanu/>

8. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

В Україні, починаючи з 2014 р., виникли громадські ініціативи, діяльність яких спрямовується на викриття російської пропаганди та фейків, які країна-агресорка поширює. Плідно працюють ОГС і створені ними проекти з протидії дезінформації, зокрема StopFake, InformNapalm, UCMC (УКМЦ), Euromaidan Press, UkraineWorld, VoxUkraine (зокрема, проєкт VoxCheck), Інститут розвитку регіональної преси (проєкт «По той бік новин»), ГО «Інформаційні сили України», «Детектор медіа», «Україна 2050» та ін.

Українська влада відреагувала на навалу фейкових вкидів, створивши в 2021 р. Центр протидії дезінформації (ЦПД) як орган Ради національної безпеки і оборони України. Налагодивши співробітництво з авторитетними неурядовими організаціями, ЦПД координує роботу щодо нейтралізації дезінформації і пропаганди рф¹¹⁶.

Водночас вітчизняні ОГС дієво співпрацюють з іншими органами влади для нівелювання впливу російської пропаганди на українське суспільство. Як один із механізмів протидії дезінформаційним впливам спільними зусиллями держави і громадянського суспільства при Міністерстві культури та інформаційної політики України створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Серед організацій, які співпрацюють із Центром, – StopFake, VoxCheck, Інститут Розвитку Регіональної Преси (ІРПП), Український кризовий медіа-центр, Open Information Partnership, Internews Ukraine, NDI, DFRLab, EU Delegation to Ukraine¹¹⁷.

Пропагандисти рф, поширюючи фейки про «нацистів», «геноцид», «біолабораторії» та ін., готували ґрунт для виправдання повномасштабної воєнної агресії проти України. Дезінформаційні кампанії, які під час війни проводять росіяни, мають на меті:

- деморалізувати українців та підірвати довіру до влади, ЗСУ і громадянського суспільства, спонукати припинити опір загарбникам;
- переконати населення росії у справедливості антиукраїнської війни;
- нівелювати міжнародну підтримку України та зірвати надання допомоги.

Після повномасштабного воєнного вторгнення та різкого загострення інформаційної війни з боку росії перед українськими ОГС та владою постали завдання щодо:

¹¹⁶ Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/>

¹¹⁷ Центр стратегічних комунікацій. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/>

– підвищення спроможності протистояти російській дезінформації, збільшення обсягу та діапазону вже діючих практик протидії пропаганді як на підконтрольних, так і на окупованих українських територіях, а також у державах, підтримка яких є значущою для України в умовах війни (США, країни Європи);

– стимулювання виробництва контенту та аналітичних матеріалів для збільшення обізнаності людей про війну в Україні; підвищення їх доступності широкому загалу завдяки використанню всіх можливих джерел досягнення аудиторій, формуючи з цією метою партнерські мережі, використовуючи різні механізми та інструменти комунікації, аби забезпечити доставку контенту до споживачів інформації;

– досягнення максимального охоплення цільових аудиторій (зокрема, української, світової, російської), на які спрямована російська пропаганда та дезінформація або які обмежені в доступі до правдивої інформації;

– формування контенту з огляду на різні вікові категорії – молодь, людей похилого віку та ін.

8.1. Діяльність організацій громадянського суспільства України у сфері протидії дезінформації, розвитку критичного мислення: практики й розвиток

Після початку повномасштабної воєнної російської агресії українське громадянське суспільство швидко зреагувало на російську інформаційну загрозу. Вітчизняні дослідники поширення пропаганди були вражені кількістю неправдивої російської інформації на початку війни. Співробітники «LetsData», української некомерційної організації, яка використовує штучний інтелект (ШІ) для аналізу ворожих інформаційних операцій, констатували, що в перший місяць війни їхні спеціалісти щодня виявляли близько 35 нових фактів російської пропаганди чи дезінформації. Досвід, набутий «LetsData», дав можливість цій організації запропонувати світові унікальну, випробувану в реальних ситуаціях експертизу в галузі комунікацій на тлі зловмисних інформаційних кампаній¹¹⁸.

З перших днів широкомасштабного воєнного вторгнення спільнота digital-фахівців (серед них, наприклад, спеціалісти ГО «Креативні сили України») у Телеграмі бореться на інформаційному фронті проти російських загарбників. Відеомейкери, копірайтери, ілюстратори створюють професійний контент і поширюють його, аби протидіяти дезінформації, за допомогою фото- та відеоконтенту психологічно тиснути

¹¹⁸ Russia-ukraine war disinformation. URL: https://time-com.translate.goog/6257372/russia-ukraine-war-disinformation/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc; Український LetsData переміг на конкурсі стартапів SelectUSA – розповідаємо подробиці. URL: <https://vctr.media/ua/znajomstvo-z-dersluzhbovczyamy-sshainvestory-ta-rozshyrennya-ukrayinski-letsdata-rozpovily-detali-peremogy-na-selectusa-182883/>

на ворогів і підтримувати патріотів та союзників. Ця спільнота працює з медіа багатьох країн світу, надає їм об'єктивну інформацію з місць подій.

Про масовість волонтерського руху протидії російським дезінформації та кібератакам свідчить вислів міністра цифрової трансформації України М. Федорова про те, що перша ІТ-армія у світі, створена в Україні після широкомасштабного воєнного вторгнення рф 24 лютого 2022 р., об'єднує понад 300 тис. волонтерів¹¹⁹. Серед них є представники технологічних компаній і фахівці з кібербезпеки. А оскільки Україна вже давно зіткнулася з дезінформаційними кампаніями та кібератаками росії, вітчизняні фахівці володіли інформацією про російську тактику і змогли здебільшого нівелювати негативні впливи та створити певну стійкість.

Активно працює на контрпропагандистському фронті ГО «Україна 2050», яка створила Постійну міжнародну місію медіамоніторингу щодо дезінформації, що стосується України та української діаспори. У її складі 169 членів із 56 країн, які на волонтерських засадах здійснюють медіаспостереження 42 мовами світу. У травні 2023 р. ГО «Україна 2050» презентувала доступний п'ятьма мовами (українською, англійською, французькою, німецькою та іспанською) звіт, де висвітлено інформаційне підґрунтя, котре пропаганда рф формувала під час повномасштабної війни проти України з 24 лютого 2022 р. У звіті представлено сім дезінформаційних метанаративів, які транслюються росіянами у світ:

- НАТО на чолі із США та за підтримки Заходу – це агресор, який розв'язав війну проти Росії в Україні;
- Україна – неонацистська, агресивна та штучна держава;
- Захід робить помилку, надаючи зброю та іншу допомогу Україні, а також застосовуючи санкції проти Росії;
- Україна здійснює воєнні злочини й терористичні акти проти свого населення та організовує постановки масових жертв цивільного населення з метою звинуватити росію;
- Україна забороняє та утискає все російське;
- росія є гуманною державою, яка жорстко відстоює свої інтереси;
- росія – остання опора духовності у Європі та спроможний лідер глобального руху проти західного неокolonіалізму¹²⁰.

Ще в 2014 р. для адекватної протидії пропаганді й дезінформації ГО «Інтерньюз-Україна» ініціювала створення міжнародної аналітичної групи UkraineWorld, що об'єднала відомих вітчизняних і міжнародних експертів та журналістів, зацікавлених

¹¹⁹ Перша ІТ-армія у світі об'єднує понад 300 000 волонтерів, – Федоров. URL: <https://argumentua.com/novini/persha-t-arm-ya-u-sv-t-ob-dnu-ponad-300-000-volonter-v-fedorov>

¹²⁰ ГО «Україна 2050» презентувала новий звіт про російську дезінформацію щодо України. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3713906-go-ukraina-2050-prezentovala-novij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciu-sodo-ukraini.html>

у правдивому висвітленні ситуації в Україні. Надалі створено англомовне медіа ukraineworld.org, де зібрані статті, інфографіка, відеоматеріали та подкасти про Україну, зокрема й про російську агресію.

Оскільки повномасштабне воєнне вторгнення 24 лютого 2022 р. супроводжувалося посиленням інформаційної війни, команда UkraineWorld, щоб охопити якомога ширшу міжнародну аудиторію, у режимі 24/7 розповідає правду про війну в Україні через різноманітні формати та канали: сайт, Twitter (нині – мережа X), Facebook, YouTube, Instagram, TikTok і подкасти. Експерти UkraineWorld досліджують наративи та інструменти російської пропаганди, аналізують і спростовують фейки. У рубриці InfoWatch автори показують, як російський режим просуває власні наративи у світі та чому онлайн-пропаганда призводить до реального насильства¹²¹.

Кількість неправдивої інформації, яку рф спрямовує на різні країни світу, збільшилася в рази. Тому важливо протидіяти російській дезінформації на міжнародній арені. ГО «Агенція журналістики даних» викриває дезінформацію та маніпуляції в інфополі українців за кордоном, передусім у Польщі, Німеччині та Чехії. Журналісти медіаресурсу «ТЕКСТИ», відомі проектом «Свіжа деза з Росії», вивчають дезінформаційні хвилі, що поширюються серед українців за кордоном та вносять розбрат, сіють зневіру, а також пропонують інформаційні кампанії на основі зібраної аналітики. Медіаресурс розповідає про злочини російської армії в Україні, розкриває прийоми російської пропаганди, повідомляє про те, як Україна воює¹²².

Оскільки найбільша кількість українських шукачів тимчасового захисту перебуває на території Польщі та Німеччини, команда «БФ польсько-українського партнерства» планує відстежувати та розвінчувати російські фейки на території цих країн, співпрацюючи з польськими ЗМІ¹²³.

З 2014 р. працює ГО «Український кризовий медіа-центр». Це дійсно центр міжнародних стратегічних комунікацій з активним поширенням інформації на аудиторії як в Україні, так і за кордоном. Організація комплексно аналізує дезінформаційну діяльність у медійному просторі, займається проблемою медійної грамотності молоді¹²⁴.

Важливим у сфері інформаційної безпеки є використання методів розвідки на основі відкритих даних (open-source intelligence, OSINT) – збір інформації з відкритих джерел та її подальший аналіз. З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну російські спецслужби та ЗМІ різко збільшили розповсюдження антиукраїнських фейкових новин. За цих обставин значно поширив свою діяльність всеукраїнський освітній проект «OSINT Academy» з пошуку та обробки інформації. Цей проект запущений ще в 2016 р. Інститутом постінформаційного суспільства за підтримки

¹²¹ Англомовне медіа, що пояснює Україну світові, UkraineWorld. URL: <https://internews.ua/project/ukraineworld>

¹²² #ДЕЗІНФОРМАЦІЯ. URL: <https://texty.org.ua/tag/dezinformatsija/>

¹²³ Благодійний фонд польсько-українського партнерства. URL: <https://www.facebook.com/bf.pol.ukr.partnerstwa/>

¹²⁴ Український кризовий медіа-центр. URL: <https://uacrisis.org/uk/pro-nas>

European Endowment for Democracy та МКІП. Він присвячений навчанню методикам пошуку інформації для розвінчання фейків російської пропаганди. Знання, отримані в цьому курсі, використовують як для розвінчування фейків, так і для пошуку деанонізації росіян, котрі беруть участь у війні проти України¹²⁵.

Організації громадянського суспільства проводять важливу роботу щодо підвищення медіаграмотності широких верств населення. Вони розробили та поширюють онлайн-курси з медіаграмотності й критичного мислення, диференціюючи навчальні матеріали щодо різних аудиторій. Курси пояснюють, як визначати фейки, перевірити сумнівну інформацію, відео та фото, орієнтуватися в інформації довкола та як розпізнавати дезінформацію та пропаганду¹²⁶. Наприклад, фахівці-патріоти незалежної медіаплатформи «Gwara Media» після широкомасштабного вторгнення рашистів на українську територію створили телеграм- і вайбер-бота «Перевірка», куди користувачі можуть надіслати будь-яку новину, щоб протягом максимум доби дізнатися про її інформаційний статус. Бот сповіщає про рівень правдивості надісланої інформації («правда», «фейк», «маніпуляція», «недостатньо доказів»), може надати розгорнутий коментар¹²⁷.

За допомогою новітніх технологій ГО «Європейський інститут Чорнобиля» пояснює, як побудована система російської пропаганди. У вестибюлі київської станції метро «Золоті ворота» функціонує інтерактивна просвітницька виставка. Своєрідність цього проєкту в тому, що поєднання компонентів «постери + новітні технології = XR-виставка з елементами доданої реальності» дає можливість розкрити основні методи, прийоми та маніпуляції, які російська пропаганда використовує в інформаційній війні проти України. При наведенні смартфона мобільний додаток edAR активує плакати і виставка «оживає». Глядачі бачать моделі 3D, аудіо, відео, VR-портالي, поєднання яких спонукає до глибокого дослідження, занурення в тему та кращого запам'ятовування даних та фактів. У такому оригінальному форматі організація планує зробити інтерактивну міжнародну виставку, яка охопить 50 різних локацій.

Організатори кілька років досліджували прийоми радянської та російської пропаганди й вирішили представити свої напрацювання в інтерактивному форматі, щоб навчити людей розрізняти маніпуляції та пропаганду, набути навички з розвінчування фейків, аби захистити себе і своє інформаційне середовище¹²⁸.

¹²⁵ «OSINT Academy» – навчальний курс від Дмитра Золотухіна. URL: <https://hackyourmom.com/kibervijna/zbir-informacziyi-pro-suprotyvnyka/osint-academy-navchalnyj-kurs-vid-dmytra-zolotuhina/>

¹²⁶ Онлайн-курси з медіаграмотності та критичного мислення. URL: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/vsr/onlajn-kursy-z-mediagramotnosti-ta-krytychnogo-myslennya/>

¹²⁷ Гвара Медіа. URL: <https://gwaramedia.com/pro-gwara-media/>

¹²⁸ Як ГО «Європейський Інститут Чорнобиля» розкриває методи російської пропаганди за допомогою новітніх технологій. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12493-yak-go-evropejskij-institut-chornobilya-rozkryvae-metodi-rosijskoji-propagandi-za-dopomogoyu-novitnikh-tehnologij>

8.2. Діяльність організацій громадянського суспільства з протидії російській пропаганді в регіональному інформаційному просторі

Особливі заходи з протидії дезінформації повинні втілюватися в регіонах України, які межують із тимчасово окупованими територіями, адже важливу роль відіграє ставлення місцевого населення до війни і сторін конфлікту. На цих територіях треба проводити посилений моніторинг поширення фейків у інтернеті, своєчасно реагувати на такі явища. Наприклад, на тимчасово окупованих територіях Запорізької області загарбники створили досить потужну систему поширення фейкових, маніпулятивних, дезінформаційних повідомлень. Зокрема, відкрили на Запоріжжі щонайменше дві телерадіокомпанії, друкують газету, створили більше як 20 пропагандистських телеграм-каналів.

Водночас Запорізька ГО «Журналістська організація газети «МИГ» реалізувала проєкт «Слово правди – наша зброя» у межах програми «Стійкість», що, крім іншого, мав на меті боротьбу з російською пропагандою. У кожному спецвипуску в рубриці «Про що брешуть окупанти на Запоріжжі» стисло повідомлялося про чергові вимисли загарбників. Особливу увагу журналісти приділили фейкам, які окупанти нав'язували місцевим мешканцям. Це передусім твердження, що «українські диверсанти серед місцевого населення заважають будувати “руській мір”, який зумовить процвітання та покращення життя на “звільнених територіях” Запорізької області»¹²⁹.

На території Харківщини та східних регіонів України задля висвітлення подій, пов'язаних із широкомасштабним російським воєнним вторгненням, ГО «Харківський кризовий інфоцентр», що 2014 р. створила інформаційний медіапроєкт «Накипіло», реалізує проєкт, спрямований на створення мультимедійних (аудіо, відео, текстових) історій мешканців м. Харкова та східних регіонів України, котрі постраждали від війни з росією або захищали свою країну як воїни чи добровольці. Також метою проєкту є збільшення виробництва якісного контенту й переклад його англійською мовою для підвищення обізнаності іноземної аудиторії про війну через розповіді людей¹³⁰.

Висновки

Громадянське суспільство України перебуває в авангарді просування медіаграмотності та протидії дезінформації. З початком повномасштабної російської

¹²⁹ Про що брешуть окупанти на Запоріжжі. Журналіст Андрій Вавілов дослідив головні наративи російської пропаганди. МИГ. 2023. 05 трав. URL: <https://mig.com.ua/pro-shcho-breshut-okupanty-na-zaporizhzhzhi-2/>

¹³⁰ Невигадані історії війни. Харківський медіапроєкт «Накипіло» створює контент за підтримки Ради Європи / Офіс Ради Європи в Україні. 2022. 25 листоп. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/uninvented-stories-from-the-war-the-kharkiv-media-project-nakupilo-creates-content-with-the-support-of-the-council-of-europe>

воєнної агресії ОГС інтенсифікували діяльність і втілили у життя низку заходів щодо протистояння пропагандистським впливам країни-агресорки. Зокрема, було:

- поліпшено координацію діяльності ОГС та державних органів, відповідальних за стратегічну комунікацію як усередині країни, так і на міжнародній арені;
- налагоджено інформаційно-комунікаційний супровід подій російсько-української війни для боротьби з пропагандою та фейками;
- удосконалено систему моніторингу дезінформації в режимі реального часу;
- встановлено основні джерела дезінформації та проаналізовано її приклади;
- посилено фактчекінгові проєкти, означено найкращі практики боротьби з дезінформацією;
- визначено базові антиукраїнські наративи та повідомлення, які транслюються як в Україні, так і за межі держави;
- удосконалено та поширено онлайн-курси із медіаграмотності;
- сфокусовано проєкти протидії дезінформації на цільові групи населення як на території України, так і за її межами;
- ужито заходів щодо об'єднання зусиль з партнерами на міжнародній арені у боротьбі з пропагандою й упровадження нових ефективних механізмів та інструментів для протидії дезінформації;
- здобуто й систематизовано знання щодо стійкості до російських дезінформаційних кампаній.

Оскільки поширення дезінформації в Україні набуло надзвичайних масштабів і може негативно впливати на військово-політичну та суспільну ситуацію, для ефективної протидії цьому негативному явищу потрібні правові норми, які би визначали відповідальність за поширення дезінформації, а також чіткі механізми боротьби з нею.

Парламенту України доцільно доопрацювати розроблений Міністерством культури та інформаційної політики проєкт Закону України «Про протидію дезінформації», у якому, враховуючи основні завдання з протидії російській пропаганді та європейські правові норми в цій сфері, схарактеризувати поняття «дезінформація» з юридичної точки зору, запровадити відповідальність за її поширення, а також визначити механізми та інструменти протидії.

9. НАПРЯМИ ЗАЛУЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

У період повномасштабного російського воєнного вторгнення на тлі екзистенційних загроз існуванню Української держави сформувався критичний запит щодо організаційної спроможності громадянського суспільства до спротиву агресорові та залучення самоорганізаційного потенціалу ОГС до відновлення України. Задля вжиття всіх необхідних заходів з організації дієвої протидії ворогові та подолання наслідків війни необхідно налагодити злагоджену взаємодію між усіма суб'єктами суспільно-політичних відносин, і насамперед – із розгалуженою мережею громадянських активностей.

На сьогоднішній день ІГС України загалом сфокусували свою діяльність, що стосується відновлення від наслідків війни, за двома пріоритетними напрямками: антикризова відбудова (відновлення деокупованих територій, які були звільнені від російської окупації, розпочатої агресором 24 лютого 2022 р.) та повоєнна відбудова.

Антикризова відбудова, на думку громадських експертів, передбачає: швидку необхідну підтримку територіальних громад під час відновлення адміністративних і соціальних послуг; посилення безпеки на звільнених територіях; розгортання систем формальної та неформальної освіти; створення сприятливих умов для місцевого бізнесу, у т. ч. для соціального підприємництва; підтримку громадських рухів, волонтерських ініціатив, громадських та благодійних організацій; моніторинг ситуації на деокупованих територіях; доступ до верифікованої інформації на деокупованих територіях; побудову співпраці між органами місцевої влади, бізнесом та ІГС для швидкого відновлення території; урегулювання конфліктів у громадах на деокупованих територіях¹³¹.

Наприклад, під час реконструкції м. Ірпеня антикризова відбудова зосереджується на плануванні кошторисів для швидкої відбудови міста та пошуку фінансування для забезпечення життєдіяльності городян у сталому режимі. Повоєнна відбудова, зокрема, передбачає такі заходи: розроблення й реалізацію Стратегії післявоєнної відбудови м. Ірпеня, підготовку майстер-плану, нових ескізних проєктів розвитку архітектури міста за участі місцевих та міжнародних експертів¹³².

¹³¹ Зміцнення спроможності ОГС брати лідерство у процесах відновлення та розвитку деокупованих територій. ICAP Єднання. URL: <https://ednannia.ua/181-contests/12411-zmitsnennya-spromozhnosti-ogs-brati-liderstvo-u-protsesakh-vidnovlennya-ta-rozvitku-deokupovanih-teritorij>

¹³² Irpin Reconstruction Summit – перший захід в Україні під час війни росії проти України, організований волонтерами, спрямований на систематичну стійку відбудову українських міст... [Facebook]. 2022. 21 серп. URL: <https://www.facebook.com/IrpinReconstructionSummit>

Наданню додаткових можливостей та ресурсів для розвитку широкої мережі громадських активностей, спрямованих на відновлення й розвиток деокупованих територій України, які були звільнені від початку широкомасштабного російського воєнного вторгнення, що сталося 24 лютого 2022 р., сприятиме залучення широкого кола представників громадського сектору до участі в конкурсі проектних пропозицій «Зміцнення спроможності ОГС брати лідерство у процесах відновлення та розвитку деокупованих територій», надалі – до планування та здійснення ІГС необхідних заходів відповідно до цільового призначення отриманих переможцями програмних грантів¹³³.

Представники інститутів громадянського суспільства України та міжнародні експерти були запрошені до робочих груп Національної ради з відновлення України від наслідків війни, створеної відповідно до Указу Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. У цьому документі окреслено найголовніші напрями державної політики, які передбачають:

- відновлення й розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла; інфраструктури енергетики, зв'язку; військової інфраструктури та військово-промислового комплексу;
- структурну модернізацію та перезапуск економіки;
- подолання безробіття; підтримку сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни; відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини¹³⁴.

Запровадження Національного плану відновлення України, відповідного спрямування національних програм для досягнення ключових результатів у подоланні руйнівних наслідків війни сьогодні супроводжується посиленням взаємодії місцевої влади, бізнесу (передусім малих підприємств, сімейного бізнесу) та громадських об'єднань, що втілюється в роботі з підготовки та підписання спільних документів (меморандумів) про співпрацю між ними. Розпочато підготовку та обговорення планів, сценаріїв відновлення й розвитку територіальних громад.

9.1. Відновлення після війни, напрями активності організації громадянського суспільства, міжсекторальна співпраця

Важливими для визначення пріоритетів та механізмів подальшої реалізації самоорганізаційного потенціалу громадянського суспільства на потреби відновлення

¹³³ Конкурс проводиться у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», який реалізовує ICAP «Єднання» у консорціумі з УНЦПД та ЦЕДЕМ завдяки підтримці Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

¹³⁴ Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

України є пропозиції, висловлені учасниками низки заходів: Міжнародної конференції «Після війни: переосмислення майбутнього громадянського суспільства» (26-27 квітня 2022 р., м. Варшава, Польща); Всеукраїнської конференції «Зі стійкості до відновлення: ключова роль громадянського суспільства України» (29-30 вересня 2022 р., міста Київ та Львів); Форуму «Діалог громадянського суспільства, бізнесу та влади: виклики воєнного стану» (цей ресурс уже четвертий рік поспіль стає провідним майданчиком для координації дій та визначення пріоритетів усіх учасників соціального діалогу щодо реалізації інституційних та економічних реформ). У пропозиціях стосовно напрямів діяльності ІГС у повоєнний період відновлення України йшлося про те, що потрібно: втримати активність, залученість громадян; протистояти російським тоталітарним наративам і практикам; долучитися до розроблення та втілення у життя стратегії відбудови України; працювати на місцевому рівні; забезпечити трансформацію правосуддя для відновлення справедливості. За цілком слушним висновком учасників конференції «Після війни: переосмислення майбутнього громадянського суспільства», залучення ІГС до процесу відбудови України передбачає найтіснішу взаємодію між громадянським суспільством (громадянським активом), органами влади та міжнародними організаціями, що «була завжди сильною стороною України»¹³⁵.

У вищезазначеному контексті успішною практикою стало проведення щорічного Форуму «Діалог громадянського суспільства, бізнесу та влади», який став провідним майданчиком для координації дій парламентарів, урядовців, представників бізнесових структур, громадських експертів з метою визначення пріоритетів у реалізації інституційних та економічних реформ, реагуванні на виклики воєнного часу. Організаторами Форуму є Національна бізнес-коаліція та Українська Рада Бізнесу, які об'єднали понад 100 бізнес-асоціацій, що представляють понад 40 тис. підприємств з усієї країни. Роботу Форуму забезпечує Центр міжнародного приватного підприємництва (CIPE). У резолюції Форуму «ТОП-10 пріоритетів бізнесу на 2022–2023 рік», засідання якого відбулося 21 жовтня 2022 р. та стосувалося пріоритету «Інституційні реформи», передбачено здійснення громадського контролю над відкритими конкурсами на ключові посади у владі; забезпечення інклюзивного діалогу між владою, бізнесом і громадянським суспільством; обов'язкові консультації з бізнесом під час прийняття регуляторних і податкових змін; необхідність проведення аналізу витрат та очікуваних результатів за умови реєстрації будь-якого законопроєкту в парламенті України¹³⁶.

¹³⁵ Громадянське суспільство має сформувати свою пропозицію щодо стратегії відбудови країни. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12355-gromadyanske-suspilstvo-mae-sformuvati-svoyu-propozitsiyu-shchodo-strategiji-vidbudovi-krajini>

¹³⁶ Див.: URL: <https://economics.org.ua/index.php/42-home/bottom-articles/382-forum-21okt>; <https://urb.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Top10-prioritetiv-MSB-bilij-spisok-onovleno.pdf>

Варто зауважити, що серед чинних механізмів здійснення громадського контролю передбачено проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади (відповідний порядок визначено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976), підготовку експертних висновків та оцінок щодо конкретних державно-управлінських рішень та юридичних документів. В умовах правового режиму воєнного стану та зосередження всієї діяльності органів державної та місцевої влади, ІГС, місцевого бізнесу на забезпеченні міцності й стійкості ЗСУ, інших збройних формувань, українська влада дотримується далекоглядної позиції щодо залучення громадських активістів та експертів до відновлення України від наслідків війни у спосіб проведення необхідних реформ і перетворень у різних галузях забезпечення безпечного та стійкого розвитку держави. Підтверджує цю тенденцію, наприклад, те, що Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України наприкінці 2022 р. проводило публічну дискусію з громадським активом (експертами) щодо створення та порядку роботи Містобудівної палати як дорадчого органу Міністерства реформи, фахової платформи для публічного обговорення реформи містобудування.

Орієнтованість на тісну взаємодію у відновленні України від руйнівних наслідків війни характеризує сьогодні спільну позицію місцевої влади, ОГС та бізнес-структур, що, зокрема, підтверджує реалізація пілотного проєкту волонтерів «Irpın Reconstruction Summit» із повоєнної сталої відбудови міст України на прикладі відродження м. Ірпеня, яка стала можливою завдяки діяльності Інвестиційної ради Ірпеня та партнерства з ГО «Центр суспільних комунікацій» в реалізації проєкту. До його реалізації долучилися 200 фахівців – архітектори, дизайнери, урбаністи, фандрайзери, перекладачі, які об'єднались у професійні групи для розробки рішень щодо відновлення соціальної інфраструктури міста у партнерстві з міжнародними установами. Безкоштовний юридичний супровід проєктів з відновлення міста здійснюють громадські організації «Правосвідомі» та «Юридичний штаб України» на основі підписаного з мером м. Ірпеня меморандуму про співпрацю¹³⁷.

Докладно спільна позиція ІГС України та іноземних донорів щодо пріоритетних напрямів відновлення України від наслідків війни охарактеризована в програмному документі «Підтримка організацій громадянського суспільства в Україні», який упроваджується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ та міжнародного розвитку Великої Британії та виконується Crown Agents у партнерстві з International Alert, Optima Group, а також у співпраці з Crown Agents in Ukraine. На підтримку діяльності ІГС України спрямована діяльність Програмного фонду відновлення та реконструкції, який здійснює фінансову підтримку ОГС України за результатами розгляду на конкурсних засадах проданих ними проєктів, особливо на місцевому рівні, «з використанням підходу гендерної рівності та соціального залучення».

На думку розробників вищезазначеного програмного документа, відновлення України від наслідків війни – термінова діяльність ІГС за фінансової підтримки

¹³⁷ Див.: URL: <https://www.facebook.com/IrpınReconstructionSummit>

іноземних донорів, що спрямована, зокрема, на вирішення нагальних потреб людей з обмеженими можливостями, надання допомоги під час їхнього переміщення до тимчасового притулку або забезпечення їх житлом. Проте під реконструкцією України вбачається (відповідно до змісту цього документа) діяльність на довгострокову перспективу, що дозволить створити кращі умови для вразливих груп у розбудові соціальної згуртованості та їхньої інтеграції в місцеві громади відносно безпечніших західних і центральних регіонів України. У документі наведено приклади такої діяльності, як-от: створення умов для розширення економічних можливостей жінок (на практиці спостерігається збільшення обсягів фінансової допомоги іноземних донорів для жінок-підприємців), проведення адвокасі-кампаній, відкриття молодіжних центрів та закладів для людей з інвалідністю, збільшення робочих місць для людей з інвалідністю, захист і підтримка національних меншин¹³⁸.

Значущими є ініціативи на місцевому рівні. Так, у Чернігівській області створено Платформу громадської участі у відновленні м. Чернігова та напрацювання управлінських рішень з відновлення прикордонних територіальних громад Чернігівської області. Корисними є поширення досвіду реалізації проєкту «Irpın Reconstruction Summit», спрямованого на систематичну стійку відбудову українських міст (на сьогоднішній день – відродження м. Ірпеня); проєкту «Фенікс Рудницького» з відновлення будинків мешканців с. Рудницьке (Баришівська територіальна громада), який, за висновком експертів, «є надзвичайно вдалим прикладом партнерства бізнесу і громади у сфері благодійності, аби допомогти людям, які пережили окупацію»¹³⁹.

З метою з'ясування та прогнозування оптимальних можливостей залучення самоорганізаційного потенціалу ІГС України до відновлення країни від наслідків війни особливий наголос зробимо на тому, що після початку повномасштабної російської збройної агресії відбулося переформатування діяльності тих ІГС України, які отримували фінансову допомогу від іноземних спонсорів. Так, заслуговує на увагу впровадження проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», яким опікується громадська організація ІСАР «Єднання» за фінансової підтримки європейських інституцій, що, серед усіх інших напрямів діяльності, сконцентрувала зусилля на наданні грантової допомоги ІГС України. Йдеться про гранти швидкої допомоги; документування воєнних злочинів; інституційну підтримку ІГС; протидію дезінформації та російській пропаганді¹⁴⁰.

¹³⁸ Підтримка проєктів, спрямованих на відновлення та реконструкцію України. Портал «ГУРТ». 2023. 09 січ. URL: <https://gurt.org.ua/news/grants/83471/bull/>

¹³⁹ Інформація про результати реалізації проєкту «Фенікс Рудницького» (станом на січень 2023 р.) розміщена на сторінці «Фонд громади Березані» у Facebook.

¹⁴⁰ У рамках реалізації проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства» 1 млн 450 тис. українців отримали допомогу від початку російського повномасштабного вторгнення. Загалом за 10 місяців війни термінову

Загалом важливо відзначити, що визначальною особливістю громадської самоорганізації в умовах повномасштабного вторгнення збройних сил РФ на суверенну територію України (на відміну від попереднього етапу громадської самоорганізації в умовах проведення Антитерористичної операції / Операції Об'єднаних сил) варто вважати відхід ІГС від діяльності за багатьма напрямками та її звуження до кількох напрямків: гуманітарна допомога та підтримка ВПО, соціально-незахищених верств населення; правова підтримка ВПО (адвокатування); надання медико-психологічної допомоги ВПО, колишнім військовослужбовцям ЗСУ, інших силових формувань, уразливим малозабезпеченим соціальним групам.

Досвід діяльності ІГС України за означеними напрямками в умовах російської збройної агресії, до того ж, в умовах правового режиму воєнного стану, може стати вельми корисним у післявоєнний період під час багатопланової відбудови всіх сфер життєдіяльності Української держави. Про це, зокрема, свідчить успішна практика створення мобільних команд соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від воєнних дій. Таку ініціативу на початку березня 2022 р. започаткував МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», яка отримала позитивне схвалення ЮНІСЕФ та Мінсоцполітики України, а відтак у 18 областях України працювали 70 мобільних команд, що склались із психолога, соціального працівника, юриста, медика та водія¹⁴¹.

На підставі аналізу змісту публікацій у медіа можна дійти ймовірного висновку, що за фінансової підтримки іноземних донорів до процесів відновлення життєдіяльності на деокупованих територіях України та у повоєнний час можуть долучитися представники (ветерани) ТрО і ЗСУ, інших збройно-силових формувань (правоохоронних органів, ДСНС України), чоловіки зі складу трудових мігрантів та переселенців, які повернулися до України з-за кордону, жінки, молодь¹⁴². У найскладніших умовах протидії повномасштабній російській збройній агресії «ветерани створюють робочі місця і в своїх проектах резервують місця для побратимів. Так ми вже

підтримку отримали 154 організації із 22 областей України на загальну суму 83 млн грн. Це дозволило громадським організаціям та благодійним фондам не лише швидко реагувати на виклики, а й підвищити свою спроможність та ефективність в умовах війни (див.: Згадуємо 2022-й у цифрах та подіях і разом йдемо у переможний новий рік! ІСАР «Єднання». URL: <https://mail.ukr.net/desktop#readmsg/16730004372688276672/f0>).

¹⁴¹ Термін дії проекту «Мобільні команди» – 15.03.2022 – 15.07.2023 (див.: Мобільні команди. Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди / HealthRigth International (право на здоров'я). URL: <https://www.healthright.org.ua/proekti/mobilni-komandy>).

¹⁴² Долінчук С. Хто відбудуватиме Україну: ключові рекомендації Німецького фонду Маршалла. На чому варто зосередитися, хто за це заплатить і як у цьому допоможе зближення з ЄС. URL: <https://mind.ua/publications/20253023-hto-vidbudovuvatime-ukrayinu-klyuchovi-rekomendaciyi-nimeckogo-fondu-marshalla>; Пилипенко Я. Відбудова України після війни: хто, як і за чий гроші. *Економічна правда*. 2022. 19 трав. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/19/687200/>; «Наше громадянське суспільство усвідомило свою спроможність докорінно змінити подальшу історію України». Коментарі академіка Елли Лібанової (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України) «5 каналів» / Повідомлення НАН України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8955>

зараз закладаємо підґрунтя для розв'язання проблем із працевлаштуванням військових, які повернуться до цивільного життя»¹⁴³. Також зауважимо, що згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного Міністерством молоді та спорту України, бажання брати участь у допомозі країні виявили понад 35 % опитаних молодих людей¹⁴⁴. Міністерство ініціювало реалізацію національного проєкту «Відновлення України», яким, зокрема, передбачено проведення молодіжних обмінів з різних територій України, залучення молодих людей до відбудови пошкоджених об'єктів і навчання з розвитку громадянських компетенцій, волонтерства та цінностей співпраці й допомоги під час війни та у післявоєнний період, створення координаційних центрів з організації молодіжних обмінів на базі молодіжних центрів.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що ІГС України в умовах повномасштабної російської збройної агресії, системних бойових дій, обстрілів і ракетних ударів по цивільно-промисловій інфраструктурі населених пунктів не полишали своєї роботи для здобуття перемоги над російськими загарбниками. Водночас сучасний стан українського громадянського суспільства потребує подальшого розвитку з метою підвищення його спроможностей для долучення до роботи за всіма напрямками всеохопного та багаточільового національного Плану відновлення України, який складається з 15 національних програм і спрямований на реалізацію 580 проєктів протягом 2023–2025 рр. (850 проєктів – на наступні десять років)¹⁴⁵. За такої ситуації ОГС України спільно з представниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування, бізнесовими структурами, засобами масової комунікації беруть активну участь у загальній публічній дискусії щодо визначення пріоритетних напрямів залучення самоорганізаційного потенціалу та організаційних можливостей громадянського суспільства зі спрямування громадянських активностей на потреби відновлення України від наслідків війни, проводять з цією метою низку міжнародних і всеукраїнських конференцій, громадських форумів, круглих столів та інших заходів.

Висновки

Необхідність ефективного залучення засобів масової комунікації, громадських, волонтерських, благодійних організацій, інших громадських об'єднань за різними

¹⁴³ Розвиток ветеранського бізнесу допоможе вирішити проблему працевлаштування військових. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/01/24/rozvytok-veteranskogo-biznesu-dopomozhe-vyrishyty-problemu-praczevlashtuvannya-vijskovykh/>

¹⁴⁴ Залучення молодих чоловіків та жінок до процесу відновлення України через проведення молодіжних обмінів / ППРООН в Україні. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/zaluchennya-molodykh-cholovikiv-ta-zhinok-do-protsesu-vidnovlennya-ukrayiny-cherez-provedennya-molodizhnykh-obminiv>

¹⁴⁵ План відновлення України. Візія відновлення України: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». URL: <https://recovery.gov.ua/>

організаційно-правовими формами господарювання до процесів відновлення України, зокрема до відновлення громад на деокупованих територіях, відбудови зруйнованих населених пунктів, – усе це зумовлює внесення змін до низки юридичних документів, ухвалення нової редакції Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, нової редакції Закону України «Про засади державної регіональної політики».

На відміну від Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, якою передбачено внесення до переліку органів, котрі беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації Стратегії, всеукраїнських асоціацій, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, юридичних та фізичних осіб, у вищезазначеному Законі цей перелік обмежено органами державної влади та органами місцевого самоврядування. При цьому ІГС України мають набути статусу повноправних партнерів місцевої влади, бізнес-структур у реалізації стратегій, програмних грантів, комплексних планів розвитку територіальних громад на деокупованих територіях, а не бути «просто проєктованими імітаторами МНУО [міжнародних неурядових організацій] або постачальниками послуг»¹⁴⁶.

У складі Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України працює Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР) як інструмент упровадження державної політики регіонального розвитку. Наповнення ДФРР за нинішньої воєнно-політичної, соціально-економічної ситуації в Україні має відбуватися не лише коштом Державного бюджету України (про що йдеться у статті 24-1 Бюджетного Кодексу України), а й за рахунок внесків міжнародних, зокрема фінансових, неурядових організацій, міждержавних європейських інституцій, національних урядів, дипломатичних представництв країн – членів ЄС в Україні, конфіскованих активів РФ та інших джерел, «оскільки, з позиції громадських експертів, відновлення регіонів, відбудова уражених територій потребуватиме значних фінансових ресурсів, яких немає на рівні місцевих і досить мало у Державному бюджеті України»¹⁴⁷. Потреби відновлення громад деокупованих територій України зумовлюють необхідність збільшення обсягу фінансування ДФРР з держбюджету, надання при цьому пріоритетності інвестиційним програмам і проєктам з відновлення територій громад від наслідків війни.

¹⁴⁶ Якщо не зараз, то коли? Відкритий лист міжнародним донорам та НУО, які хочуть щиро допомогти Україні / Національна мережа розвитку локальної філантропії. URL: <https://philanthropy.com.ua/en/program/view/akso-ne-zaraz-koli>

¹⁴⁷ Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни / Інститут громадянського суспільства. 2022. 14 черв. URL: <http://www.cslogr.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>

Наукове видання

В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан, О. В. Бакальчук,
О. А. Корнієвський, О. Ю. Михайлова, О. Л. Валєвський, М. М. Карпенко,
Л. С. Лісогор, І. В. Валюшко, О. М. Литвиненко, Г. О. Палій, М. Т. Степико

**СТАН РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
(2022–2023 рр.)**

За редакцією *В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан*

Відповідальна за випуск *Т. Джига*

Редактор *Т. Карбовнича*
Коректор *Т. Карбовнича*

Видання підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua
<http://niss.gov.ua>